

Univerzita Karlova v Praze
Filozofická fakulta
Katedra teorie kultury (kulturologie)

Eva Forstová

Kulturní instituce v systému řízené kultury
SNKLHU
Cultural institution in the controlled culture system
Publishing company SNKLHU

Disertační práce

školitel – PhDr. Vladimír Czumalo, CSc.

2012

„Prohlašuji, že jsem disertační práci napsala samostatně s využitím pouze uvedených a řádně citovaných pramenů a literatury a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.“

Abstrakt

Disertační práce je zaměřena na poznání místa a funkce kulturní instituce v systému řízené kultury. Není orientována jen teoreticky, podstatné otázky jsou řešeny na konkrétním příkladu instituce v určitých společensko-hospodářských souvislostech, Státním nakladatelství krásné literatury, hudby a umění v letech 1953–1960. Na základě zkoumání pravidel řízení nakladatelských podniků v centrálně-přídělovém systému se v práci ukazuje, jak se v jedné z nejvýznamnějších kulturních institucí druhé poloviny minulého století v bývalém Československu uskutečňovala nakladatelská praxe. Jak byly v uvedené instituci plněny úkoly vyplývající z ideologicky motivované hospodářské a ediční politiky strany a vlády a této politice podřizovány vnitřní nakladatelské procesy.

Abstract

Thesis is focused on research into cultural institution. It is not only theoretical; it takes an interest in concrete institution, the former SNKLHU publishing company, in certain historical period of the years 1953–1960. It is based on research into the rules established by the policy of the Communist Party to control economy and society. It points out how one of the most important cultural institutions of the second half of the last century in Czechoslovakia under these rules implemented the job of publishing books. How this institution fulfilled tasks resulting from the cultural politics motivated by the communist ideology and subordinated its management and editorial policy to it.

Obsah

1 Úvod	5
2 Systém – plán – norma	8
3 Ideologická norma	
3.1 Uspokojování kulturních potřeb	12
3.2 Socialistický realismus	16
3.2.1 Dvojí skutečnost	18
3.2.2 Dvě pojetí socialistického realismu	22
3.2.3 Realismus a skutečnost	23
3.2.4 Socialistický realismus podle sovětského vzoru	29
3.2.5 Strategie stranického vedení	32
3.2.6 Nejedlého „nová skutečnost“	34
3.2.7 Štollovo pojetí socialistického realismu	37
3.2.8 Boj proti formalismu	41
3.2.9 Perspektiva v realismu	47
3.2.10 Estetická norma	51
3.3 Norma bez kodifikace	54
4 Typizace	
4.1 Likvidace starých typů	59
4.1.1 Ochrana veřejného zájmu	63
4.1.2 Znárodnění lidového družstva	67
4.2 Vznik nových typů podle sovětského vzoru	74
4.2.1 Státní nakladatelství	75
4.2.2 Hlavní správa	86
4.2.3 Povolovací řízení – systém ideové kontroly	91
5 SNKLHU	
5.1 Přípravné pracoviště	95
5.2 Ediční rada, ediční plán a hospodářská politika	105
5.2.1 Příděl papíru	115
5.2.2 Tvorba čtenářského zájmu	118
5.2.3 Hospodářská ztráta	124
5.3 Norma v redakci	133
5.3.1 Průvodky	136
5.3.2 Normy	143
5.3.3 Tiráž	150
6 Závěr: Odpovědnost	152
Prameny a literatura	155

1 Úvod

...všechna díla vycházející v ČSR podléhají základní politické vydavatelské linii, a proto se někdy může stát, že i některé velmi dobré dílo, jehož politická linie a ideologický obsah nejsou vyjádřeny jasně, nemůže být v ČSR vydáno.¹

Již po dobu několika let projevuje se v plánování výroby a spotřebě papíru rozpor, který vzniká ze skutečnosti, že výroba papíru je plánována v tunách, zatímco při plánování spotřeby papíru nutno vycházet výlučně z plochy.²

Státní nakladatelství krásné literatury hudby a umění (SNKLHU)³ je v literatuře zpřítomňováno především prostřednictvím vzpomínek pamětníků,⁴ zejména bývalých redaktorů. Tyto vzpomínky bývají mnohdy ovlivněny jak snahou pamětníků o uchopení a přijatelné zdůvodnění vlastní role v určitých poměrech, tak aktem rozpomínání samého. Přiblížení instituce prostřednictvím jejich aktérů sice obohacuje naši současnost o důležitou výpověď, avšak především o zpětném vnímání sebe sama v určitých životních podmínkách. Méně konkrétně vypovídají o instituci samé, a neukazují tudíž, jak se uskutečňovala nakladatelská praxe. Jedním ze způsobů poznání institucionálních procesů může být zkoumání pravidel, jimiž se instituce řídí. Chci se proto pokusit o jiný pohled na nakladatelskou činnost, a to právě z hlediska pravidel, jimiž se ve sledované době – v kontextu období „budování socialismu“ – řídilo vydávání knih.

Když srovnám dva typy nakladatelských subjektů poválečného období, respektive podnik soukromý a státní, tedy dvě odlišné institucionální formy z hlediska vlastnictví, které charakterizují základní společensko-ekonomickou změnu, jež nastala po únoru 1948 (u vydavatelské sféry důsledně v roce 1949), zjišťuji, že v obou typech se sice vydávaly knihy, vydavatelská činnost ve státním

1 SÚA, fond MŠK, karton 1751, sign. 28 Praha, 1960, Vydávání překladů ze skandinávské literatury.

2 SÚA, ÚPV-T, karton 258, inv. č. 57/25–57/40, 1952–1953, Nedostatky na úseku materiálně-technického zásobování. (Verze Návrhu vládního usnesení o opatřeních k zajištění práce a dalšího rozvoje polygrafického průmyslu z 21. října 1953 vypracovaného na ministerstvu kultury, tehdy již pod vedením Václava Kopeckého.)

3 Přípravné pracoviště jako Státní nakladatelství krásné literatury, od 1. 1. 1953 Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění (SNKLHU), od 1. 1. 1961 Státní nakladatelství krásné literatury a umění (SNKLU), od 1. ledna 1966 Odeon.

4 STEINOVÁ, Dagmar. *Vzpomínání*. Praha: G plus G, 2007; JUSTL, Vladimír. *Ozvuky času...: rozhovor*. Praha: Akropolis, 2007; ŘEZÁČ, Jan. *Deliria aneb Malá příprava pozůstalosti. I*. Praha: Concordia, 2004; Ad Prezydent Krokadýlů. *Kritická Příloha Revolver Revue*, 1997, roč. 9, č. 8, s. 99–120.

socialistickém nakladatelství však podléhala na rozdíl od soukromého jiným pravidlům řízení – centrálnímu plánování, které zavádělo závazné normy. *Normu* tudíž považuji za východisko své práce a pokusím se objasnit její působení v nakladatelské sféře v uvedeném období, a tím určité nakladatelské činnosti nejen popsat, ale také ukázat, jak byly normou určeny a ovlivněny. Vzhledem k tomu, že u nás v roce 1951 strana a vláda začaly prosazovat v hospodářské sféře „usměrňování činností podle pravidel“, takzvanou normalizaci,⁵ podle sovětského vzoru („Normalizace nabývá v socialistickém hospodářství nových forem. Normy se tvoří plánovitě, a to tak a v takovém rozsahu, jak to potřebuje naše socialistické hospodářství. Normalizace se rozšiřuje téměř na všechny obory. Normy jsou závazné. A konečně chceme přizpůsobit naše normy normám sovětským, které jsou nejpokrokovější na světě“⁶) předpokládám, že tato pravidla a normy nevznikaly z potřeb institucí samých, z jejich praxe, ale že jim byla vnucena představou (ideologií) komunistické strany o funkčním uspořádání a řízení socialistické společnosti. Zavádění pravidel řízení a působení norem v nakladatelské sféře lze sledovat ve třech fázích: nejprve v přípravném období let 1945–1949, zakončeném přijetím nového vydavatelského zákona, pak v letech 1949–1952, kdy v souvislostech transformace národního hospodářství v centrálně řízenou ekonomiku docházelo k proměně vydavatelské sféry, a nakonec po roce 1953, kdy vznikla její konečná podoba kopírující sovětský model. Tehdy vzniklo spolu s dalšími vydavatelskými podniky Státní nakladatelství krásné literatury – jedna z nejvýznamnějších kulturních institucí v Československu druhé poloviny dvacátého století. Právě na příkladu tohoto podniku a subjektů, které mu vývojově předcházely, se budu zabývat normalizačními procesy.

Z důvodu nefunkčnosti centrálně řízeného vydavatelského systému a distribuce knih začalo sice docházet už v roce 1954 k řízeným změnám a od roku 1960 vznikala nová nakladatelství především v krajích – u SNKLHU došlo k 1. 1. 1961 k delimitaci mezi Státní nakladatelství krásné literatury a umění (SNKLU) a Státní hudební nakladatelství, principy řízení nakladatelských podniků se však v zásadě nezměnily. Proto omezuji sledování proměn nakladatelské sféry stejně jako činností u vybraného nakladatelství rokem 1960.

Vzhledem k tomu, že pamětníci toho období, kteří by mohli a chtěli vypovídat o počátcích nakladatelství, již nežijí, opírám se ve své práci o záznamy

5 JETMAR, Lubomír. *Normalizace*. Praha: Ministerstvo hutního průmyslu a rudných dolů, 1953, s. 5.

6 PAŽER, Bohumil. Organizace normalizační služby. *Normalizace*, 1952, roč. 1, č. 1, s. 3.

historických událostí uchované v archivních materiálech, které stejně jako lidská paměť vykazují větší či menší mezery. Některé informace jsem získala díky laskavosti Jiřiny Zumrové, redaktorky SNKLHU od jeho vzniku, během rozhovoru v listopadu 2008.

2 Systém – plán – norma

Chceme-li zjistit, zda a jak byly jednotlivé nakladatelské procesy usměrňovány normami delegovanými z centra, je třeba nejprve charakterizovat hospodářský systém, který takový způsob řízení umožnil, a dále definovat *normalizaci*, jejímž produktem *norma* je.

Centrální způsob řízení dovoluje ekonomický systém, v němž se spojuje státní vlastnictví podniků s centrálním makroekonomickým plánováním a v němž zároveň dochází k popření funkce trhu. Takový model, jak uvádí Zdislav Šulc, právě „pro jeho zdánlivě neohrazené možnosti při vytyčování ‚celospolečenských‘ cílů a preferencí“ volí ideologicky orientované vlády, jakou byla národně-socialistická hitlerovského Německa a komunistická v Sovětském svazu.⁷ Tento hospodářský model u nás umožnil, aby preference prosazované ideologií vládnoucí komunistické strany formovaly nejen jednotlivé procesy, ale i jejich vykonavatele.

Zkušeností regulovaného hospodářství nejprve prošla česká ekonomika napojením na centrálně plánovanou německou ekonomiku za druhé světové války, i když tehdy nedošlo k likvidaci soukromého sektoru.⁸ Po válce byl u nás tržní mechanismus sice obnoven, avšak již Košický vládní program – ačkoli výslovně nestanovil mechanismus fungování ekonomiky – předpokládal regulační roli státu. Byl znárodněn klíčový průmysl, banky a pojišťovny, a také filmový průmysl. Současně se uskutečnily pokusy o makroekonomické plánování. Vznikl první dvouletý plán (1946), vztahující se i na soukromé firmy, a připravoval se 1. pětiletý makroekonomický plán. Ten se po mocenském převratu v únoru 1948 už rozvíjel v režii komunistické strany, stejně jako zestátnění soukromého sektoru.⁹

Československo se snahami o zestátnění a makroekonomické plánování nebylo v poválečné Evropě jediné a nešlo o produkt Sovětského svazu, ani

7 ŠULC, Zdislav. *Stát a ekonomika: příspěvek k teorii hospodářské politiky*. Praha: Karolinum, 2004, s. 44.

8 Přesto v té době podnikatelská sféra vykazovala stejnou neefektivnost jako pozdější státní socialistické podniky. Srov. ŠULC, Zdislav. *Stát a ekonomika: příspěvek k teorii hospodářské politiky*. Praha: Karolinum, 2004, s. 25.

9 Charakteristiky fází transformace ekonomiky srov. ŠULC, Zdislav. *Stručné dějiny ekonomických reforem v Československu (České republice) 1945–1995*. 2. vyd. Brno: Doplněk, 1998.

komunistického hnutí. Regulativní zásahy státu měly pomoci poválečnému hospodářství v celé Evropě. Ve Velké Británii byla zestátněna Anglická banka, uhelné doly, elektrárny, pozemní doprava, plynárny, hutě, podobně ve Francii nebo v Rakousku. Prvky plánování obsahoval již ve 30. letech Rooseveltův program New Deal. Po válce plánovaly všechny uvedené země, v žádné však plánování nevedlo k popření tržního mechanismu. V Československu tomu bylo naopak – zde byl aplikován model sovětský, založený na direktivním centrálním plánování a odmítnutí trhu, model centrálně-přídělový – slovy Zdislava Šulce –, což v praxi znamenalo, že kritériem hodnocení podniků nebyl zisk, ale *plnění ukazatelů* plánovaných centrem.

Centrální plánování podle sovětského vzoru se u nás začalo zavádět po roce 1950 především vlivem tlaku dodávek do Sovětského svazu. Současně probíhaly rozsáhlé personální změny, výchova dělnických kádřů, příprava mladých kádřů v SSSR, kteří za účasti sovětských poradců, prosazujících své zájmy, připravili na přelomu 1951–1952 přeměnu soustavy plánování a řízení národního hospodářství. Transformace celého mechanismu fungování ekonomiky byla dovršena v roce 1952, a to „v [...] nejdůslednější variantě, která národní hospodářství pojímá jako ‚superpodnik‘, ve kterém centrální plánování nepředpokládá subjektivitu samostatně jednajících a rozhodujících ekonomických jednotek“.¹⁰

V podmínkách téměř úplného zestátnění ekonomiky začal sovětský systém centrálního plánování u nás působit od roku 1953 a s ním „nastalo několikaleté období neuvěřitelně detailního zasahování centra do běhu ekonomiky“¹¹ a zároveň její krize. Z hlediska fází formování socialistického ekonomického systému spadá vznik SNKLHU, respektive jeho přípravného pracoviště, do období, v němž byl převzat a upevněn sovětský model fungování ekonomiky, a první léta jeho nakladatelské činnosti do počátků krize systému v letech 1953–1956.

Přestože se v tržních ekonomikách rovněž plánovalo, odlišovalo se jejich plánování pojetím plánu. Zatímco plány kapitalistických podniků měly podle

10 ŠULC, Zdislav. *Stát a ekonomika: příspěvek k teorii hospodářské politiky*. Praha: Karolinum, 2004, s. 21.

11 ŠULC, Zdislav. *Stát a ekonomika: příspěvek k teorii hospodářské politiky*. Praha: Karolinum, 2004, s. 21.

teoretiků socialismu povahu pouhých prognóz, vyplývajících z přirozených zákonitostí vývoje, ty socialistické vycházely z centra a měly hrát aktivní roli: „zajistit mnohem rychlejší vývoj, než jaký byl možný na základě dřívějších živelných hospodářských zákonů,¹² a navíc byly *závazné*. „Nutno připustit,“ uvedl Stalin na XV. sjezdu VKS(b), „že v kapitalismu mají něco podobného jako plány. Ale tyto plány jsou prognózy, plány-dohady, které nikoho nezavazují, a na jejich základě není možno usměrňovat hospodářství některé země. Věc je jiná u nás [v SSSR]. Naše plány nejsou prognózy, plány-dohady, ale plány-směrnice, které jsou závazné pro všechny vedoucí orgány a které určují směr našeho hospodářského vývoje v budoucnu v celostátním měřítku.“¹³ Plány-směrnice pro veškerý hospodářský i společenský život vydávala strana prostřednictvím svých orgánů, z nichž nejvyšší byl sjezd, a tak určovala, kam a jak rychle se bude ubírat vývoj země. Nejmenší části celostátního plánu tvořily *závazné normy*.¹⁴ Normalizaci prováděly již nejstarší kultury, například sjednocením měr a vah, avšak teprve moderní doba zaznamenala její rychlý rozvoj. Zejména po první světové válce se ustavovaly normalizační společnosti v Evropě i ve Spojených státech – vznik Československé normalizační společnosti se datuje rokem 1922, v Rusku byl normalizační komitét ustaven dekretem Rady lidových komisařů v září 1925.

Normalizace je v demokratickém a totalitním systému definována odlišně. A stejně jako v případě pojetí plánu rozdíl představuje míra dobrovolnosti. V prvním spočívá na *dohodě*: „normalizace je vědomá *dohoda o jednotné práci*, o jednotném děláním neb o jednotném užívání nějakých výrobků neb nějakého zboží a hojně používaného; prakticky se projevuje jako přesná jednoznačná a *úplná charakteristika zboží*, výrobků neb prací, o které jde,¹⁵ ve druhém případě je vymezena *direktivně*: „Normalizace je usměrnění lidské činnosti

12 GOLDMANN, Josef. Zásady hospodářského plánování. In: PŮČEK, Zdeněk, ed. *Plánování – ekonomický zákon socialismu: sborník*. 2. vyd. Praha: Orbis, 1949, s. 57.

13 Citováno podle GOLDMANN, Josef. Zásady hospodářského plánování. In: PŮČEK, Zdeněk, ed. *Plánování – ekonomický zákon socialismu: sborník*. 2. vyd. Praha: Orbis, 1949, s. 59–60.

14 ŠULC, Zdislav. *Stručné dějiny ekonomických reforem v Československu (České republice) 1945–1995*. 2. vyd. Brno: Doplněk, 1998, s. 23.

15 LIST, Vladimír. *Normalisace*. Praha: Česká matice technická, 1930, s. 5.

z hlediska hospodárnosti podle jednotlivých pravidel (norem), určených příslušnou autoritou.¹⁶

Zatímco v demokratickém světě se tedy účastníci dohody řídili normami dobrovolně ve vlastním zájmu, v Rusku naopak měly platnost zákona a jejich nedodržování se *trestalo*. Rychlý rozvoj norem vyvolával ve světě obavy z normalizace jako možné *brzdy* pokroku: „Na normalizaci se musí hleděti prostěji, jen jako na metodu, pomůcku neb nástroj k dosažení určitých jasných cílů; normalizace je dobrý sluha, ale zlý pán.“¹⁷ V Rusku se naopak nenormovala jen jakost hotových výrobků, ale celý výrobní proces, a normy tvořily součást makroekonomického plánu.¹⁸

Přechod na sovětské normy nastal u nás v roce 1951 (1950 vznikl Úřad pro normalizaci), zároveň se normalizace rozšířila téměř na všechny obory.¹⁹

Vládním nařízením č. 45 z roku 1951 se normy u nás staly stejně závaznými jako v Sovětském svazu.²⁰

Současně s poválečnou transformací hospodářství v centrálně řízenou ekonomiku a normalizací výrobních procesů měla být do celé občanské společnosti, dosud založené na individuální odpovědnosti, implantována ještě další norma – nová *životní norma*, opřená o světový názor dialektického materialismu a nauky marxismu-leninismu.²¹ A stejně jako výrobní norma se měla stát závaznou pro každého jednotlivce a její nerespektování trestat.

U nakladatelských procesů lze sledovat působení dvou druhů norem – ideologické a výrobní. Nejprve se zaměřím na normu ideologickou, která ještě před proměnou nakladatelské sféry v centrálně řízený systém a vznikem SNKLHU v roce 1953 přímo ovlivňovala ediční program vydavatelských podniků.

16 JETMAR, Lubomír. *Normalisace*. Praha: Ministerstvo hutního průmyslu a rudných dolů, 1953, s. 1.

17 LIST, Vladimír. *Normalisace*. Praha: Česká matice technická, 1930, s. 34.

18 LIST, Vladimír. *Normalisace*. Praha: Česká matice technická, 1930, s. 103.

19 PAŽER, Bohumil. Organizace normalizační služby. *Normalisace*, 1952, roč. 1, č. 1, s. 3.

20 SOFFNER, B. Vývoj a právní základ technické normalizace. *Normalisace*, 1952, roč. 1, č. 3, s. 36.

21 KOPECKÝ, Václav. Vedení nepřemožitelným učením marxismu-leninismu vybudujeme socialismus v naší vlasti. In: KOMUNISTICKÁ STRANA ČESKOSLOVENSKA. ÚSTŘEDNÍ VÝBOR. *Protokol IX. řádného sjezdu Komunistické strany Československa: v Praze 25.–29. května 1949*. Praha: Ústřední výbor KSČ, 1949, s. 352.

3 Ideologická norma

3.1 Uspokojování kulturních potřeb

Poválečné znárodnění, považované za první krok na „cestě k socialismu“, nepřineslo jenom „budovatelské úsilí“, ale i „nové veliké úkoly“ v ideologické oblasti – a tím hlavním byl podle ministra informací Václava Kopeckého: „dokonati revoluční převrat v myslích našich lidí, uskutečniti ideologickou *převýchovu* [zvýraznila E. F.] nejširších mas v socialistickém duchu.“²²

Právě nutností převýchovy celého národa v socialistický lid odůvodňoval Kopecký v roce 1949 ve svém projevu k vládnímu návrhu zákona o vydávání a rozšiřování neperiodických publikací *přímé řízení* knižního trhu: „Tím, že chceme převychovati celý národ a že si chceme i v naší zemi vychovati nového člověka, socialistického člověka. Ano, tím je určováno naše posuzování otázky, jaké knihy se mají u nás nyní vydávati. Budeme orientovati celou naši vydavatelskou činnost na literaturu pokrokovou, revoluční, lidově demokratickou, na literaturu socialistickou.“²³

Snahy o regulaci knižního trhu z hlediska vydávané produkce se objevovaly v programech levicových intelektuálů již před válku, a především vzápětí po osvobození. Knižní trh byl od června 1945 usměrňován výnosem ministerstva informací, který odůvodňoval schvalování titulů k vydání nutností hospodařit papírem a vyloučit brak.²⁴ K přímému ideologickému řízení nakladatelských podniků ovšem taková vyhláška podle Kopeckého nestačila: „bylo zatěžko zajistit takovou kontrolu hospodaření papírem, která by umožňovala plně účinnou regulaci knižního trhu.“ Až vydavatelský zákon, jímž byli vyloučeni z vydavatelské činnosti všichni soukromí nakladatelé – podle Kopeckého

22 KOPECKÝ, Václav. Vedení nepřemožitelným učením marxismu-leninismu vybudujeme socialismus v naší vlasti. In: KOMUNISTICKÁ STRANA ČESKOSLOVENSKA. ÚSTŘEDNÍ VÝBOR. *Protokol IX. řádného sjezdu Komunistické strany Československa: v Praze 25.–29. května 1949*. Praha: Ústřední výbor KSČ, 1949, s. 347–348.

23 Projev ministra informací a osvěty Václava Kopeckého na schůzi Národního shromáždění 24. března 1949. In: KOPECKÝ, Václav. *Knihy do rukou lidu!: Zákon o vydávání a rozšiřování knih, hudebnin a jiných neperiodických publikací: projevy a dokumenty*. Praha: Ministerstvo informací a osvěty, 1949, s. 11.

24 SÚA, fond MI-D, karton 85, inv. č. 342, sign. Nakladatelství – organizace, 1945, 1949. Výnos ministerstva informací ze dne 4. června 1954 o prozatimní regulaci knižního trhu; celé znění viz in JANÁČEK, Pavel. *Literární brak: operace vyloučení, operace nahrazení, 1938–1951*. Brno: Host, 2004, s. 354–355.

„soukromokapitalistické výdělečné zájmy“²⁵ – umožnil, aby nakladatelské subjekty byly podřízeny přímému ideologickému a následně i hospodářskému dohledu – Kopeckého slovy: centrálnímu „posuzování otázky, jaké knihy se mají u nás nyní vydávat“. Tím se podle Kopeckého naplnil „ideál [...], aby péči o vydávání knih vzal do svých rukou stát a aby řídil vydávání a rozšiřování knih z hlediska kulturních potřeb, z hlediska kulturních potřeb lidu, z hlediska vyšších zájmů výchovných a vzdělávacích“.²⁶

Z Kopeckého proslovu lze usuzovat, stejně jako z prací prvního teoretika politické ekonomie socialismu, J. V. Stalina, a po něm řady ekonomů popírajících funkci trhu, že zboží (tudíž i knihy) není za socialismu „vyráběno za účelem dosažení zisku, nýbrž proto, aby svými užitečnými vlastnostmi v co největší míře ukájelo potřeby člověka“.²⁷

Shodně se Stalinem i s Kopeckého řečí je ve statutu ediční rady SNKLHU napsána pasáž o jejích úkolech: „Hlavním úkolem ediční rady je na podkladě směrnic a usnesení strany a vlády a na základě kulturních potřeb soustavně pečovat o všechna díla vydávaná v nakladatelství, aby sloužila k obohacení našeho kulturního života, neustále získávala na své tvůrčí a ideologické úrovni, stala se účinným nástrojem při výstavbě socialismu a zcela *uspokojovala kulturní potřeby pracujícího lidu* [zvýraznila E. F.]“.²⁸

Jestliže tedy namísto poptávky po knihách, namísto čtenářského zájmu, který vyvolával údajný ‚výdělečný‘ nakladatelský zájem a zakládal profil edičního plánu, řídí publikační činnost stát, jsou tím automaticky uspokojovány čtenářské potřeby? Jaké tedy jsou čtenářské potřeby, potřeby lidu? Číst Máchu, nebo Jiráska? Vzhledem k tomu, že se výzkum poptávky po knihách neprováděl, lze odpověď nalézt pouze v Kopeckého citovaném referátu: Protože čím je podle Kopeckého posuzována otázka, jaké knihy vydávat, a tedy, co bude lid číst? Přece nutností převychovat národ v „socialistickém duchu“, v duchu „nové

25 Projev ministra informací a osvěty Václava Kopeckého na schůzi Národního shromáždění 24. března 1949. In: KOPECKÝ, Václav. *Knihy do rukou lidu!: Zákon o vydávání a rozšiřování knih, hudebnin a jiných neperiodických publikací: projevy a dokumenty*. Praha: Ministerstvo informací a osvěty, 1949, s. 6.

26 Projev ministra informací a osvěty Václava Kopeckého na schůzi Národního shromáždění 24. března 1949, in KOPECKÝ, Václav. *Knihy do rukou lidu!: Zákon o vydávání a rozšiřování knih, hudebnin a jiných neperiodických publikací: projevy a dokumenty*. Praha: Ministerstvo informací a osvěty, 1949, s. 8.

27 Srov. ŠIK, Ota a KAZDA, Josef. *O některých ekonomických zákonech: ke studiu díla J. V. Stalina Ekonomické problémy socialismu v SSSR*. Praha: SNPL, 1953, s. 59. Ota Šik, v citovaném díle ještě obhájce Stalina jako génia, na počátku 60. let s okruhem autorů především z Ekonomického ústavu ČSAV Stalinovy ekonomické zákony socialismu revidoval.

28 SOA, fond Odeon, karton 7, Statut edičních rad nakladatelských podniků.

ideologie“. Kulturní potřeby tedy neurčuje lid – za lid je formuluje ideologie komunistické strany.

To ovšem znamená předkládat lidu pouze takovou literaturu, která neodporuje „vyšším zájmům výchovným a vzdělávacím“. O jakou literaturu potom tedy jde? Jak vzniká?

V proslovu k návrhu vydavatelského zákona k tomu Kopecký v souvislosti s tvůrčí svobodou uvedl: „Naší novou ústavou jest výslovně zaručena svoboda tvůrčí duševní činnosti. [...] Uznáváme však stejně svobodu kritiky a svobodu výběru, pokud jde o výsledky tvůrčí činnosti. Nelze přece tvůrčí svobodu pojímati tak absurdně, že by mělo býti tištěno všechno, co se stvoří, ať je to sebenejapnější anebo sebereakčnější. Nikoliv! Máme zájem na tom, aby se tvůrčí svoboda uplatnila co nejprospěšněji pro naši věc, pro věc lidové demokracie, pro věc socialismu.“²⁹

Když chce potom umělec v takových podmínkách – má-li se tvůrčí svoboda uplatnit „pro naši věc“ – zveřejnit své dílo, může „svobodně“ tvořit jinak než právě v souladu s vládnoucí ideologií, podle její *normy*?

Autoři historických a literárněvědných prací, kteří se zabývají kulturou a uměním poúnorového období, uvádějí, že tvůrčí činnost ideologické normě podléhala. Shodu v určení normy pro uměleckou tvorbu shledávají v socialistickém realismu – i když s jistými pochybnostmi o možnosti vymezení tohoto pojmu a aplikace jako estetické normy.

Například Jiří Knapík v pracích *Únor a kultura*³⁰ a *V zajetí moci*³¹ považuje socialistický realismus za mlhavě formulovanou doktrínu či normu. Pavel Janáček v knize *Literární brak* mluví o sklonu komunistické moci „reglementovat literární normu“ a zároveň o její obsahové vyprázdněnosti – „pojem socialistického realismu ztratil jakýkoli obecněji přijímaný smysl“.³² Jestliže se ovšem obsah ztratil, nějaký tu před ztrátou být musel!

Jiří Brabec ve stati *Estetická norma a historie literatury v totalitním systému* zdůrazňuje tehdejší „nemožnost sevřít různé poetiky do rámce ideologické

29 Projev ministra informací a osvěty Václava Kopeckého na schůzi Národního shromáždění 24. března 1949. In: KOPECKÝ, Václav. *Knihy do rukou lidu!: Zákon o vydávání a rozšiřování knih, hudebnin a jiných neperiodických publikací: projevy a dokumenty*. Praha: Ministerstvo informací a osvěty, 1949, s. 10–11.

30 KNAPÍK, Jiří. *Únor a kultura: sovětizace české kultury 1948–1950*. Praha: Libri, 2004, s. 177.

31 KNAPÍK, Jiří. *V zajetí moci: kulturní politika, její systém a aktéři 1948–1956*. Praha: Libri, 2006, s. 40.

32 JANÁČEK, Pavel. *Literární brak: operace vyloučení, operace nahrazení, 1938–1951*. Brno: Host, 2004, s. 192.

normy“, „nemožnost stanovit nebo dokonce aplikovat tu či onu normu“. ³³

Podobně se k literární normě vyjadřuje Michal Bauer v knize *Ideologie a paměť*, jako schematu měnícímu se každou realizací. ³⁴

Co tedy byl socialistický realismus, co bylo obsahem tohoto pojmu? A byl-li normou, tedy jakou a jak se taková norma uplatňovala pro „naši věc“, jak působila, aby dílo prošlo Kopeckého „svobodným výběrem“ knižních titulů k vydání a splňovalo kritéria „vyšších zájmů“, a tím uspokojovalo potřeby lidu? Analýza tohoto pojmu by nás mohla přivést k pochopení ideologické normy, uplatňované stranou a vládou, a to nejen v umění a literatuře a při vydávání knih.

33 BRABEC, Jiří. Estetická norma a historie literatury v totalitním systému. In: *Zlatá šedesátá: česká literatura a společnost v letech táni, kolotání a... zklamání: materiály z konference pořádané Ústavem pro českou literaturu AV ČR 16.–18. června 1999*. Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR, 2000, s. 16.

34 BAUER, Michal. *Ideologie a paměť: literatura a instituce na přelomu 40. a 50. let 20. století*. Jinočany: H & H, 2003, s. 11–18.

3.2 Socialistický realismus

Přestože se spisovatelé na sjezdu v roce 1949 „spontánně“ zavázali Pracovním plánem³⁵ využít právě socialistického realismu v tvorbě, Stanovy³⁶ Svazu československých spisovatelů schválené na sjezdu spisovatelů v březnu 1949 tento pojem neuvádějí, a není zde tudíž ani vymezen. Jistý pokus o definici ve smyslu směrnice pro uměleckou tvorbu, kterou právě Jiří Knapík označuje za vágní, lze nalézt v citovaném sjezdovém projevu Václava Kopeckého: „metoda socialistického realismu znamená: realisticky umělecky tvořit v duchu socialistickém.“³⁷

Aby bylo možné rozhodnout o normativnosti takto definovaného konceptu a eventuálně upřesnit onu „vágnost“, je třeba nejprve zkoumat pojem „socialistický realismus“ a jeho obsah.

Vycházím z marxistické teorie poznání skutečnosti *dialektického materialismu*, nejen proto, že byla komunisty na samém počátku považována za východisko nové metody socialistického umění, ale i vzhledem k myšlení jeho teoretiků – ti se k dialektickému materialismu sice odvolávali, paradoxně se však s jeho principy zásadně rozcházeli. V důsledku jejich nematerialistických interpretací a následných aplikací těchto dezinterpretací ve vlastních teoriích se pojem socialistický realismus účelově proměňoval a *ideologizoval*. Ideologizací se stal manipulovatelným, a to podle mocenských zájmů stranických činitelů.

Abychom poznali neohraničené možnosti této manipulace, pokusím se zde spolu s výkladem pojmu „socialistický realismus“ i o analýzu pojetí *skutečnosti* – o niž materialistické dialektice především jde –, v teoriích nového umění, a to právě z hlediska principů dialektického materialismu (v interpretaci Karla Kosíka, Kurta Konrada a Jindřicha Zeleného) a v souladu s Marxovou definicí ideologie, která ovšem pro Marxe nebyla slučitelná s principy dialektického materialismu.

35 KRYŠTOFEK, Oldřich, ed. a NOHA, Jan, ed. *Od slov k činům: sjezd československých spisovatelů 4.–6. března 1949*. Praha: Orbis, 1949, s. 175.

36 KRYŠTOFEK, Oldřich, ed. a NOHA, Jan, ed. *Od slov k činům: sjezd československých spisovatelů 4.–6. března 1949*. Praha: Orbis, 1949, s. 172–173.

37 KOPECKÝ, Václav. Vedení nepřemožitelným učením marxismu-leninismu vybudujeme socialismus v naší vlasti. In: KOMUNISTICKÁ STRANA ČESKOSLOVENSKA. ÚSTŘEDNÍ VÝBOR. *Protokol IX. řádného sjezdu Komunistické strany Československa: v Praze 25.–29. května 1949*. Praha: Ústřední výbor KSČ, 1949, s. 376.

Za ideologii ve smyslu Marxova pojetí ideologie v počátcích jeho práce³⁸ zde přitom považuji takovou koncepci skutečnosti, která nevychází z poznání skutečnosti jako „věcí o sobě“, nýbrž z „jevových forem věcí“. V takové koncepci pak nejde o skutečnost, jaká je, nýbrž jak se bezprostředně jeví. Podle Marxe však člověk skutečnost bezprostředně nepoznává – bezprostředně získává pouze představu o skutečnosti. A tyto představy jsou pouhým „světem zdání“, který je odlišný od skutečného světa tvořeného „věcmi o sobě“. Tyto představy o skutečnosti vytvářejí podle Marxe „ideologické zdání“, „falešnou totalitu“. K poznání skutečného světa, který je tvořen „věcmi o sobě“, je ovšem třeba nejen bezprostředního vjemu, ale i určitého úsilí – použít „okliku“.³⁹

Nejde mi zde ani o otázku poznatelnosti světa, ani o kritiku teorie poznání podle Marxe, ani teorií nového umění, ale právě jen o způsoby použití dialektického materialismu takzvanými marxisty v jejich vlastních teoriích socialistického realismu. Přitom vycházím z fundovaného výkladu Marxovy dialektiky v díle marxistického filozofa Jindřicha Zeleného *O logické struktuře Marxova Kapitálu*,⁴⁰ dále ve Studii o problematice člověka a světa *Dialektika konkrétního*⁴¹ filozofa Karla Kosíka a z jeho dalších prací k některým aspektům marxistické filozofie,⁴² a především konfrontuji dobové interpretace socialistického realismu s myšlením marxistického teoretika Kurta Konrada, zejména s jeho prací *Svár obsahu a formy*.⁴³

38 Pojem ideologie měl podle Karla Kosíka v dějinách marxismu nejméně tři významy: „Marx v počáteční fázi své činnosti a Engels až do konce života používali pojem ideologie ve smyslu ‚falešného vědomí‘, ve smyslu převráceného, iluzorního zobrazování skutečnosti; u Lenina nabývá termín významu, který je rozšířen dnes, kdy ideologii chápeme jako odraz třídních poměrů v hlavách lidí; a konečně třetí význam dává tomuto pojmu Stalin v Krátkém kursu VKS(b), kde se například hovoří o ideologických a teoretických základech strany jako o dvou různých záležitostech“ (KOSÍK, Karel. *Přeludy a socialismus. Literární noviny*, 1957, roč. 6, č. 10, s. 3).

39 „Protože se věci neukazují člověku bezprostředně, čím jsou, a protože člověk nemá schopnost nazírat věci bezprostředně v jejich podstatě, dochází lidstvo k poznání věcí a jejich struktury oklikou“ (KOSÍK, Karel. *Dialektika konkrétního: studie o problematice člověka a světa*. 3. vyd. Praha: Academia, 1966, s. 18).

40 ZELENÝ, Jindřich. *O logické struktuře Marxova Kapitálu: příspěvek ke zkoumání základních logických otázek současného marxismu*. Praha: ČSAV, 1962.

41 KOSÍK, Karel. *Dialektika konkrétního: studie o problematice člověka a světa*. 3. vyd. Praha: Academia, 1966.

42 KOSÍK, Karel. Hegel a naše doba. *Literární noviny*, 1956, roč. 5, č. 48, s. 3; KOSÍK Karel. *Přeludy a socialismus. Literární noviny*, 1957, roč. 6, č. 10 a 11, s. 3 a 6.

43 KONRAD, Kurt. *Svár obsahu a formy: marxistické poznámky o novém formalismu. Středisko*, 1934, roč. 4, č. 2, červenec–srpen, s. 56–63.

3.2.1 Dvojitá skutečnost

Vzhledem k tomu, že poválečné diskuse o metodě umělecké tvorby u nás více či méně navazují na předválečnou polemiku o socialistickém umění, je třeba se vrátit k jejich počátkům datovaným do 30. let minulého století, a to nejen u nás, ale i v Sovětském svazu, kde má pojem „socialistický realismus“ svůj původ. Jak se utvářel, respektive jak byl oficiálně formulován, když byl použit pro pojmenování tvůrčí metody, kterou na prvním všesvazovém sjezdu v Moskvě v roce 1934 přijali spisovatelé za jedinou a závaznou?⁴⁴ Co znamená?

Podle sovětského teoretika socialistického umění N. I. Bucharina,⁴⁵ který na sjezdu vystoupil vedle stranického ideologa A. A. Ždanova, M. Gorkého a dalších s hlavním teoretickým projevem, jde o „zvláštní metodu v umění, odpovídající dialektickému materialismu, jeho průmět do oblasti umění“.⁴⁶

Má-li se tedy koncepce socialistického realismu v umění zakládat na dialektickomaterialistické teorii poznání skutečnosti, jak potvrdili účastníci moskevského sjezdu, je třeba při jejím výkladu vyjít z otázky: co je z tohoto hlediska skutečnost, protože otázka pojetí skutečnosti je východiskem celého problému: „Co je realismus a nerealismus v umění, závisí vždy na tom, co je skutečnost a jak je tato skutečnost chápána. Proto materialistické kladení

44 O jednotné metodě proletářské literatury se v levicových kruzích diskutovalo od kongresu Mezinárodního svazu proletářských spisovatelů v roce 1930 v Charkově. V roce 1932 byl v Sovětském svazu Všesvazovou komunistickou stranou přijat dekret (23. dubna) o vytvoření jednotného svazu sovětských spisovatelů – tím došlo k rozpuštění všech dosavadních asociací a skupin proletářských spisovatelů. Zároveň byl vysloven požadavek rozpracovat dialektický materialismus pro uměleckou tvorbu a na něm postavit novou tvůrčí metodu, socialistický realismus. Srov. například Václav Běhounek, Jiří Weil, Bedřich Václavek in VLAŠÍNOVÁ, Drahomíra, ed. *Prameny: utváření teorie socialistického realismu v české meziválečné literatuře: manifesty a statí*. Praha: Československý spisovatel, 1978, kapitola 3. Rok přelomu – 1934.

Moskevský sjezd a jeho ohlas u nás podrobně dokumentuje Michal Bauer v knize *Souvislosti labyrintu: kodifikace ideologicko-estetické normy v české literatuře 50. let 20. století*. Praha: Akropolis, 2009.

45 Na moskevském sjezdu N. I. Bucharin vedle výkladu pojmu socialistický realismus kriticky zhodnotil dosavadní sovětskou, především básnickou tvorbu. Tento referát vyšel česky společně se studií Kurta Konrada O socialistickém realismu a statí Karla Teiga Socialistický realismus a surrealismus ve sborníku *Socialistický realismus* (Praha: Jarmila Prokopová, 1935). Sborník částečně dokumentuje diskuse o socialistickém realismu, které v levicovém tisku následovaly po moskevském sjezdu. Přibližuje zároveň různé výklady socialistického realismu vzhledem odlišnému pojetí skutečnosti. Srov. v uvedeném sborníku stat' Karla Teiga a kritiku Teigova pojetí dialektického materialismu od Kurta Konrada v druhé části Konradovy studie O socialistickém realismu.

46 BUCHARIN, N. I. Poesie, poetika a úkoly básnické tvorby ve SSSR. In: *Socialistický realismus: sborník*. Praha: Jarmila Prokopová, 1935, s. 69.

problematiky začíná tam, kde se vychází z této závislosti jako z elementárního základu.⁴⁷

N. I. Bucharin v moskevském projevu sice definoval socialistický realismu jako „metodu básnické tvorby a styl socialistické poesie, zobrazující skutečný svět,⁴⁸ nikde však neuvedl, co podle něho tento skutečný svět je; pouze konstatoval, že „materiálem zobrazování je smysly vnímaná realita a její pohyb“.⁴⁹

Je tedy skutečnost to, co vnímáme smysly? Ve shodě s dialektickým materialismem nikoli. Tato teorie podle českého marxistického teoretika a Bucharinova současníka Kurta Konrada totiž považuje vnímání pouze za „prvotní stupeň poznání“.⁵⁰ Jelikož Konrad pokládal za součást poznání také myšlení, mohl tak na rozdíl od Bucharina ve svém článku *Ztvárněte skutečnost*, publikovaném rok před Bucharinovým sjezdovým projevem,⁵¹ objasnit, co je podle dialektického materialismu skutečnost.

Nejprve z tohoto hlediska odhalil meze pojetí světa naturalismu a jeho důsledky: „Skutečnost,“ uvádí Konrad, „je především to, co vnímáme pěti smysly, co vidíme, slyšíme, hmatáme atd. To byla skutečnost naturalismu, jehož tvůrčí metodou bylo Zolovo heslo ‚Skutečnost pozorována čůčkou temperamentu‘. Tento naturalismus byl tedy nutně plochou, povrchní fotografií, vyústil nutně v impresionismus vnějškových barev a světél, a tím vlastně k opuštění skutečností. A to právě proto, že nedovedl poznati za skutečností smyslových dojmů skutečnost objektivních vztahů a hnacích sil.“

Srovnáním se skutečností v Marxově pojetí pak Konrad ukázal, co je skutečnost podle marxistické teorie poznání světa. „Skutečnost není jen to, co smyslově vnímáme, nýbrž i to, co analýzou, rozbořem odkrýváme za smyslovými dojmy. V tom se stavíme ostře proti povrchově fungujícímu naturalismu a jsme straníky realismu, který vidí ve vztazích a hnacích silách skutečnější skutečnost, než je skutečnost vnímaných jednotlivostí. Dialektický materialismus odkrývá za

47 KOSÍK, Karel. *Dialektika konkrétního: studie o problematice člověka a světa*. 3. vyd. Praha: Academia, 1966, s. 82.

48 BUCHARIN, N. I. Poesie, poetika a úkoly básnické tvorby ve SSSR. In: *Socialistický realismus: sborník*. Praha: Jarmila Prokopová, 1935, s. 74.

49 BUCHARIN, N. I. Poesie, poetika a úkoly básnické tvorby ve SSSR. In: *Socialistický realismus: sborník*. Praha: Jarmila Prokopová, 1935, s. 70.

50 KONRAD, Kurt. Svár obsahu a formy: marxistické poznámky o novém formalismu. *Středisko*, 1934, roč. 4, č. 2, červenec–srpen, s. 60.

51 Srov. KONRAD, Kurt. *Ztvárněte skutečnost: výbor studií a článků Kurta Konrada*. Praha: Československý spisovatel, 1963, s. 240–243. Tento článek uzavřel diskusi o tvůrčích otázkách dělnického divadla, která proběhla v Tvorbě v červnu a v červenci 1933, iniciována příspěvkem k divadelní metodice R. Witta Hrajte skutečnost! Požadavky na uměleckou tvorbu v souvislosti s teorií dialektického materialismu v něm byly Konradem formulovány ještě před diskusí o socialistickém realismu na sjezdu spisovatelů v Sovětském svazu.

formou věcí jejich podstatu – náš umělecký realismus, náš vztah ke skutečnosti je v tom, že se držíme vždy a všude jejich typických vztahů, jejich podstaty! Proti naturalistické fotografii povrchní skutečnosti staví tedy socialistický, revoluční realismus odkrývání podstaty skutečnosti.⁵²

Realistickému postoji tudíž podle Konrada nejde jen o smyslové vjemy, ale o podstatu věcí, o vzájemné vztahy podstat a o jejich pohyb, a skutečnost je pak podle něho to, co zůstává smyslovým dojmům *skryto* a odhaluje se až po vynaložení určitého, myšlenkového úsilí – použitím „okliky“.

Bucharin a Konrad se tedy sice odvolávají k jedné metodě poznání světa, avšak jejich texty ukazují dvě koncepce skutečnosti: Bucharinovým světem je skutečnost smyslového vnímání vycházející z jevových forem, kdežto Konradovi jde o věci o sobě“, které se odhalují až na základě analýzy těchto forem jevů.

Rozdílné pojetí skutečnosti má své důsledky: Když se Bucharin vymezuje vůči naturalismu, musí tím, že se neobrací k podstatě, ale zůstává na povrchu věcí jako naturalisté, dojít k jiné odlišnosti naturalismu a socialistického realismu než Konrad. Jeho analýza vede od smyslově vnímané skutečnosti ke *snění*:

„Socialistický realismus nemůže státi na stanovisku zolovského naturalismu, který chtěl zobraziti skutečnost ‚telle qu’ elle est‘ (takovou, jaká jest) a nic více.

Socialistický realismus nemůže přijmouti ani druhého Zolova

hesla: ‚L’imagination n’a plus d’emploi.‘ (Imaginace je už nepotřebná).

Socialistický realismus smí a musí ‚sníti‘, opíraje se o reální tendence vývojové.⁵³

Navíc Bucharin, užívá-li ve své definici socialistického realismu marxistický pojem „pohyb reality“, nemůže z pozice subjektu vnímajícího, nikoli poznávajícího, odhalit princip tohoto pohybu. Protože pouhým vnímáním jevových forem pohybu nelze získat poznání o jeho příčině, kterou je podle Marxe rozpor, „vlastní každé podstatě“⁵⁴ – a rozpornost je pak podle Marxe základem vývoje.⁵⁵

Konrad tím, že se k podstatě obrací, „nachází“ na rozdíl od Bucharina „hybnou sílu“ skutečnosti, a když Konrad nakonec vznáší požadavek na realistické ztvárnění skutečnosti, jde mu o ztvárnění podstatného poznatku o věcech:

52 KONRAD, Kurt. *Ztvárněte skutečnost: výbor studií a článků Kurta Konrada*. Praha: Československý spisovatel, 1963, s. 240–241.

53 BUCCHARIN, N. I. Poesie, poetika a úkoly básnické tvorby ve SSSR. In: *Socialistický realismus: sborník*. Praha: Jarmila Prokopová, 1935, s. 71.

54 ZELENÝ, Jindřich. *O logické struktuře Marxova Kapitálu: příspěvek ke zkoumání základních logických otázek současného marxismu*. Praha: ČSAV, 1962, s. 128.

55 ZELENÝ, Jindřich. *O logické struktuře Marxova Kapitálu: příspěvek ke zkoumání základních logických otázek současného marxismu*. Praha: ČSAV, 1962, s. 140.

„Ztvárňujte a hrajte podstatu skutečnosti, poznávejte hnací síly skutečnosti a učte se ztvárnit tyto síly v plnokrevných živých bytostech. Ztvárněte skutečnost!“⁵⁶ Naproti tomu Bucharin, jestliže o skutečnosti pouze konstatuje, že materiálem tvorby je „mnohotvárnost naší obdivuhodné doby se všemi jejími rozpory“,⁵⁷ musí pak tuto mnohotvárnost a rozpory specifikovat, a tím tematicky vymezuje socialistickorealistickou tvorbu. Chce-li například odlišit „starý“ a „nový“ realismus, nemůže tak jako Konrad označit „starý realismus“ za „otroka empirického materiálu“,⁵⁸ protože za věcmi neodkrývá a neztvárňuje nutné vztahy, ale zase postupovat stanovením tematiky: „Socialistický realismus se liší od prostého realismu tím, že do středu pozornosti nutně klade zobrazení výstavby socialismu, boje proletariátu, nového člověka a všech přesložitých ‚spojitostí a vztahů‘ velikého historického dění dneška.“⁵⁹ Pro socialistický realismus pak Bucharin určuje požadavek jednoty – a jednoty je podle něho „třeba dosáhnout hlediskem, z něhož se zpracovává básnický materiál [...] toto hledisko je hledisko vítězného boje proletariátu.“⁶⁰

V otázce vztahu obsahu a formy připouští Bucharin vzhledem k „mnohotvárnosti doby“ „největší mnohotvárnost básnické formy“, ovšem „sjednocované jednotným velikým stylem nebo metodou socialistického realismu“.⁶¹

Ani podle Konrada nelze na umění vznášet žádný požadavek ohledně formy, protože socialistickému realismu neběží o reprodukci skutečnosti, ale o její ztvárnění.⁶² „jestli uměleckého účinku docílíme stylizací nebo symbolickým naznačováním, nebo typizováním, nebo romantickým patosem – to je úplně lhostejné; dokud neopouštíme vodítko dialektického materialismu, nechává proletářský realismus veškerou svobodu umělecké deformaci, uměleckému ztvárnění.“⁶³

56 KONRAD, Kurt. *Ztvárněte skutečnost: výbor studií a článků Kurta Konrada*. Praha: Československý spisovatel, 1963, s. 242.

57 BUCCHARIN, N. I. Poesie, poetika a úkoly básnické tvorby ve SSSR. In: *Socialistický realismus: sborník*. Praha: Jarmila Prokopová, 1935, s. 66.

58 KONRAD, Kurt. Svár obsahu a formy: marxistické poznámky o novém formalismu. *Středisko*, 1934, roč. 4, č. 2, červenec–srpen, s. 62.

59 BUCCHARIN, N. I. Poesie, poetika a úkoly básnické tvorby ve SSSR. In: *Socialistický realismus: sborník*. Praha: Jarmila Prokopová, 1935, s. 70.

60 BUCCHARIN, N. I. Poesie, poetika a úkoly básnické tvorby ve SSSR. In: *Socialistický realismus: sborník*. Praha: Jarmila Prokopová, 1935, s. 67.

61 BUCCHARIN, N. I. Poesie, poetika a úkoly básnické tvorby ve SSSR. In: *Socialistický realismus: sborník*. Praha: Jarmila Prokopová, 1935, s. 67.

62 KONRAD, Kurt. O socialistickém realismu. In: *Socialistický realismus: sborník*. Praha: Jarmila Prokopová, 1935, s. 115.

63 KONRAD, Kurt. *Ztvárněte skutečnost: výbor studií a článků Kurta Konrada*. Praha: Československý spisovatel, 1963, s. 242.

3.2.2 Dvě pojetí socialistického realismu

Srovnáním dvou postojů ke skutečnosti se ukázalo, že Bucharin i Konrad sice užívají stejných pojmů, ovšem o skutečnosti vypovídá každý jinak. Z hlediska principů dialektického materialismu, který si oba teoretikové vzali za východisko, lze konstatovat, že Bucharin se dialektickomaterialistickému pojetí skutečnosti vzdaluje podobně jako všichni idealisté, vůči nimž se marxistická dialektika vyhraňuje. Vzdaluje se tím, že namísto konkrétního uchopení skutečnosti rozvíjením vztahu podstaty a jevu staví smyslové vnímání skutečnosti, které nedovoluje bezprostředně podstaty nahlédnout. Tím ovšem do socialistického realismu nepromítá poznanou skutečnost, ale *představu* o skutečnosti, tedy podle Marxe „falešnou totalitu“, „ideologické zdání“. Socialistický realismus podle Bucharinovy koncepce tak není „průmětem dialektického materialismu do umění“, ale průmětem ideologie – a s ní je pak dílo konfrontováno.

Socialistickorealistické dílo podle takového pojetí potom nevypovídá o skutečnosti, nýbrž je iluzorním zobrazením světa – nikoli však podle subjektivních představ toho kterého umělce, ale vzhledem k hledisku vítězného boje proletariátu vedeného komunistickou stranou, která podle této ideje buduje svou vizi uspořádání světa. Proto také Bucharin na rozdíl od Konrada pro umělecké dílo musí hledat stále nové vymezující aspekty, aby tvorba odpovídala iluzi, vidině budoucnosti podle stranických představ. Tak byl socialistický realismus v Sovětském svazu také rozvíjen, a to již řečníky na moskevském sjezdu, zejména Ždanovem. Socialistický realismus se v Sovětském svazu stal ideologickou normou a dílo „vystřihovánkou“ podle stranické šablony.⁶⁴

Naproti Bucharinově pojetí skutečnosti⁶⁵ a z něho odvozené koncepcí realismu jsem uvedla Konradovo pojetí světa, které v zásadě nezakládá žádné požadavky na socialistickorealistické dílo, s výjimkou odhalení a ztvárnění „hybných sil skutečnosti“, pramenících z rozporů podstat věcí. Přestože zde Konrad otevřel jeden z možných pohledů na uměleckou tvorbu a její kritiku z hlediska

64 Střih, podle nichž mělo být umělecké dílo „ušito“, charakterizuje Miroslav Zahrádka v knize *Dogmata a živý literární proces: jak vznikala úzká norma socialistického realismu a jak s ní ruská literatura bojovala*. Olomouc: Miroslav Zahrádka, 1992.

65 Po moskevském sjezdu byl Bucharin umlčen a jako Stalinův odpůrce popraven 1938.

dialektického materialismu, nebyla jeho koncepce⁶⁶ ve své době ani těsně po válce dalšími teoretiky rozvíjena, leda v pseudointerpretacích nechápajících ani pojem podstata, rozpor či pohyb, natož „věc o sobě“.

V 60. letech vydal Karel Kosík práci *Dialektika konkrétního*, v níž skutečnost a metodu jejího poznání charakterizuje slovy: „Nechat mluvit ‚věc samu‘, nic nepřidávat, ale nechat věci tak, jak jsou – k tomu je třeba zvláštní aktivity.“⁶⁷ Totiž oné „okliky“, o níž byla řeč, a nikoli „snění“, představ o skutečnosti, projekce budoucnosti, idealismu, k němuž se uchýlovali všichni tvůrci komunistické ideologie. I Bucharinovo pojetí socialistického realismu nakonec bylo u nás po únorovém převratu zavrženo jako reakční⁶⁸ – samozřejmě nikoli pro svou nedialektičnost – a východiskem pojetí socialistického realismu se staly Ždanovovy teze.

3.2.3 Realismus a skutečnost

Předpoklady k přijetí jednotné tvůrčí metody socialistického realismu ve Ždanovově interpretaci vznikly u nás hned po válce především posilováním vlivu komunistické strany, která z pozic přesvědčení o dějinném právu na moc prosazovala svou vedoucí úlohu při výstavbě poválečné lidově demokratické republiky vyhlášené Košickým vládním programem.

A jestliže komunistická strana usilovala o moc a nakonec převzala vládu ve státě na dobu neurčitou, muselo být zřejmé, že jí nepůjde jen o budování socialistického hospodářství, jak se domnívala řada levicově orientovaných intelektuálů. Vždyť již prvorepublikoví komunisté vyhlásili, že po převzetí moci je třeba „plánovitě řídit historický proces vývoje celé kultury“. „Každý umělec a každý, kdo se za umělce pokládá, používá svého dobrého práva činit si nárok k tvorbě podle ideálu, ať už je hodnotná či nic. To je to vření, experimentování, ten chaos. Ale ovšem, my jsme komunisté. Nesmíme skládat ruce v klín a ponechat chaos, aby vřel, jak sám chce. My se musíme uvědoměle snažit –

66 Kurt Konrad dostal začátkem roku 1941 sovětské státní občanství a vstupní vízum do SSSR, ovšem bez povolení vycestovat. Byl zatčen 1. 3. 1941, zemřel v drážďanském vězení 25. 9. 1941. (Podle SLABÝ, Z. K. O Kurtu Konradovi. Životopisná poznámka. In: KONRAD, Kurt. *Ztvárněte skutečnost: výbor studií a článků Kurta Konrada*. Praha: Československý spisovatel, 1963, s. 415.)

67 KOSÍK, Karel. *Dialektika konkrétního: studie o problematice člověka a světa*. 3. vyd. Praha: Academia, 1966, s. 22.

68 Srov. ŠTOLL, Ladislav. *Třicet let bojů za českou socialistickou poesii: referát pronesený na pracovní konferenci Svazu československých spisovatelů dne 22. ledna 1950*. Praha: Orbis, 1950, s. 66, 82.

i tento vývoj jasně vést a jeho výsledky formovat, určovat,“⁶⁹ objasňoval Leninovými výroky již v roce 1930 Eduard Urx vedoucí úlohy strany v „boji na kulturní frontě“.

Určujícím činitelem kultuněpolitického vývoje se komunistická strana stala po únorovém převratu v roce 1948 a vyhlásila na svém 9. sjezdu v roce 1949 socialistický realismus za závaznou tvůrčí metodu socialistické literatury, a to podle Ždanovových tezí. Jak k tomu došlo, když poválečná levicově zaměřená umělecká generace v Československu sice předpokládala v „nové“ společnosti „novou“ literaturu, kritiku a „novou“ tvůrčí metodu založenou na dialektickém materialismu, ale neshodovala se na metodě socialistického realismu, ani na jejím pojetí aplikovaném podle Ždanova v Sovětském svazu.

Jakkoli nezávisle na různých výkladech této koncepce se někteří marxističtí teoretikové snažili uplatnit, byli umlčeni především tou částí umělecké obce, která jednoznačně podléhala, anebo se pružně přizpůsobovala jak vlivu sovětského modelu, tak funkcionářů strany, kteří postupně získávali a upevňovali své mocenské pozice a podle sovětského vzoru přebírali dozor nad kulturním děním v zemi.

Ve sporu o socialistický realismus se střetli již na prvním sjezdu spisovatelů v roce 1946 teoretikové vycházející z Marxova učení Jan Grossman a za podpory Bohumila Mathesia Jiří Hájek v diskusi následující po tematickém bloku věnovaném poslání literární kritiky ve společnosti. Pokusím se odhalit podstatu tohoto sporu a pomocí Konrádových a dále Kosíkových prací ukázat, stejně jako v případě dvou pojetí socialistického realismu ve třicátých letech, na nedůslednost všech těchto koncepcí z hlediska teorie, k níž se jejich autoři sami hlásili.

Domnívám se, že základem polemiky se stalo rozdílné chápání pojmu *realismus*. Pro Hájka – podobně jako pro marxistické teoretiky třicátých let Konrada a Václavka a pro Hájkova současníka, marxistického filozofa Ludvíka Svobodu – znamenal realismus postoj ke skutečnosti. Grossman, jelikož se neobracel ke skutečnosti, ale k myšlence,⁷⁰ považoval realismus jen za způsob vyjadřování, a tedy za buržoazní umělecký projev. Z této pozice problematizoval pojem socialistický realismus proto, že spojuje novou, socialistickou tematiku

69 URX, Eduard. Bedřich Václavek v rozpacích: na okraj jeho nové knihy Poezie v rozpacích. In: URX, Eduard. *Umění a proletariát*. Praha: Československý spisovatel, 1979. s. 149.

70 Srov. GROSSMAN, Jan. Nové umělecké myšlení. In: *Aktiv: sborník nového uměleckého myšlení*, roč. 1. Praha: Mladá fronta, 1945, s. 7–21.

s individualistickým výrazovým prostředkem, nikoli kolektivním, jaký podle něho měla vyvinout až socialistická, tedy kolektivistická společnost.⁷¹

Napadl tezovitost Hájkovy interpretace socialistického realismu jako „nově formujícího svůj poměr ke skutečnosti“.⁷² Jestliže však Hájek rozvíjel úvahy o „novém“ realismu, o „novém“ poměru ke skutečnosti⁷³ a zároveň se odvolával k dialektickomaterialistické teorii poznání, měl také objasnit, co je skutečnost, protože – jak již bylo řečeno – východiskem problematiky realismu v umění podle této teorie je to, co je skutečnost a jak je chápána. Jenže východiskem Hájkových úvah nebyla skutečnost, ale práce Bedřicha Václavka⁷⁴ – Hájek ve svých referátech o nové tvůrčí metodě včetně syntetických teorií pouze rozměľňoval některé Václavkovy teze. Bez výkladu pojetí skutečnosti tedy nebylo možné s Hájkem diskutovat, natož pochopit jeho teorii syntetického realismu⁷⁵ a poučku, kterou polemizoval s Grossmanem, že realismus „dnes znamená“ „určitý vyhraněný postoj ke skutečnosti“.⁷⁶

Na podporu „přítele Hájka“ tehdy v diskusi vystoupil s dalším názorem na metodu socialistické literatury Bohumil Mathesius: „Grossman řekl, že realismus je metoda typicky individualistická a liberalistická. To je pravda, ale nikoli o realismu socialistickém. Prosím, abyste mě poslouchali jako specialistu, nikoli jako debatéra. Tvrdím, že mezi realismem měšťanským a realismem socialistickým čili socrealismem je esenciální rozdíl. Přátelé, chápejte, že zde mluvíme o nových věcech v starých termínech a to přirozeně svádí. Pokusím se to krátce říci. Zatímco liberalistický, měšťanský nebo individualistický realismus byl pasivní, byl popisný, je socrealismus věcí dynamickou a do budoucna

71 GROSSMAN, Jan. O socialistickém realismu. *Generace: měsíčník pro umění, život a společnost*, 1946, č. 7–8, červenec, s. 35.

72 GROSSMAN, Jan. Přihlásil jsem se dodatečně... In: KOPECKÝ, Jan, ed. *Účtování a výhledy: sborník prvního sjezdu českých spisovatelů*. Praha: Syndikát českých spisovatelů, 1948, s. 214.

73 Například v článku Svoboda a služebnost (In: HÁJEK, Jiří *Generace na rozhraní: studie a poznámky o umění, životě a společnosti*. Praha: Mladá fronta, 1946, s. 118) takto: „Razíme-li dnes heslo nového realismu, nemyslíme tím ani na obnovu či přímé navazování na určitý umělecký směr, překonaný literárním vývojem. Realismem rozumíme především kladný vztah k společenské skutečnosti, onu vysokou ctižádost vrátit umění funkci, jakou mělo v dobách největšího rozkvětu: Být spolutvůrcem společenské skutečnosti, spoluformovatelem nového člověka a jeho myšlení a cítění.“

74 Srov. VÁCLAVEK, Bedřich. *Tvorbou k realitě: studie k problematice současné české literatury*. Olomouc: Index, 1937.

75 K syntetickému realismu srov. HÁJEK, Jiří. Cesta k syntetickému realismu. In: PŘIBÁŇ, Michal, ed. *Z dějin českého myšlení o literatuře: antologie k Dějinám české literatury 1945–1990. 1. 1945–1948*. Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR, 2001, s. 406–410.

76 HÁJEK, Jiří. V několika poznámkách... In: KOPECKÝ, Jan, ed. *Účtování a výhledy: sborník prvního sjezdu českých spisovatelů*. Praha: Syndikát českých spisovatelů, 1948, s. 200.

směřující. Měšťanský realismus nevybírá fakta, socrealismus vybírá fakta s určitým bojovým, dynamickým zaměřením.“⁷⁷

O jakou dynamiku a fakta jde, ovšem Mathesius neobjasnil, a proto i pojem socialistický realismus zůstal bez vyjasnění. Jeho výklad pouze kopíroval názory třicátých let na odlišnosti mezi realismem socialistickým a realismem 19. století, naznačené zde v analýze Konradovy a Bucharinovy stati, které vyhraňují socialistický realismus v protikladu k naturalismu a „starému“ realismu právě z hlediska pojetí skutečnosti, kterou ovšem Mathesius nevyložil a zabýval se pouze „novými věcmi“ a „starými termíny“.

Naproti Hájkově, z hlediska marxistické teorie neujasněné koncepci socialistické literatury, představil Grossman s odvoláním k témuž učení vlastní pojetí „nové literatury“. Nároky na novou, marxistickou estetiku odvozoval stejně jako tehdejší „sociologické“ výklady literatury z marxistické vývojové teorie společnosti s určující rolí „hospodářské báze“ vzhledem k „nadstavbě“ a vzájemného ovlivňování těchto dvou sfér a dále z Engelsovy teze o „vlastním pohybu nadstavby“. Logicky předpokládal, že „nadstavba“ „musí být povahy zcela odlišné“, ⁷⁸ než je „základna“, má-li „nadstavba“ „základnu“ ovlivňovat. Proto nesdílel „termín ideologické zobrazení epochy v umění“⁷⁹ ve smyslu přímého promítání, a naopak z uvedených předpokladů vyvozoval, že umělecké dílo, jakmile jednou vznikne, stává se nezávislým na „základně“, z níž vyrostlo, a jeho pohyb se řídí pouze „zákonitostí uměleckého díla, zákonitostí jeho struktury a jejího vývoje“.⁸⁰

Z pozice zastávce autonomnosti vývoje uměleckého díla označil Grossman sociologii, k níž se odvolávali ostatní marxističtí teoretikové jako k historickému materialismu, za nekompetentní k jakýmkoli zásahům do umělecké tvorby, protože podle něho dosavadní marxistická sociologie vyvozovala kritéria uměleckosti především z politické praxe – a Grossman odmítal měřit novost umění námětovou přízřubivostí dobové aktuálnosti. Dosavadní vývoj marxistické kritiky tedy považoval za pouhou sociologii literatury, která nás sice

77 MATHESIUS, Bohumil. Jsem nucen připojit... In: KOPECKÝ, Jan, ed. *Účtování a výhledy: sborník prvního sjezdu českých spisovatelů*. Praha: Syndikát českých spisovatelů, 1948, s. 215.

78 GROSSMAN, Jan. Poznámky k dialektickému materialismu v kritice, estetice a umění. *Generace: revue pro umění, život a společnost*, 1945, č. 1, listopad, s. 17.

79 GROSSMAN, Jan. Poznámky k dialektickému materialismu v kritice, estetice a umění. *Generace: revue pro umění, život a společnost*, 1945, č. 1, listopad, s. 17.

80 GROSSMAN, Jan. Válka zaktualizovala... In: KOPECKÝ, Jan, ed. *Účtování a výhledy: sborník prvního sjezdu českých spisovatelů*. Praha: Syndikát českých spisovatelů, 1948, s. 168.

„poučuje o souvislostech a závislostech uměleckého díla se společnostmi, která nám však vůbec nic neříká o vlastní zákonitosti tohoto díla,⁸¹ – a právě zákonitosti pohybu a systemizaci poznatků o výstavbě a vývoji uměleckého díla a jeho místa ve společnosti požadoval od nové kritické metody a marxistické estetiky založené na dialektickém materialismu. Z pohledu dialektického materialismu je ovšem takové pojetí umění v podstatě formalistické, respektive strukturalistické⁸² právě proto, že „zkoumá umělecké dílo samo jakožto zjev sui generis“.⁸³

Kurt Konrad analyzoval formalismus a strukturalismus již v roce 1934 ve studii Svár obsahu a formy a kritizoval je proto, že „nevidí za ‚věcmi‘, ‚fakty‘ lidskou činnost, která je vytvořila“.⁸⁴ Přitom předmětná praxe, jíž jedinec spoluvytváří skutečnost – jak uvádí marxistický filozof Karel Kosík – je „nejdůležitější Marxův objev“.⁸⁵ Bez subjektu se jednotlivé struktury – z nichž se společenská skutečnost podle strukturalismu skládá – „jeví jako hotová fakta, jako uzavřené oblasti, které nemají společného jmenovatele, tvořícího jejich pohyb a život“.⁸⁶ To, že strukturalismus přisuzuje uměleckému dílu autonomii, sice ještě neznamená ignoranci společenského vlivu na umění, protože přes svou autonomii na sebe jednotlivé struktury působí,⁸⁷ ovšem podle Konrada umění v tomto pojetí „přijímá sociologickou složku jako ‚zásah zvnějška““. „Tento příjem sociologické složky je však nedialektický,“ píše Konrad, protože „izoluje přísně ‚vnitřní‘ vývoj (jakožto formy) od jeho ‚vnějšího‘ vývoje (ve společnosti). Je to mechanické roztržení dialektiky na dva póly, které se již nejeví ve svém dialektickém prolínání, ale jako cizorodé, vnějškově na sebe narážející složky.“⁸⁸

81 GROSSMAN, Jan. Válka zaktualizovala... In: KOPECKÝ, Jan, ed. *Účtování a výhledy: sborník prvního sjezdu českých spisovatelů*. Praha: Syndikát českých spisovatelů, 1948, s. 168.

82 Grossman připouští vliv společenské báze na vznik díla.

83 KONRAD, Kurt. Svár obsahu a formy: marxistické poznámky o novém formalismu. *Středisko*, 1934, roč. 4, č. 2, červenec–srpen, s. 60.

84 KONRAD, Kurt. Svár obsahu a formy: marxistické poznámky o novém formalismu. *Středisko*, 1934, roč. 4, č. 2, červenec–srpen, s. 59.

85 „Pro materialistickou filosofii, která vystoupila s převratnou otázkou: *jak je vytvářena společenská skutečnost?*, existuje společenská skutečnost nejen ve formě ‚objektu‘, poměrů, okolností, ale především jako předmětná aktivita člověka, který poměry vytváří jako zpředmětněnou součást společenské skutečnosti“ (KOSÍK, Karel. *Dialektika konkrétního: studie o problematice člověka a světa*. 3. vyd. Praha: Academia, 1966, s. 90–91).

86 KONRAD, Kurt. Svár obsahu a formy: marxistické poznámky o novém formalismu. *Středisko*, 1934, roč. 4, č. 2, červenec–srpen, s. 58.

87 K tomu srov. MUKAŘOVSKÝ, Jan. Předmluva. In: MUKAŘOVSKÝ, Jan *Estetická funkce, norma a hodnota jako sociální fakty*. Praha: Borový, 1936, s. 5.

88 KONRAD, Kurt. Svár obsahu a formy: marxistické poznámky o novém formalismu. *Středisko*, 1934, roč. 4, č. 2, červenec–srpen, s. 58.

Jakkoli Grossman právem poukazoval na nedůslednost pojetí umění v sociologizujících literárněkritických pracích poválečných marxistů jakožto mechanického odrazu hmotné báze v umění, a odmítal proto socialistický realismus, byla jeho interpretace vzhledem ke koncepci autonomního vývoje uměleckého díla z hlediska dialektického materialismu rovněž jednostranná.

Jestliže je totiž společenská skutečnost odtržena od lidské aktivity, která skutečnost vytváří, a redukována na „poměry a okolnosti“, vyhrocují se podle Kosíkova výkladu Marxova pojetí proti sobě subjektivní a objektivní stránka společenské skutečnosti jako dvě nezávislé substance: „jako pouhá subjektivita na jedné straně a zvěcněná předmětnost na straně druhé. Odtud vycházejí mystifikace: jednak automatismus poměrů, jednak zpsychologizování a pasivita subjektu.“⁸⁹ Poměry se tak na jedné straně stávají „něčím strnulým, bezduchým“ a na straně druhé se lidský subjekt stává „pouhým přízrakem“, který jen reaguje na proměnu poměrů: stává se z něho „fotograf poměrů“ – „poměry se mění, odvíjejí a lidský subjekt jde paralelně s nimi a snímkuje je“.⁹⁰ „Poměry bez subjektu“ jsou podle Kosíka „nejen petrifikovaným a mystifikovaným útvarem, ale současně útvarem bez objektivního smyslu. V této podobě postrádají „poměry [...] to nejdůležitější – vlastní objektivní význam a dostávají nepravý smysl podle názorů, reflexe, vzdělanosti vědce,“⁹¹ respektive politiků a kulturních ideologů.

Zaměřenost na „poměry“ je charakteristická právě pro některé práce poválečné marxistické literární kritiky, odvolávající se k historickému materialismu jako marxistické sociologii. Ludvík Svoboda důležitost sociologické složky skutečnosti při zařazení uměleckého díla do společenských souvislostí zdůrazňoval v příspěvku k problematice poslání literární kritiky ve společnosti, proneseném na sjezdu spisovatelů v roce 1946. Zde označil i Václavkovu metodu za sociologickou,⁹² protože Václavek prý „vždy konfrontoval dílo spisovatelovo se sociální skutečností a její aktuální problematikou“ a pomáhal spisovatelům vyznat se v poměrech. Podle Svobody závisí úspěch spisovatele na tom, jak

89 KOSÍK, Karel. *Dialektika konkrétního: studie o problematice člověka a světa*. 3. vyd. Praha: Academia, 1966, s. 90.

90 KOSÍK, Karel. *Dialektika konkrétního: studie o problematice člověka a světa*. 3. vyd. Praha: Academia, 1966, s. 91.

91 KOSÍK, Karel. *Dialektika konkrétního: studie o problematice člověka a světa*. 3. vyd. Praha: Academia, 1966, s. 91.

92 SVOBODA, Ludvík. Dříve než přistoupím... In: KOPECKÝ, Jan, ed. *Účtování a výhledy: sborník prvního sjezdu českých spisovatelů*. Praha: Syndikát českých spisovatelů, 1948, s. 194.

zachytí společenské souvislosti, a kritik pak posoudí míru úspěšnosti tím, že provede kritickou konfrontaci se skutečností.⁹³ Ovšem Václavek se svým pojetím skutečnosti – „pod skutečností rozumíme především ‚objektivní skutečnost, která je dána člověku v jeho pocitech, kterou naše pocity obkreslují, fotografují a zobrazují, a která existuje nezávisle na nich‘“⁹⁴ – skutečnosti vzdaloval stejně jako Bucharin. I pro Václavka se poznání světa zastavilo ve fázi vnímání: „básnický plán, básnická koncepce musí vznikat přímo ze zážitku.“⁹⁵ Myšlení, které Konrad považuje za součást poznání, se u Václavka odvíjelo v rovině přemýšlení o pocitech a zážitcích, nikoli rozvíjením vztahu podstaty a jevu, jímž se člověk přibližuje skutečnosti, „věcem o sobě“, a poznává, *jak se věci odhalují* ve své podstatě. Ve shodě s Bucharinem a stejně neurčitě – v důsledku nekonkrétnosti pojetí světa – pak Václavek definoval socialistický realismus jako „metodu básnické tvorby a styl socialistické poezie, zobrazující skutečný svět a svět lidských citů, styl odlišující se od buržoazního realismu obsahem objektů básnického vyjádření i svými stylovými vlastnostmi.“⁹⁶

Ani sociologické pojetí umění, pro které jeho protagonisté hledali oporu v Marxově historickém materialismu a odvolávali se při tom k Václavkově koncepci socialistického realismu, nelze považovat za východisko nového umění v duchu Marxovy teorie poznání. Jednak pro nematerialistické pojetí skutečnosti a dialektiky jejího poznání a jednak proto, že považovalo „nadstavbu“ za pasivní „odraz základny“, a tudíž nezohledňovalo „předmětnou aktivitu člověka“, kterou jedinec spoluvytváří skutečnost.

3.2.4 Socialistický realismus podle sovětského vzoru

Socialistickorealistické schema, které bylo vzdálené Marxově teorii poznání a uplatňované v Sovětském svazu, mělo svého zastánce například v Bohumilu Mathesiovi. Jeho konkretizaci, která je exemplární ukázkou proměny člověka v „novou“, socialistickou, respektive kolektivní bytost, provedl Mathesius na

93 Srov. SVOBODA, Ludvík. Dříve než přistoupím... In: KOPECKÝ, Jan, ed. *Účtování a výhledy: sborník prvního sjezdu českých spisovatelů*. Praha: Syndikát českých spisovatelů, 1948, s. 192–194.

94 Václavek zde cituje Lenina, srov. VÁCLAVEK, Bedřich. Problematika současného českého umění slovesného. In: VÁCLAVEK, Bedřich. *Tvorbou k realitě: studie k problematice současné české literatury*. Olomouc: Index, Praha: Edice blok, 1937, s. 8.

95 VÁCLAVEK, Bedřich. *Tvorbou k realitě: studie k problematice současné české literatury*. Olomouc: Index, Praha: Edice blok, 1937, s. 12.

96 VÁCLAVEK, Bedřich. Socialistický realismus (1935). In: VLAŠÍNOVÁ, Drahomíra, ed. *Prameny: utváření teorie socialistického realismu v české meziválečné literatuře: manifesty a statí*. Praha: Československý spisovatel, 1978, s. 407.

příkladu pojetí nového, *socialistického hrdiny* v referátu na téma Cesta literatury k lidu, prosloveném na sjezdu spisovatelů v roce 1946. Vzhledem k důležitosti Mathesiova příkladu zde cituji celou pasáž sjezdového proslovu:

„Jako doklad, kterak se v nové socialistické společnosti klade nové hrdinství, chtěl bych tu uvést povídku Hrdinství od sovětského spisovatele Jasenského, napsanou před deseti lety. V první kapitole vidíme veliký mnohomístný aeroplán, letící do asijských stepí na místo nově zakládané továrny. Letí s ním ředitel a vybraní dělníci nového podniku. Po cestě pilota raní mrtvice, letadlo letí pomocí leteckého robota automaticky dál a na palubě je jediný padák. Cestující losují, kdo se má padákem zachránit. V druhé kapitole jsme v závodní radě nového podniku, kde vypravuje o příhodě zachránivší se jediný pasažér, ředitel podniku. Vypravuje, že na palubě byla i vynikající dělnice-údernice, ale los padl na něho. Závodní rada blahopřeje zachráněnému řediteli i sobě. V třetí kapitole jsme na schůzi komunistické buňky našeho závodu. Zachráněný ředitel předstupuje a říká: ‚Soudruzi, já závodní radu oklamal. Los jsem nevyhrál já, ale ona údernice, která s námi letěla. K smrti předurčení kamarádi tvrdili, že pro závod jsem potřebnější já než ona. Poslechl jsem a padáku jsem použil. Řekněte a sudte: bylo hrdinstvím padák přijmout, či bylo by hrdinstvím padák odmítnout?‘ Tady autor končí.“⁹⁷

Nebudu se zabývat absurdností vyličené situace, zajímá mě, kdo je pro autora povídky, respektive Mathesia a socialistickorealistické schema „nový hrdina“. Za hrdinu lze považovat jedince, který vykonal statečný čin. Hrdinství tedy předpokládá volbu činu, jednání, v němž se projeví vlastnost charakteru, kterou Aristotelés nazývá *zdatnost*. „Zdatnost vystihuje vlastnost charakteru, která se projeví v jednání, tj. zvoleném činu.“⁹⁸ Nový hrdina socialistické společnosti je ovšem docela jiný.

Vraťme se na palubu letadla, kde pasažéři metají los a přenechávají volbu zachráněného náhodnému výběru. Zachránit se může kdokoli z nich. Avšak ve chvíli, kdy je znám vítěz, nastupuje sbor kamarádů, který kolektivním rozhodnutím odejme vylosované osobě naději na záchranu života a vítěznou trofej v podobě padáku předá jinému člověku. Otázce, proč k tomuto rozhodnutí nedošlo rovnou, se nebudu věnovat, odhalují se nám tu totiž jiné skutečnosti.

97 MATHESIUS, Bohumil. Po vývodech... In: KOPECKÝ, Jan, ed. *Účtování a výhledy: sborník prvního sjezdu českých spisovatelů*. Praha: Syndikát českých spisovatelů, 1948, s. 123.

98 Srov. REZEK, Petr. Předmluva. In: *Spravedlnost jako zdatnost*. Praha: OIKOYMENH, 1996, s. 7.

Za prvé: Může se ředitel vůbec ptát po hrdinství svého činu? Podle výše uvedeného požadavku volby – nemůže! Ředitel sice použil padák, což by se za určitých okolností dalo považovat za odvážné, ovšem o tom, zda skočí, nebo ne, nerozhodl sám, ale kamarádi. Jako hrdina by se mohl v situaci poraženého losem projevit například v případě, že by zvolil nějaké řešení – třeba se pokusil s letadlem přistát, aby zachránil nejen sebe, ale i kamarády.

Za druhé: Jestliže šlo autorovi v dané situaci o hrdinství, upřel možnost projevit se jako hrdina údernici, kterou vybral los. Ta se totiž mohla na základě vlastního jednání vzdát padáku ve prospěch ředitele a tím projevit hrdinství.

Za třetí: Ukazuje se zde důležitá skutečnost, že nové pojetí člověka-hrdiny přesouvá rozhodování, tedy individuální volbu, z jednotlivce na kolektiv.

Socialistický kolektiv rozhoduje jednak o tom, kdo se zachrání: skočí ředitel, protože je potřebnější pro závod víc než údernice; jednak o tom, zda ředitelův čin, respektive kolektivní rozhodnutí bylo hrdinstvím – ředitel se zpovídá před stranickou buňkou a přenechává na něm sudbu. Ředitel nejedná jako samostatné individuum a stejná možnost byla odepřena údernici. Za oba rozhoduje kolektiv – jedinec jako jednající bytost se vytratil.

Tím, že požadavek „nového“ socialistického hrdiny zbavuje jedince možnosti jednat na základě vlastní volby a přesouvá aktivitu na kolektiv, vylučuje člověka jako jednající bytost z procesu poznání skutečnosti, a přitom podle Marxe člověk poznává skutečnost jako jednající bytost. Pokud však člověk nejedná a stává se loutkou kolektivního rozhodování, obětí manipulace, ztrácí bezprostřední vztah ke skutečnosti, kterou pak nemůže poznat.

Podle tohoto schématu je tedy v dílech socialistického realismu, v dílech „nové doby“ a s „novou tematikou“, konkrétní člověk nahrazen kolektivem. A jestliže podle některých teoretiků socialistického realismu je společenské vědomí chápáno jako odraz společenského bytí se zpětnou vazbou, pak socialistickorealistické schema vrací společenskému bytí jedince v pojetí kolektivního člověka – bytosti nejednající. Socialistická společnost budovaná jako kolektivní dílo nejenže v samém důsledku zbavuje jedince odpovědnosti za jeho činy, ale zároveň ukazuje, jak jednat, respektive nejednat, anebo jinak řečeno ukazuje nemožnost jakéhokoli individuálního jednání, které neodpovídá nepředvídatelnému kolektivnímu rozhodování, a vytváří člověka manipulovatelného. – Pro něho pak kulturní ideologové zkonstruovali svou představu o nové společnosti, jemu určili jeho kulturní potřeby a co bude číst!

3.2.5 Strategie stranického vedení

Bez ohledu na proklamace filozofických a literárněvědných diskusí a v podstatě v opozici k nim i k umělecké obci pracovala stranická nomenklatura na ovládnutí umělecké sféry. Zatímco umělecké obci šlo do únorového převratu spíše o vyjasnění otázky pojetí literatury za socialismu,⁹⁹ starala se strana o funkci socialistické literatury.

Jak budou komunisté profilující se v mocenských strukturách usměrňovat kulturněpolitický vývoj v Československu, signalizoval například článek Gustava Bareše, tehdy patrně již vedoucího Kulturního a propagačního oddělení sekretariátu ÚV KSČ,¹⁰⁰ Několik poznámek o úkolech naší literatury, publikovaný ke sjezdu spisovatelů v červnu 1946.¹⁰¹ Bareš od sjezdu očekával „společný postoj k velkým společenským a národním problémům“ a měl za to, že „spisovatelské pero bude pomáhati při velikém budovatelském díle národa“ a „přemýšlet o plánech“, „jak budovat duši národa ruku v ruce s velkou přestavbou a výstavbou naší vlasti“, a to s „vodítkem optimismu hrdinů – bojovníků“. Měla vzniknout „závažná díla, která by udávala naší literatuře dráhu“. Při zdánlivé toleranci k formě vyjádření – „Nikdo nemá v úmyslu předpisovat, jakým způsobem a jakými formami mají toto vše naši básníci a spisovatelé vyjádřit. Nová tematika a duchovní obsah ovšem mohou oplodnit a zmnožit výrazové prostředky, vésti k novým formálním objevům“, nesmí ovšem jít o „artistní hříčku“ – požadoval Bareš od spisovatelů a literatury společný postoj, obecný optimismus, nové hrdiny, vzorová díla za účelem převýchovy.

Pro Bareše úkoly literatury vyplývaly jediné z plánu přestavby společnosti a sám je formuloval pro oblast kultury – nikoli však z problematiky umělecké tvorby. Po přijetí Zákona o dvouletém hospodářském plánu „pro obnovu a výstavbu hospodářství v republice Československé a tím i pro zvýšení životní úrovně lidu“ 25. října 1946, který se o kultuře nezmiňoval, vystoupil Bareš s výkladem cíle dvouletého plánu pro kulturu,¹⁰² aby nevznikla pochybnost o tom, „co bude dělat český duch během nejbližších dvou let a čím se budou zabývat mistři kultury“,

99 Srov. GROSSMANN, Jan. Maloměšťáctví a socialismus v umění. *My 46: týdeník Svazu české mládeže*, 1946, roč. 2, č. 13, s. 4.

100 Od léta 1946. (Podle KNAPÍK, Jiří. *Únor a kultura: sovětizace české kultury 1948–1950*. Praha: Libri, 2004, s. 67.)

101 BAREŠ, Gustav. Ke sjezdu spisovatelů. In: BAREŠ, Gustav a KROFTA, Jan, ed. *Listy o kultuře*. Praha: Svoboda, 1947, s. 18–32. Dále citováno podle těchto stran.

102 BAREŠ, Gustav. O kulturu nového národního obrození. In: BAREŠ, Gustav a KROFTA, Jan, ed. *Listy o kultuře*. Praha: Svoboda, 1947, s. 7–17. Dále citováno podle těchto stran.

protože dvouletý plán „neznamená pouze výstavbu našeho hospodářství, továren, elektráren a strojových stanic, ale spolu s tím znamená i velkou přestavbu duchovního života národa“. Zde podle Bareše „začíná nejvlastnější úkol pro národní kulturu: Být stavitelem osvobozené národní duše, býti tvůrcem národního charakteru.“

Z funkce umění jako tvůrce národního charakteru, nikoli uměleckých děl, tedy vyplývala strategie stranického vedení: vymezením tematiky bylo nejprve určeno, co tvořit, vyloučením „buržoazních postupů“, jak tvořit, a z hlediska principu dlouholeté věrnosti straně, kdo bude tolerován a kdo umlčen.

Bareš postupoval v zásadě podle uvedené strategie. Po únoru 1948, během přípravy Sjezdu národní kultury, vystoupil s požadavkem přijetí socialistického realismu jako závazné tvůrčí metody,¹⁰³ aniž se ji snažil nějak definovat. Na Sjezdu samém v březnu 1948 Bareš nevystoupil, názory strany a vlády na umění a kulturu zde prezentoval Ladislav Štoll, Zdeněk Nejedlý a Václav Kopecký – ten pak za všechny formuloval vrcholnou podobu stranické představy o socialistické umělecké tvorbě jako směrnici na 9. sjezdu KSČ v roce 1949. Bareš zato tlumočil stranické požadavky na spolupráci umělců na přestavbě společnosti na pracovní konferenci spisovatelů-komunistů v listopadu 1948 v Dělnickém klubu v Praze.¹⁰⁴ Spolu s hledáním příčin zaostávání literatury a způsobů jejich odstranění direktivně vymezil funkci socialistické literatury bez ohledu na diskuse o tvůrčích problémech nového umění.

Přestože se podle Bareše výrazně zlepšily hmotné podmínky spisovatelů, nesplnili spisovatelé dvouletku. Důvody našel Bareš jednak v nedokončeném boji proti reakci, který zapojil pokrokové tvůrce do politické práce a odvedl je od psaní – zatímco pro jiné, pro „určité povahy“, byla prý poúnorová doba nepřehledná –, jednak v „teroru formalistické kritiky“ („zleva“ i „zprava“), které se „spisovatelé zalekli a báli se psát“. Z toho vyvodil Bareš nutnost „zúčtovat s formalistickými hledisky a obírat se především myšlenkou díla, jeho charakterem, jeho posláním“ a zároveň „nově zhodnotit minulost“ a „znovu zformulovat, co je v literatuře pokrokové a co reakční“. Věrným Bareš zaručil obranu proti „tlaku formalistické kritiky“: „Máme dostatek síly, abychom spisovatele nevydali takové kritice napospas.“ Další překážkou v rozvoji

103 Srov. KNAPÍK, Jiří. *Únor a kultura: sovětizace české kultury 1948–1950*. Praha: Libri, 2004, s. 63: „Při respektování toho, že nechceme umělcům diktovat nějaký směr, přejeme si, aby se vyslovili pro socialistický realismus.“ Zde podrobně rozebrány politické souvislosti.

104 Citováno podle eas, Literární tvorba – spolupráce na přestavbě společnosti. *Lidové noviny*, 1948, roč. 56, 24. 11., s. 4. Jde patrně o přetisk částí Barešova projevu s formálními redakčními úpravami a úvodníkem.

literatury byla podle Bareše mladá generace. Jelikož Konference mladých spisovatelů v Dobříši¹⁰⁵ „znamenala ideologický krach“ a „bez jasné představy toho, co je třeba dělat, jen a jen na podkladě generačním nemůže tvořit žádná skupina, a zejména ne ve spolku s elementy třídně zavilými, škodlivými a nepřátelskými“, požadoval Bareš zapojení jiné, nové mládeže, kterou „je třeba teprve nyní vyburcovat k tvorbě“.

Literatura podle Bareše navíc zůstala „pozadu“ kvůli „nedostatku organizovanosti“. Zde spatřoval hlavně úlohu Svazu spisovatelů ve funkci kontrolora „tvůrčích metod a pracovních postupů“ a předkladatele „posudků o pravdivosti a správnosti reálií, které právě v realistické tvorbě mají rozhodující význam“. Uvedené překážky bylo podle Bareše možné překonat pomocí socialistického realismu a organizovanou a plánovitou prací, s níž měli „pomoci všichni rozhodující činitelé: dělnická třída, strana a vláda“.

Přestože se Bareš na této konferenci pokusil upřesnit představu o tom, „co a jak psát“, opakoval v podstatě teze článku ke sjezdu spisovatelů v roce 1946 a potvrdil stanovisko strany k nutnosti budovat kulturu jako *článek národního hospodářství*. Navíc jen konstatoval, že má každý psát, „jak mu zobák narost“, rozhodující je, aby každý „chápal své psaní jako spolupráci na přestavbě“.

3.2.6 Nejedlého „nová skutečnost“

Tvorba národního charakteru byla prvořadým úkolem kultury v nové společnosti také podle Zdeňka Nejedlého. Literaturu chápal hlavně z hlediska výchovy.

Představovala podle něho „rozhodně účinnější prostředek než sama věda, i než sama školní a jiná výchova“.¹⁰⁶ A jestliže měla podle Nejedlého literatura „vést neb aspoň pomáhat vést národ, musila být realistická, v úzké souvislosti se skutečností“.¹⁰⁷

Realismus pro Nejedlého ovšem neznamenal kopírování skutečnosti. Umělec se v jeho koncepci ke skutečnosti sice obrací, svým uměním ji však „povyšuje“ a tvoří skutečnost novou. Nová skutečnost tedy vzniká v umělecké představě o tom, co nastane: „Smetanova Má vlast nebyla odrazem doby, kdy vznikla,

105 Začátkem března 1948.

106 NEJEDLÝ, Zdeněk. Je tomu více než půlstoletí..., KRYŠTOFEK, Oldřich, ed. a NOHA, Jan, ed. *Od slov k činům: sjezd československých spisovatelů 4.–6. března 1949*. Praha: Orbis, 1949, s. 17.

107 NEJEDLÝ, Zdeněk. Je tomu více než půlstoletí..., KRYŠTOFEK, Oldřich, ed. a NOHA, Jan, ed. *Od slov k činům: sjezd československých spisovatelů 4.–6. března 1949*. Praha: Orbis, 1949, s. 23.

nýbrž zítřka, který teprve měl přijít a jehož byl Smetana hlasatelem, bojovníkem, průkopníkem.¹⁰⁸ Stejně jako Smetanova Prodaná nevěsta – podle Nejedlého rovněž dílo budoucnosti.

Právě na příkladu Prodané nevěsty Nejedlý ukazuje, jak má podle něho tvořit realistický umělec: „Prodaná nevěsta je skutečně česká pouť, ale ne jen místní, je v tom celá tehdejší nálada našeho lidu. Ale tak právě tvoří skutečný, pravý realista. Bere skutečnost, jakou byla tato tehdejší nálada u nás, a promění ji v nové, umělecké dílo – vesnici, jaké předtím nebylo, ale *jaká by měla být*.“¹⁰⁹ Realismus realistického díla pak podle Nejedlého spočívá „v dojmu skutečnosti, v tom, že v nás uměleckými prostředky vyvolává představu skutečnosti, jež může být tak silná [...], že ji přijímáme za plnou, i hmotnou a historicky danou skutečnost.“¹¹⁰

Jelikož Nejedlý tvrdí, že umění „tvoří především zítřek“, nemůže mu tedy jít o pouhou představu o přítomnosti, ale o představu o budoucnosti. Co je však potom skutečnost? To, co každý z nás vnímá v „silných“ uměleckých dílech? Podobné tvrzení lze číst také u Kosíka – i ten uvádí, že ve skutečném umění je lidstvo „postaveno před svou vlastní skutečnost“.¹¹¹ Jenže jde tu o stejnou skutečnost? Domnívám se, že nikoli. Jestliže je u Kosíka lidstvo ve skutečném uměleckém díle postaveno před svou vlastní skutečnost, „odhaluje se mu pravda“, kdežto u Nejedlého se mu dostává dojem, umělecká představa o budoucnosti. To ovšem znamená, že tu nejde o stejnou skutečnost, k níž se hlásí Nejedlý i Kosík. Jaký je tedy rozdíl?

Podle Kosíka je třeba k poznání skutečnosti vynaložit určité úsilí, použít „okliku“ – pak se poznávajícímu subjektu odhaluje nejen skutečnost ve své podstatě, ale i pravda.¹¹² Jestliže však Nejedlému nejde o pravdu, nýbrž o dojem, který svou silou vytvoří skutečnost, pak mu nemůže jít o skutečnou skutečnost, ale o iluzi. Skutečnost se tak Nejedlému takřka vytratila, přestože tvrdí, že umělec se obrací

108 NEJEDLÝ, Zdeněk. O realismu pravém a nepravém. In: *Čtení o socialistickém realismu: pro kulturní složky ROH*. Praha: Ústřední kulturně-propagační komise ÚRO, 1948, s. 12.

109 NEJEDLÝ, Zdeněk. O ideových zásadách... In: KOUŘIL, Miroslav, ed. *Sjezd národní kultury 1948: sbírka dokumentů*. Praha: Orbis, 1948, s. 170.

110 NEJEDLÝ, Zdeněk. O realismu pravém a nepravém. In: *Čtení o socialistickém realismu: pro kulturní složky ROH*. Praha: Ústřední kulturně-propagační komise ÚRO, 1948, s. 12.

111 „Ve velkém umění se pro člověka otvírá skutečnost. Umění v pravém slova smyslu je současně demystifikující a revoluční, neboť uvádí člověka z představ a předsudků o skutečnosti do samé skutečnosti a její pravdy. Ve skutečném umění a ve skutečné filosofii se odhaluje pravda dějin: lidstvo je zde postaveno před svou vlastní skutečnost“ (KOSÍK, Karel. *Dialektika konkrétního: studie o problematice člověka a světa*. 3. vyd. Praha: Academia, 1966, s. 88).

112 „Oklika je pro člověka *jediná* schůdná cesta k pravdě“ (KOSÍK, Karel. *Dialektika konkrétního: studie o problematice člověka a světa*. 3. vyd. Praha: Academia, 1966, s. 18–19).

ke skutečnosti a bere z ní například náladu. Jenže tato nálada je podle Nejedlého koncepcí funkce dojmu stejnou iluzí, jakou je představa o skutečnosti vyvolaná uměleckým dílem.

Nejedlého idealismus se navíc prezentuje tím, že východiskem jeho pojetí realismu dokonce není ani marxistický „svět zdání“, nýbrž idea, podle které prý umělec skutečnost nejen vnímá, ale přetváří a buduje. A právě proto, že umělec „staví novou budoucnost dnešním lidem před oči“, ¹¹³ je podle Nejedlého třeba „značného uvědomění spisovatelů“, neboť „nestačí jen socialistické teze; socialistický spisovatel musí tvořit novou socialistickou skutečnost, musí převést ony teze v živou realitu. A k tomu je velmi třeba, aby socialismus přešel spisovateli přímo do krve.“¹¹⁴

Socialistickorealistické dílo je tak u Nejedlého pojetí realismu převedením umělecké představy uvědomělé tezemi o socialistické budoucnosti do smyslově vnímatelných obrazů. Uvědomělost tvůrce je ovšem nezbytná, protože jinak by podle této koncepce „hmotná, historicky daná skutečnost“ záležela v tom kterém dojmu toho kterého jedince a získali bychom tak nekonečné množství „hmotných, historicky daných skutečností“.

Z marxistického hlediska tedy je Nejedlého jak pojetí přítomného světa, tak budoucnosti idealistické, protože na budoucnost lze podle marxistické dialektiky usuzovat jedině dialektickým vyvozováním ze skutečnosti, nikoli z umělcovy představy – byť ideologicky uvědomělé. Ani Marx totiž nemůže vypovídat o budoucí společnosti nic konkrétního, protože v současnosti je mu zřejmé jen to, že nová společnost bude obsahovat některé momenty stejné jako ta stará, protože čím se liší nové a staré podle dialektického materialismu, jestliže staré, které bylo příčinou nového, se novým realizuje v důsledku vývojových zákonitostí, podle nichž „příčina se stává účinkem a účinek příčinou“?¹¹⁵

„Marxovy spisy,“ píše Anthony Giddens v analýze jeho učení, „obsahují pouze fragmentární nebo zběžné poznámky o povaze společnosti, která nahradí kapitalismus. Marx se sice vymezuje vůči utopickému socialismu, avšak odmítá předložit úplný plán budoucí společnosti. Nový sociální řád, jako dialektický přesah kapitalismu, bude organizován podle principů, které lze dnes pouze

113 NEJEDLÝ, Zdeněk. O realismu pravém a nepravém. In: *Čtení o socialistickém realismu: pro kulturní složky ROH*. Praha: Ústřední kulturně-propagační komise ÚRO, 1948, s. 12.

114 NEJEDLÝ, Zdeněk. Je tomu více než půlstoletí..., KRYŠTOFEK, Oldřich, ed. a NOHA, Jan, ed. *Od slov k činům: sjezd československých spisovatelů 4.–6. března 1949*. Praha: Orbis, 1949, s. 23.

115 ZELENÝ, Jindřich. *O logické struktuře Marxova Kapitálu: příspěvek ke zkoumání základních logických otázek současného marxismu*. Praha: ČSAV, 1962, s. 123.

nejasně zahlédnout těmi, kdo žijí v současné společnosti. Vybudování detailního plánu budoucí společnosti by znovu upadla do filozofického idealismu [...] Proto většinu toho, co Marx říká o nové společnosti, se týká počátečního stupně, který je stále poznamenán mateřskými znaménky staré společnosti, z níž se zrodila.“¹¹⁶ Ačkoli Nejedlý formuloval nároky na socialistickou tvorbu podobně jako sovětský ideolog A. A. Ždanov – coby iluzorní zobrazení na základě přijaté ideje –, Kopecký se ve svém sjezdovém projevu stvrzujícím stranickou směrnicí kulturního rozvoje se neodvolal k Nejedlého obrozeneckému konceptu socialistického realismu, nýbrž ke Ždanovovu. Domnívám se, že tomu bylo z toho důvodu, aby metodologický vzor pocházel ze země sovětů. Ten se stal předobrazem formulace kulturněpolitických záměrů stranických struktur u nás.

3.2.7 Štollovo pojetí socialistického realismu

Významný posun v myšlení, které mělo podstatný vliv na českou kulturu,¹¹⁷ představovaly úvahy ideologa Štolla. Na rozdíl od vcelku průhledné taktiky Gustava Bareše vyplývající ze stranické strategie prezentované direktivně v nárocích na umění především jako na součást národního hospodářství, praktikoval Ladislav Štoll, profesor na Vysoké škole politické a sociální, rafinovanější metody ideologické práce: V článku Svoboda v pravdě z roku 1947¹¹⁸ o pravdě mimo jiné uvedl, že jde o „soulas našich představ, našich názorů s předmětem, s objektivní realitou živého proměnlivého života“.

V souladu se svou představou pak například prohlásil, že „soustava socialistického plánování de facto vrací milionům vyvlastněných a svobody zbavených lidí jejich individuální vlastnictví a svobodu. Vrací jim tyto statky a svobodu ve formě kolektivního národního vlastnictví, ve formě společenského demokratického rozhodování o bohatství národa.“ Tento ‚dialektik‘ zároveň

116 GIDDENS, Anthony. *Capitalism and Modern Social Theory: An Analysis of the Writings of Marx, Durkheim and Max Weber*. Cambridge: Cambridge University Press, 1971, s. 60. Srov. též LEONTĚV, N. A. *Politická ekonomie socialismu v dílech Lenina a Stalina*. Praha: Orbis, 1949, s. 6: „Bylo by nerozumné, kdybychom chtěli hledat v dílech Marxových a Engelsových vypracovanou teoretickou soustavu socialistické ekonomiky, protože by odporovalo duchu marx-leninismu.“ Též ŠULC, Zdislav. Jak se rodila, kam směřovala a proč byla potlačena tzv. Šikova reforma. *Acta Oeconomica Pragensia*, 2007, roč. 15, č. 7, s. 420.

117 Od ustavení Ústřední ediční rady, poradního sboru ministerstva informací a osvěty ve věci vydávání neperiodických publikací, v prosinci 1950 člen jejího předsednictva.

118 In: ŠTOLL, Ladislav a VLAŠÍN, Štěpán, ed. *Umění a ideologický boj. 1. 1945–1959*. Praha: Svoboda, 1972, s. 51–62, cit. s. 57, 55.

připsal Marxovi vědecký socialismus.¹¹⁹ Štollovu představivost ocenil hlavně Václav Kopecký, když na 9. sjezdu KSČ v květnu 1949 označil jeho projev Skutečností tváří v tvář, přednesený na Sjezdu Národní kultury v březnu 1948, za teoretický výklad nové tvůrčí metody, socialistického realismu.¹²⁰

Co je tedy podle Štolla socialistický realismus? Štoll, jak jsem již uvedla, vychází z představ a ty konfrontuje s realitou. Jestliže realita odpovídá představě, mluví Štoll o pravdě. Z čeho však vycházejí Štollovy představy? Pokud by šlo o představy o skutečnosti, podle Marxe o „falešnou totalitu“, bylo by socialistickorealisticke dílo převedením Štollových představ do řeči uměleckých obrazů, jak již víme z analýzy Bucharinova referátu.

Jenže Štoll se ke skutečnosti obrací až ve chvíli, kdy s ní konfrontuje svůj názor. Jeho postup je tedy opačný – nejprve představa, potom skutečnost a souhlas představy se skutečností si Štoll zajistí prohlášením, že skutečnost je socialistická. Podobně straničtí ideologové poté, co podřídili vydavatelskou činnost přímému hospodářskému a ideologickému vedení strany a vlády, v závěrech X. sjezdu KSČ vydávali za skutečné svoje představy o potřebách knižního trhu: „[X. sjezd] zdůraznil, že je třeba vycházet při vydávání knih ze skutečných požadavků a potřeb.“¹²¹

Zatímco tedy Bucharin stejně jako Bareš vymezují umění novou socialistickou tematikou, protože jinak nelze zaručit, že umělec zrealizuje právě jejich představy, Štoll tvrdí, že každé „velké dílo moderní doby“ je ideové a vyjadřuje světový socialistický názor jaksi automaticky: „Světový socialistický názor jakožto teoretický výraz tužeb milionů pracujících lidí všech ras a národů není mechanicky z vnějška do uměleckého díla vnášenou ideovou tendencí, nýbrž tvoří organickou homogenní ideovou náplň každého velkého díla umění moderní doby, protože vyrůstá ze stejných kořenů skutečného živého života, z nichž tryská i zlidšťující síla pravé poezie a pravého umění. V tom je historické novum situace naší kultury. To je základ kvalitativně nového realismu, realismu socialistického!“¹²²

119 ŠTOLL, Ladislav. Marx a český národ. In: ŠTOLL, Ladislav a VLAŠÍN, Štěpán, ed. *Umění a ideologický boj. 1. 1945–1959*. Praha: Svoboda, 1972, s. 20.

120 KOPECKÝ, Václav. Vedení nepřemožitelným učením marxismu-leninismu vybudujeme socialismus v naší vlasti. In: KOMUNISTICKÁ STRANA ČESKOSLOVENSKA. ÚSTŘEDNÍ VÝBOR. *Protokol IX. řádného sjezdu Komunistické strany Československa: v Praze 25.–29. května 1949*. Praha: Ústřední výbor KSČ, 1949, s. 376.

121 SÚA, fond MK, karton 155, inv. č. 212–215, ÚV KSČ 1955, Zpráva o ediční činnosti 1954 a edičním plánu 1955.

122 ŠTOLL, Ladislav. Skutečností tváří v tvář. In: ŠTOLL, Ladislav a VLAŠÍN, Štěpán, ed. *Umění a ideologický boj. 1. 1945–1959*. Praha: Svoboda, 1972, s. 84.

Determinací skutečnosti a veškeré tvorby za socialismu Štoll vyloučil jakýkoli další názor, protože vše, co za socialismu vzniká je podle tohoto pojetí automaticky socialistické,¹²³ tedy ideové, a každé jiné umění tudíž bezobsažné a nesocialistické, a proto „impotentní“. Socialistický realismus tedy podle Štolla není „jeden z uměleckých směrů“, „neběží o nějaký nový ismus, nýbrž o zákonitou tendenci nové epochy“.¹²⁴

Tím, že Štoll zahrnul veškerou tvorbu do socialistického realismu, mohl zdánlivě stát stranou sporu o realismus, o formové určení uměleckého díla,¹²⁵ dosáhl ovšem daleko větší moci nad uměním, než by dokázaly všechny pokusy o definici socialistického realismu, právě tím, že jej nedefinoval. Tímto „teoretickým zdůvodněním“ si Štoll jednak vytvořil půdu pro odsouzení každého jiného než socialistického umění a zároveň si tím vydobyl pozici mocného soudce nad uměleckou tvorbou, protože pouze stranický názor mohl určit, co je socialistické a co reakční.

Tato koncentrace neomylnosti stranické moci nakonec nastolila monopol *strachu*, jednak z neznalosti socialistické skutečnosti, jednak z proměňujících se názorů stranické ideologie. Proti komukoli bylo tudíž možno obrátit neomezenou rozhodovací sílu, pokud se jedinec nepřizpůsobil socialistické skutečnosti a myšlence – byť jenom z momentální neznalosti ‚socialistické reality‘. Podle Štolla bylo třeba si „uvědomit, že nejradostnější novum situace záleží v tom, že umožňuje, aby umělec zůstal revolucionářem, aniž přichází do konfliktu se státem, s jeho ministry, s jeho reprezentanty, kteří usilují prakticky o totéž, kteří společně s kulturou energicky lámou starou kletbu zlata a namísto pokrytecké charity a filantropie nastolují nová lidská práva“.¹²⁶ Jakýkoli vlastní názor pak ovšem znamenal zradu národa.

123 Na základě stejné úvahy patrně vznikla výstava *Československý socialistický realismus 1948–1958* v Galerii Rudolfinum na přelomu let 2002 a 2003. Vedle Čumpelíkových obrazů zde bylo prezentováno například dílo Václava Bartovského zřejmě jenom proto, že šlo o „realistický“ obraz – zachycoval lidskou postavu – a že vznikl v uvedené době.

124 ŠTOLL, Ladislav. Skutečnosti tváří v tvař. In: ŠTOLL, Ladislav a VLAŠÍN, Štěpán, ed. *Umění a ideologický boj. 1. 1945–1959*. Praha: Svoboda, 1972, s. 97.

125 „Pokud jde o otázku, jak, o otázku formy, to už je věc umělcova subjektu. To je věc osobnosti. Ostatně znakem každé velké osobnosti, každé významné subjektivity umělecké je to, že žije právě mnohem silněji a výrazněji to, co prožívá doba, že pro to nachází objevitelský osvobozující výraz. Takovéto otázky proto nerozřeší teoretik ani kritik, ty vyřeší umění samo. Jisto je, že umění zůstává a zůstane i nadále revoluční silou“ (ŠTOLL, Ladislav. Skutečnosti tváří v tvař. In: ŠTOLL, Ladislav a VLAŠÍN, Štěpán, ed. *Umění a ideologický boj. 1. 1945–1959*. Praha: Svoboda, 1972, s. 103).

126 ŠTOLL, Ladislav. Skutečnosti tváří v tvař. In: ŠTOLL, Ladislav a VLAŠÍN, Štěpán, ed. *Umění a ideologický boj. 1. 1945–1959*. Praha: Svoboda, 1972, s. 103–104.

Tento rys Štollovy ideologie zvlášť nastupoval při nenávisných projevech proti jiným uměleckým názorům. V projevu na Sjezdu Národní kultury a ještě před přijetím socialistického realismu za závaznou tvůrčí metodu Štoll ve výpadech proti různým uměleckým směrům jasně formuloval, jaké umění nebude tolerováno: vystoupil jak proti meziválečnému umění, které prohlásil za zpátečnické – „tzv. modernismus a avantgardismus, který ještě včera v kapitalistické společnosti plnil své poslání, zůstává pozadu“ –, tak proti existencialismu: „Objevují se estetické, literární teoretické,“ zaútočil Štoll, kteří se „snaží potírat ideovou stránku uměleckého díla a radí umělcům, aby proto nemysleli, že to škodí umění, že se umělec nemá jako myslící člověk zabývat společenskými problémy a má žít jen svou intuicí a hlubinami podvědomí. Takoví teoretici se zkrátka snaží zabít, uštvat jakoukoli pravdivou společenskou ideu v uměleckém díle; tyto ohavné estetické názory kolují zejména dnes v nanejvýš duchaplných podobách nejrozumnějších subjektivismů a solipsismů, jejichž posledním výběžkem je takzvaný existencialismus a všelijaké teorie o nahém, sociálně nepodmíněném člověku. Jsou to vesměs teorie hlubokého úpadku, rozkladu subjektu peněžního člověka, teorie nanejvýš škodlivé, jejichž neblahý vliv může pozorovat každý, kdo jen trochu sleduje uměleckou produkci. Tato snaha vyhnat z uměleckého díla myšlenku byla zvlášť příznačná pro vyprahlé, mechanistické, neživé myšlení některých teoretiků surrealismu o bezpředmětném umění.“ „Víme“ – a zde Štoll „hodil záchranné lano“ Nezvalovi –, „že z řad surrealistů se odštěpilo všechno pokrokové, co mělo tvůrčí váhu, zbytek pak zabředl do reakční literátské impotence“.¹²⁷

Tímto proslovem na Sjezdu Národní kultury, v němž pamatoval pouze na věrného Nezvala, vyjádřil Štoll nenávist téměř ke všemu současnému i předválečnému umění a adresně – s důsledky pro publikační možnosti autorů – ji rozvinul v práci *Třicet let bojů za českou socialistickou poezii*.¹²⁸

127 ŠTOLL, Ladislav. Skutečnosti tváří v tvař. In: ŠTOLL, Ladislav a VLAŠÍN, Štěpán, ed. *Umění a ideologický boj. 1. 1945–1959*. Praha: Svoboda, 1972, s. 103 a 82.

128 Referát pronesený na pracovní konferenci Svazu československých spisovatelů dne 22. ledna 1950 publikoval ve třech vydáních poprvé a naposled Orbis, Praha 1950. Ještě víc jak dvacet let po pádu vlády jedné strany lze číst v elektronickém katalogu Národní knihovny v Praze toto dobové resumé knihy (ponechávám ve znění textu NK): „První rozsáhlejší kritický rozbor duchovního dramatu boje za českou poesii v letech 1918–1948. Odhaluje střetání základních vývojových tendencí v oblasti naší poesie, zápas za nový, vyšší společenský řád v tvorbě č. básníků. Štoll vysoko vytyčil úlohu St. K. Neumanna, který se dovedl probíjet všemi zmatky a vykročit v čelo socialistické poesie, která se ztotožňuje se zájmy lidu. Pozornost pak věnuje zákrutům básnické cesty Nezvalovy, jehož věrnost cílům dělnické třídy nebyla ohrožena ani v období jeho formalistických výstřelků. Vysoko pak rýsuje význam Jiřího Wolкера, který ideově nikdy nebloudil, a konstatuje pak, že proletářskou poesii svedl na scestí kosmopolitismu, směrem k poetismu a reakčnímu surrealismu Karel Teige. Na dvou

3.2.8 Boj proti formalismu

Jarní sjezdy roku 1949 – spisovatelů a komunistické strany – bez ohledu na spor o pojetí nové tvůrčí metody potvrdily platnost socialistického realismu pro uměleckou tvorbu, a to podle Ždanovových tezí. Kopecký formuloval tuto metodu ve sjezdovém projevu jako stranickou směrnicí dvojím způsobem: pozitivně, že „metoda socialistického realismu znamená: realisticky umělecky tvořit v duchu socialistickém,¹²⁹ a negativně bojem proti formalismu: My sice „nezasahujeme do literárního, do uměleckého vývoje“, „nýbrž jako strana vytyčujeme zásadní marx-leninskou linii v oblasti literární a druhé umělecké tvorby, a tuto linii prosazujeme, probíjíme a za ní celou autoritou strany stojíme,¹³⁰ a „zásadní marx-leninskou linií v oblasti slovesného a ostatního umění jest především to, že potíráme a snažíme se vyplnit formalismus. Odmítáme zásadně takzvané abstraktní umění. Odsuzujeme umění, které nic neříká, kterému nikdo nerozumí, které na nikoho nepůsobí a které se nikomu nelíbí. Odsuzujeme umění, které se vyhýbá skutečnosti a pravdě a které neutlitně utíká od zaujetí stanoviska v problémech života, v problémech třídního boje atd. Odsuzujeme umění, které se štítlivě odtahuje od toho, čím žije lid, co žene naši zem dnes vpřed, co strhuje všechny tvořivé lidi do mohutného budovatelského proudu. Naše zásadní marx-leninská linie v oblasti všeho umění záleží v tom, že působíme na umělecké tvůrce, aby svými díly sloužili lidu, aby se dali všichni strhnout budováním nového života a stali se na cestě k socialismu nadšenými předhlasteli šťastné budoucnosti. (*Potlesk.*) Naší zásadní marx-leninskou linií v oblasti umělecké tvorby jest celkově to, že důsledně zastáváme socialistický realismus, jak byl formulován v zásadních projevech soudruha

taženích proti Wolkerovi (1925, 1934) nachází stopy Halasovy, který se stal mluvčím nálad tápající č. inteligence konce let 20. a 30. Halasovo vnitřní rozpolcení má příčinu v jeho stavech mučivého vnitřního antagonismu, v jeho nedostatku socialistické ideovosti. Štoll vidí v dvojici Wolker–Halas typické antipody epochy. Na Halasovou chorobnou skepsi a hořké rozčarování navazují pak dekadentní a rozkladné tendence existencialistického kritika V. Černého i katol. skupiny Bedřicha Fučíka. Pochybená školní výchova 1. republiky zavinila bloudění skupiny Bednářovy. Závěr rýsuje klady porevoluční poesie.“

129 KOPECKÝ, Václav. Vedení nepřemožitelným učením marxismu-leninismu vybudujeme socialismus v naší vlasti. In: KOMUNISTICKÁ STRANA ČESKOSLOVENSKA. ÚSTŘEDNÍ VÝBOR. *Protokol IX. řádného sjezdu Komunistické strany Československa: v Praze 25.–29. května 1949*. Praha: Ústřední výbor KSČ, 1949, s. 376.

130 KOPECKÝ, Václav. Vedení nepřemožitelným učením marxismu-leninismu vybudujeme socialismus v naší vlasti. In: KOMUNISTICKÁ STRANA ČESKOSLOVENSKA. ÚSTŘEDNÍ VÝBOR. *Protokol IX. řádného sjezdu Komunistické strany Československa: v Praze 25.–29. května 1949*. Praha: Ústřední výbor KSČ, 1949, s. 377–378.

Ždanova, v rezolucích VKS (b) a v sovětských diskusích o otázkách umělecké tvorby.“¹³¹

Aniž rozvedl jeho teze, odkázal Kopecký ke Ždanovově představě o umění, která formovala kulturní politiku v Sovětském svazu. Ždanov vystoupil jako teoretik socialistického realismu na prvním sjezdu sovětských spisovatelů v roce 1934 v Moskvě vedle Bucharina, ovšem bez přímého odkazu k dialektickému materialismu. Odvolával se na Stalinovo přirovnání spisovatelů „k inženýrům lidských duší“, z něhož pro umělce vyvodil jiné priority: „Co to znamená? Jaké povinnosti vám ukládá tento název?“ – tázal se Ždanov – „To znamená, předně, znát život, abyste jej dovedli pravdivě zobrazit v uměleckých dílech, ne jej zobrazovat scholasticky, mrtvě, pouze jako ‚objektivní realitu‘, nýbrž zobrazit skutečnost v jejím revolučním vývoji. Přitom pravdivost a historická konkrétnost uměleckého zobrazení se musí pojít s úkolem ideového přetvoření a výchovy pracujících lidí v duchu socialismu. Taková metoda krásné literatury je tím, co nazýváme metodou socialistického realismu.“¹³²

Ždanov zde vyslovil dva požadavky na uměleckou tvorbu: Podmínkou pravdivého zobrazení života bylo jeho poznání a pro pravdivé umělecké zobrazení zároveň nárokoval jeho shodu s ideou převýchovy v socialistickém duchu. Jak ovšem může umělecké dílo zároveň vychovávat a pravdivě zobrazovat, o jaké dílo půjde?

Ždanov požadavky na socialistickorealistické dílo nekonkretizoval, domnívám se, že je však určil právě spojením dvou zdánlivě nesourodých podmínek. Tuto souvislost upřesnil v roce 1947 v referátu *Za vysokou ideovost literatury* odhalením cíle převýchovy, kterým je sovětský člověk zítřka s nejlepšími vlastnostmi, idealizovaný v protikladu k „peněžnímu člověku“ kapitalistické společnosti.¹³³ Tím zároveň ukázal na východisko své teorie. Ždanov totiž

131 KOPECKÝ, Václav. Vedení nepřemožitelným učením marxismu-leninismu vybudujeme socialismus v naší vlasti. In: KOMUNISTICKÁ STRANA ČESKOSLOVENSKA. ÚSTŘEDNÍ VÝBOR. *Protokol IX. řádného sjezdu Komunistické strany Československa: v Praze 25.–29. května 1949*. Praha: Ústřední výbor KSČ, 1949, s. 378.

132 ŽDANOV, A. A. O nejpokrokovější literatuře světa. Řeč na 1. všesvazovém sjezdu spisovatelů r. 1934. In: ŽDANOV, A. A. *O umění*. Praha: Orbis, 1949, s. 15.

133 „Spisovatel se nemůže ploužit v zadním voji událostí, jeho povinností je kráčet v předních řadách lidu, ukazovat lidu cestu jeho rozvoje. Veden metodou socialistického realismu, studuje svědomitě a pozorně naši přítomnost, snaže se hlouběji proniknout do podstaty procesu našeho vývoje, musí spisovatel vychovávat lid a ideově ho vyzbrojovat. Ukazující nejlepší city a kvality sovětského člověka, odhalující před ním jeho zítřek, musíme současně ukázat našim lidem, jací nemají být, musíme bičovat přežitky včerejška, přežitky, překážející sovětským lidem v cestě vpřed. Sovětský spisovatel musí pomoci lidu, státu, straně, vychovávat naši mládež svěží, věřící ve své síly, nebojící se žádných obtíží“ (ŽDANOV, A. A. *Za vysokou ideovost literatury*. In: ŽDANOV, A. A. *O umění*. Praha: Orbis, 1949, s. 50).

nezkoumá, co a jak umělec poznává (a proto třeba vidí rozdíl mezi skutečností a objektivní realitou), nýbrž pouze určuje, čeho má být dosaženo – nejde mu tedy o pravdivost skutečnosti, nýbrž ideologie.

Poznávat skutečnost bez dialektického vyvozování a zároveň vychovávat odhalováním „nejlepších citů a kvalit“ sovětského člověka a jeho zítřků v souladu s pravdou stranické ideologie ovšem znamená idealizovat buď přítomnost, nebo budoucnost, anebo přítomnost i budoucnost. Taková idealizace sovětské skutečnosti byla předváděna například zahraničním delegacím.¹³⁴

Socialistická historická konkrétnost stejně jako veliké dílo socialistického realismu se pak podle této koncepce může uskutečnit jedině v představě o skutečnosti, ve snění – ostatně ke snění Ždanov spisovatele vyzýval již v roce 1934. Na rozdíl od kapitalistického světa, v němž buržoazní umělec prý snít nemůže, a proto „nemůže vytvořit velká díla,“¹³⁵ tvorba „velikých děl“ je podle Ždanova za socialismu sněním umožněna: „O čem má psát, o čem snít, na jaký patos může pomýšlet buržoazní spisovatel, odkud má vzít tento patos, jestliže si dělník v kapitalistických zemích není jist zítřkem, jestliže neví, bude-li zítra pracovat, jestliže rolník neví, bude-li zítra pracovat na svém kousíčku půdy nebo bude-li vyšinut z kolejí kapitalistickou krizí, jestliže pracující inteligent nemá dnes práci a neví, bude-li ji mít zítra.“¹³⁶ Socialistický spisovatel ovšem snít měl, respektive musel, když například na Ukrajině po násilné kolektivizaci nastal v době příprav prvního sjezdu Svazu sovětských spisovatelů v roce 1934 hladomor, během něhož zemřelo sedm, nebo jedenáct milionů lidí – údaje se rozcházejí.

Ždanov tedy převádí „socialistickou realitu“ na svět ideálních skutečností a ty negativní přisuzuje „kapitalistickému světu“.¹³⁷ Tím, že společnost na jedné straně idealizací zbavuje negativních vlastností, musí v zájmu zachování jejího pohybu, který se uskutečňuje v důsledku „jednoty a boje protikladů“, na straně

134 O jedné z nich referovaly dva odlišné postřehy dvou účastníků spisovatelské cesty do Sovětského svazu v září 1947. Zatímco Halas píše: „Prožívám otřesnou krizi z toho, co vidím, slyším a tuším,“ Nezval se opájí „obrovskými lahůdkářskými gastronomy“. Srov. VÉVODA, Rudolf. „Nechci být kůlem vyhlášek“. *Kritická Příloha Revolver Revue*, č. 9, 1997, s. 163 a 164.

135 ŽDANOV, A. A. O nejpokrokovější literatuře světa. Řeč na 1. všesvazovém sjezdu spisovatelů r. 1934. In: ŽDANOV, A. A. *O umění*. Praha: Orbis, 1949, s. 13.

136 ŽDANOV, A. A. Ždanov. O nejpokrokovější literatuře světa. Řeč na 1. všesvazovém sjezdu spisovatelů r. 1934. In: ŽDANOV, A. A. *O umění*. Praha: Orbis, 1949, s. 12–13.

137 „Překonání přežitků kapitalismu ve vědomí lidí znamená boj se všemi zbytky buržoazních vlivů na proletariát, s neukázněností, s čumilstvím, povalečstvím, s maloměstšáckou nevázaností a individualismem, s chamtivým a nesvědomitým postojem k společenskému vlastnictví“ (ŽDANOV, A. A. O nejpokrokovější literatuře světa. Řeč na 1. všesvazovém sjezdu spisovatelů r. 1934. In: ŽDANOV, A. A. *O umění*. Praha: Orbis, 1949, s. 11).

druhé vyhlásit „zostřování třídního boje“, jinak by se mu zastavil vývoj.¹³⁸

Iluzorní zobrazení skutečnosti podle Ždanova tedy musí buď ukazovat socialistické ideály, anebo být pojato jako negace „kapitalistické reality“, která podle teoretiků socialistické kultury mimo jiné zplodila formalismus.¹³⁹

Tím, že naši straniční činitelé po válce považovali literární tvorbu za „svrchovaně důležitý státní zájem“,¹⁴⁰ za nástroj převýchovy, nárokovali srozumitelnost umění, „aby plody kultury mohl konzumovati lid“. ¹⁴¹ Zdánlivě se tak shodovali s požadavkem umělecké obce na jasnost či přehlednost, ale též srozumitelnost formy uměleckého vyjádření, která se stala jedním z diskutovaných poválečných témat.

Straniční ideologové ovšem otázku formy uměleckého vyjadřování nechápali jako teoretický problém, nýbrž použili formalismus jako souhrnné pojmenování pro „úpadkové“, nesrozumitelné – jako podle nich dialektický protiklad srozumitelného – „buržoazní umění“, proti němuž je třeba bojovat. Odvolávali se přitom na Ždanovovy teze, zjištěné zejména v referátu O problémech hudby,¹⁴² jasně deklarující realismus jako způsob vyjádření – a to nejen v hudbě. Tím si

138 Srov. KOSÍK, Karel. Přeludy a socialismus. *Literární noviny*, 1957, roč. 6, č. 10, s. 3: „Ale bude socialistická společnost bez negativních stránek? Kdo takto uvažuje, musí, chce-li být důsledný, přiznat, že socialistická společnost by neměla negativní a záporné stránky jen v jednom případě: kdyby se přestala rozvíjet.“

139 ‚Genezi formalismu‘ jako formy úniku od skutečnosti podal Nejedlý v projevu O ideových zásadách... In: KOUŘIL, Miroslav, ed. *Sjezd národní kultury 1948: sbírka dokumentů*. Praha: Orbis, 1948, s. 167: „Je však ještě jiná forma útěku od skutečnosti, a nebezpečnější, protože rozšířenější než surrealismus, ano, jež zachvátila dnes vůbec takřka všechno umění. Je to to, pro co v sovětské estetice a vůbec v sovětském životě bylo nalezeno slovo – formalismus. I to je útěk od skutečnosti. Neumí-li prý umělec „zachytit skutečnost umělecky hodnotně, pomáhá si tím, že si vymyslí nějaké formulky, jež mají nahradit skutečnost. Vytvořit formulky, zkonstruovat všelijaké jen tvary, je totiž daleko lehčí, než proměnit skutečnost v uměleckou hodnotu. [...] proniknout hluboko k podstatě skutečnosti. Ale to umělci doby úpadkové buržoazní neumí, jako vůbec se buržoazní kultura ve svých koncích oddálila od opravdového chápání skutečnosti. I vzniká tak formalismus. Vzniká umění, jež pracuje s prázdnými formami, bez skutečností náplně. Vzniká tak umění naprosto neživé, právě proto, že je oderváno od skutečnosti. Takový umělec se utěšuje, že jen prostý divák – lid tomu nerozumí. Ale já se bez stychu přiznávám, že tomu často také nerozumím. Ale myslím, že někdy i sám ten formalista tomu nerozumí.“

140 KOPECKÝ, Václav. Vážený sjezde!... In: KRYŠTOFEK, Oldřich, ed. a NOHA, Jan, ed. *Od slov k činům: sjezd československých spisovatelů 4.–6. března 1949*. Praha: Orbis, 1949, s. 46: „Jak by bylo prospěšné, kdyby byl napsán např. silný román, schopný duševně zapůsobiti na mládež, a nadchnouti ji pro socialismus, včetně studentstva! Nebo, jak by bylo důležité mítí působivý román, věnovaný problému zostřeného třídního boje, a vyličující ty živly společnosti, s nimiž se na cestě k socialismu ještě budeme srážeti.“

141 Umělce Kopecký získával příslibem „zlatého věku“, zapojí-li se do „kolektivní práce národa a společnosti“ (KOPECKÝ, Václav. Vážený sjezde, draží přátelé. In: KOUŘIL, Miroslav, ed. *Sjezd národní kultury 1948: sbírka dokumentů*. Praha: Orbis, 1948, s. 46).

142 Zahajovací projev A. A. Ždanova na poradě představitelů sovětské hudby na ÚV KS(b) v roce 1948.

pojistili nejen formální srozumitelnost uměleckého díla, nutnou k dosažení cíle umění – převýchovy národa, ale vyhrotili i nutný, avšak falešný (protože odvozený nikoli z hudby samé, ale ze subjektivního hodnocení srozumitelnosti a nesrozumitelnosti) rozpor jako základ všudypřítomného socialistického boje: „A skutečně, máme velmi ostrý, třebaže skrytý boj dvou směrů v sovětské hudbě“ – uvedl Ždanov ve jmenovaném referátu – „Jeden zastupuje zdravý, pokrokový prvek, založený na přiznání ohromné úlohy klasického odkazu a zejména tradici ruské hudební školy, který spojuje svrchovanou ideovost s obsahem hudby, její pravdivost s realismem, který má hluboký organický vztah k lidu, jeho hudební, písňové tvorbě a jest vyjádřen vysokým profesionálním mistrovstvím. Druhý směr zastává formalismus, je cizí sovětskému umění, zřiká se klasického odkazu pod vlajkou domnělého novotářství, zřiká se lidovosti hudby i služby lidu, aby se zavděčil neveliké skupině vybraných estétů a jejich individualistickým prožitkům. Tento směr zaměňuje přirozenou, pěknou a slušnou hudbu za hudbu lživou, vulgární a často přímo patologickou. Přitom je zvláštním znakem tohoto směru, že se vyhýbá přímým útokům a dává přednost skryté revizionistické činnosti pod rouškou rádobysouhlasu se základními pravidly socialistického realismu. Takové „podloudnické“ metody nejsou ovšem nové. V dějinách je možné najít dostatek příkladů pro revizionismus, který se dál pod vlajkou rádobysouhlasu se základními pravidly revidovaného učení. Tím více je nutné odkrýt pravou skutečnost druhého směru i škodu, kterou způsobil v rozvoji sovětské hudby.“¹⁴³

Zjednodušené pojetí problému formy jako protikladu formalismu a srozumitelnosti ještě nemohlo přímo zaručit obsahovou jasnost díla, zato usnadnilo přijmout realismus jako jedinou formu vyjádření, protože realismus se zdál přijatelný svým pojmovým odkazem ke skutečnosti. Porozumění uměleckému dílu, a to nejen z hlediska formy a nejen proletariátem, nebylo ovšem možné stranickým nařízením zajistit, nýbrž dosáhnout vzděláním a přivedením k dílu, jak zdůrazňovali někteří marxističtí i nemarxističtí kritikové a teoretikové v argumentech proti opačnému pojetí srozumitelnosti ve smyslu přiblížení umění lidu. Obsahová zřejmost tudíž musela být zajištěna jinak – vymezením tematiky.

Bareš, Kopecký a Štoll na rozdíl od Nejedlého se k realismu jako způsobu zobrazení socialistické skutečnosti vyjadřovali spíše zdrženlivě, pouze odkazem

143 ŽDANOV, A. A. O problémech sovětské hudby. In: ŽDANOV, A. A. *O umění*. Praha: Orbis, 1949, s. 68–69.

na Ždanova – patrně z obav před zkreslováním jak zprava právě „zastánci formalismu a překonaného buržoazního umění“, tak zleva těmi, kdo podle nich „zřejmě socialistický realismus nepochopili“, „neboť se domnívají, že stačí dát dohromady bez jakékoli formy, bez ladu a skladu, běžná naše slova, úderky, brigády, schůze, národní výbory, pračky, traktory, kombajny“ atd., aby se takovéto výtvary nazvaly básní, tendenční básní, básní v socialistickém duchu“. Takové projevy označil Kopecký za ultraformalismus a ultranaturalismus.¹⁴⁴ Vráťím-li se ke Kopeckého formulaci stranické směrnice pro uměleckou tvorbu, podle níž „metoda socialistického realismu znamená: realisticky umělecky tvořit v duchu socialistickém“, je po seznámení se Ždanovovými tezemi zřejmé, co v souladu se sovětským modelem Kopecký od umělců na jedné straně zdánlivě požadoval: formálně realistické dílo s tematikou idealizované socialistické budoucnosti nebo kapitalistické zkázy.

Tím byl socialistický realismus sice určen v nejužším smyslu, jako estetická norma, avšak jeho negativní vymezení obecně formulované jako *boj* (tehdy v umění proti formalismu, ale i ultraformalismu a ultranaturalismu a všemožným „přežitkům“) zároveň umožňovalo představitelům strany s obsahem pojmu manipulovat podle aktuálních zájmů stranické ideologie.¹⁴⁵ Z druhého stanoviska tedy socialistický realismus nemohl nikdy být vymezen, přesto působil na uměleckou tvorbu! – Nikoli ovšem jako estetická norma, ale jako norma ideologická, či spíše politicko-direktivní.

Přestože lze prokázat, že poválečné teorie nového umění navazovaly na prvorepublikové literárněkritické a teoretické práce o socialistickém realismu především Bedřicha Václavka (Kurt Konrad – jak bylo řečeno – pokračovatele v době sporu o metodu literatury v nové společnosti neměl), zejména ve statích Jiřího Hájka o syntetickém realismu a v pokusech Ludvíka Svobody o sociologickou metodou literární kritiky, směrnice přijatá sjezdem strany a následně uplatňovaná v praxi prokazatelně vychází ze sovětské předlohy. Lze tedy oprávněně mluvit o „sovětizaci“ české kultury, jak uvádí Jiří Knapík v knize *Únor a kultura*. Na rozdíl od Petra Šámala se domnívám, že představa

144 KOPECKÝ, Václav. Vedení nepřemožitelným učením marxismu-leninismu vybudujeme socialismus v naší vlasti. In: KOMUNISTICKÁ STRANA ČESKOSLOVENSKA. ÚSTŘEDNÍ VÝBOR. *Protokol IX. řádného sjezdu Komunistické strany Československa: v Praze 25.–29. května 1949*. Praha: Ústřední výbor KSČ, 1949, s. 379–380.

145 K tomu srov. zejména KNAPÍK, Jiří. *Únor a kultura: sovětizace české kultury 1948–1950*. Praha: Libri, 2004, a KNAPÍK, Jiří. *V zajetí moci: kulturní politika, její systém a aktéři 1948–1956*. Praha: Libri, 2006.

socialistického umění českému prostředí byla vnucena především zvnějšku a že „to, co na počátku třicátých let fungovalo jako alternativa v rámci otevřeného prostoru“, se jaksí automaticky nestalo „shora vynucovaným požadavkem,“¹⁴⁶ jak Šámal píše, protože teorie socialistické literatury navazující na diskuse o povaze socialistické literatury třicátých let ještě neměly mocenské ambice – tehdy šlo přece jen především o umění.

Bucharina, který se stal východiskem nejen Václavkových prací, ale i Konradovou oporou v argumentech například proti surrealismu, zařadil Štoll mezi trockisty sice až v roce 1950,¹⁴⁷ ale jednoznačný příklon stranické nomenklatury ke Ždanovovi a vyloučení české levicové inteligence z diskusí o pojetí literatury v nové společnosti můj názor o „sovětizaci“ kultury podporují. Původ Kopeckého východiska pozitivní i negativní formulace směrnice pro socialistické umění je tedy třeba hledat především u Ždanova.

Podle písemných dokumentů, které jsem zde analyzovala, se také úvaha Alexeje Kusáka o možnosti dělení komunistů, na „zlé“ Barešovo a „hodné“ Kopeckého křídlo a o Kopeckého, Nejedlého a Štollově snaze „vybudovat most, po němž do nové etapy přejde část avantgardy, která je spojena s komunistickým hnutím,“¹⁴⁸ jeví jako iluzorní, a proto se opět jednoznačně přikláním ke Knapíkovu hodnocení kulturní politiky prováděné ÚV KSČ v čele s Barešem a ministerstvem kultury vedeným Kopeckým se Štollem v zádech jako „rub a líc téže mince“, přičemž hodnotu platidla a podněty k tomu, kdo zaplatí, udávalo – zdá se – spíše Kopeckého křídlo.

3.2.9 Perspektiva v realismu

Jestliže teoretikům socialistického realismu s výjimkou Konrada nešlo o skutečnost, jaká je, ale jak se jeví v souladu s ideou vítězství proletariátu, nelze jejich koncepcí považovat za průmět materialistické dialektiky do umění, jak předpokládali tvůrci nové metody socialistické literatury ve třicátých letech, ani

146 Srov. ŠÁMAL, Petr. Beletrie, ženský komunistický tisk a problémy continuity (na příkladu *Rozsevačky*). In: JAREŠ, Michal, ed., JANÁČEK, Pavel, ed. a ŠÁMAL, Petr, ed. *Povídka, román a periodický tisk v 19. a 20. století: sborník příspěvků ze symposia pořádaného oddělením pro výzkum literární kultury ÚČL AV ČR v Praze 13.–14. října 2004*. Praha: ÚČL AV ČR, 2005, s. 168.

147 Proti Bucharinovi vystoupila i levicová inteligence v druhé polovině 50. let, ovšem ze zcela jiného důvodu – vzhledem k nedialektičnosti jeho pojetí skutečnosti. Srov. například diskusi v *Literárních novinách* o problémech socialistického realismu v roce 1956.

148 Srov. KUSÁK, Alexej, MOHYLA, Otakar, ed. a KLOMÍNEK, Miroslav, ed. *Kultura a politika v Československu 1945–1956*. Praha: Torst, 1998, s. 267.

jak se k dialektickému materialismu odvolávali teoretici poválečné generace, ale za politický nástroj zkonstruovaný v souladu s potřebou komunistické ideologie manipulovat s lidským vědomím s cílem „převychovat národ“.

Vzhledem k pojetí skutečnosti jako ideologického zdání tudíž nelze takové koncepce považovat za materialistické podle Marxe. Jsou ovšem marxistické jakožto vyjádření třídních zájmů proletariátu, které v nich formulovali všichni – včetně Konrada. Zdánlivý protimluv se pokusím ukázat.

Nejprve ke Konradovi: V recenzi knihy Hanse Fallady *Sedláci se bouří*, nazvané *Realismus bez perspektiv*,¹⁴⁹ Konrad přisuzuje socialistickému realismu perspektivu, když Falladův realismus kritikou, že „nedovede odhalit hospodářské důvody revolty a vidí jen fráze a lidské povahy, nikoli hnací síly společnosti,“ označuje za „zdánlivý, starého ražení, povrchní a fotografický, realismus drobností“, za „realismus bez perspektiv“. O jakou perspektivu Konradovi jde, mluví-li zároveň o odhalení „hnacích sil společnosti“?

Konrad označil ve studii Svár obsahu a formy podstatu skutečnosti za „společenskou, třídní“¹⁵⁰ a v práci *O socialistickém realismu* sen za „ztvárnění perspektivy“.¹⁵¹ Lze se proto domnívat, že z Marxovy teorie o pohybu skutečnosti, který se realizuje v důsledku imanentní rozpornosti podstat vyvozuje pohyb společnosti v důsledku třídního boje – ten je totiž podle marxistů hybnou silou společnosti, jestliže její podstata je považována za třídní. Perspektivu proto stejně jako všichni marxisté Konrad shledává v třídním boji, vítězství proletariátu a odstranění „vykořisťování člověka člověkem“.

Zatímco Konradova perspektiva ovšem vychází z hledání principu pohybu skutečnosti, snící Bucharin a Ždanov vnášejí tuto perspektivu formou ideje do uměleckého díla zvnějšku – podobně jako Nejedlý, zatímco pro Štolla je automaticky součástí socialistické skutečnosti a tvorby.

Proti uvedené představě o perspektivě lze vznést hned dvě námitky: Jednak společenská realita se ani pro marxisty nepohybuje pouze v důsledku

149 KONRAD, Kurt. *Realismus bez pespektiv. Středisko*, 1934, roč. 4, č. 3, září, s. 133–134. Dále citováno podle tohoto otisku.

150 KONRAD, Kurt. Svár obsahu a formy: marxistické poznámky o novém formalismu. *Středisko*, 1934, roč. 4, č. 2, červenec–srpen, s. 62.

151 „Rozpor mezi snem a skutečností,“ cituje Konrad Pisareva „nikterak neškodí, věří-li snící vážně ve svůj sen, pozorně sleduje život, srovnáváje svá pozorování se svými vzdušnými zámky a vůbec svědomitě pracuje na uskutečnění své fantazie. Je-li jakýkoli styčný bod mezi snem a životem, vše šťastně ob stojí. Toť revoluční sen,“ provolává Konrad, „jak jej pojímá socialistický realismus: není to únik ze skutečnosti, nýbrž ztvárnění perspektivy.“ KONRAD, Kurt. *O socialistickém realismu*. In: *Socialistický realismus: sborník*. Praha: Jarmila Prokopová, 1935, s. 119. Podle Lenina „je špatný komunista, kdo nedovede snít“ – tento výrok uváděl jak Bucharin, tak Konrad, tak také Teige, Štoll a další.

antagonistických, třídních rozporů,¹⁵² a nelze proto její pohyb redukovat na třídní boj, a jedinou perspektivu (nehledě na její aspekty, jako třeba zánik starých forem) vidět optimisticky ve vítězství proletariátu. A potom: když uskutečnění snu proletariátu spočívá v odstranění „vykořisťování člověka člověkem“, lze takovou skutečnost, odstranění vykořisťování, zajistit zespolečenštěním soukromého majetku, jeho znárodněním?

K rozvinutí této úvahy je třeba uvést krátkou vsuvku k Marxově teorii kapitalismu: Východiskem Marxovy analýzy kapitalistického (tržního) systému je zboží,¹⁵³ „elementární ekonomická forma“ obsahující „zárodky všech rozporů“¹⁵⁴ kapitalistické společnosti. Tyto rozpory se podle Marxe vyrovnávají prostřednictvím trhu, a tím se uskutečňuje pohyb této společnosti, její vývoj. Tato „elementární forma“ je podle marxistů i „elementární formou kapitalistického bohatství“¹⁵⁵ a umožňuje v tržním mechanismu kapitalistické společnosti „akumulaci kapitálu“ a „vykořisťování člověka člověkem“.

Vykořisťování tedy podle marxistů plyne z rozporu ve zboží, odstranění vykořisťování tudíž záleží v popření zboží. Přes počáteční odmítnutí tržního mechanismu a výroby zboží v důsledku Marxova učení¹⁵⁶ v budovatelském programu ruských komunistů, zůstala ve skutečnosti elementární ekonomická

152 Srov. J. Cibulka, in ZELENÝ, Jindřich. *O logické struktuře Marxova Kapitálu: příspěvek ke zkoumání základních logických otázek současného marxismu*. Praha: ČSAV, 1962, s. 128 (pozn. 1). Též KOSÍK, Karel. *Přeludy a socialismus. Literární noviny*, 1957, roč. 6, č. 10 a 11, s. 3 a 6.

153 ZELENÝ, Jindřich. *O logické struktuře Marxova Kapitálu: příspěvek ke zkoumání základních logických otázek současného marxismu*. Praha: ČSAV, 1962, 60: „Buňkou, elementární formou kapitalistického hospodářství je Marxovi zboží, hodnotová forma výrobku. Při všech změnách plánu svého díla setrval na řešení, vypracovaném v prvních letech svých ekonomických studií, že totiž tajemství kapitalistického výrobního způsobu je skryto v pochopení zboží jako specifické ekonomické struktury.“

154 ZELENÝ, Jindřich. *O logické struktuře Marxova Kapitálu: příspěvek ke zkoumání základních logických otázek současného marxismu*. Praha: ČSAV, 1962, s. 61: „Marx našel [...] ve zboží všechny rozpory, respektive zárodky všech rozporů kapitalistické společnosti.“

155 KOSÍK, Karel. *Dialektika konkrétního: studie o problematice člověka a světa*. 3. vyd. Praha: Academia, 1966, s. 125.

156 Srov. ŠIK, Ota. *Ekonomika, zájmy, politika: jejich vzájemné vztahy do socialismu*. Praha: Nakladatelství politické literatury, 1962, s. 18: „Je totiž všeobecně známo, že Marx spojoval existenci soukromých zbožních vztahů se soukromým vlastnictvím a v myslích marxistů byla až do vzniku socialistické společnosti zbožní výroba vždy jen spjata se soukromým vlastnictvím. Proto také všeobecně vládly představy, že spolu se vznikem socialistického hospodářství zmizí zbožní výroba a že tato výroba bude nahrazena jakousi přímou směnou či přímým rozdělováním výrobků. Dokonce ještě po vítězství Říjnové revoluce byla rozšířena představa, že budování socialistického hospodářství bude zároveň znamenat nahrazení zbožních vztahů přímým komunistickým rozdělováním výrobků.“ – J. V. Stalin v připomínkách k učebnici politické ekonomie nazvaných *Ekonomické problémy socialismu v SSSR* uvádí jako základní příčinu „přežívání“ zbožních vztahů (trhu) za socialismu existenci dvou forem vlastnictví – státního a družstevního. Tento nesocialistický prvek měl být podle Stalina měl překonán postátněním družstev (srov. ŠULC, Zdislav. *Stručné dějiny ekonomických reforem v Československu (České republice) 1945–1995*. 2. vyd. Brno: Doplněk, 1998, s. 34).

forma (zboží) se svými rozpory za socialismu zachována. Zatímco za kapitalismu je však v ní obsažený rozpor a její pohyb regulován trhem, je za socialismu direktivně řízen plánem.

Jestliže je tedy „elementární forma kapitalistického bohatství“ za socialismu zachována, co se děje s bohatstvím? Tím, že byla vyloučena třída kapitalistů ze společnosti a jejich majetek zestátněn, nemůže se bohatství „hromadit“ v jejich „rukou“. Přestává se tedy hromadit? Nikoli, hromadí se „v rukou“ těch, kdo se vydávají za národ, za stát. Hromadí se ve státním rozpočtu, kde je podřízeno přerozdělování, a to v souladu se stranickou ideologií – která tak jako určuje kulturní potřeby lidu z hlediska „vyšších zájmů“, určuje všechny celospolečenské potřeby. Využívání za socialismu tedy nemizí, jen je direktivně řízeno! „Využívání člověka člověkem,“ které je podle komunistů záminkou třídního boje, nahradilo využívat „vyššími zájmy“ stranické ideologie.

A jak se pohybuje socialistická společnost, v níž je základní rozpor centrálně řízen plánem? V hospodářské sféře se podle Stalinových pouček popírajících funkci trhu stává „hlavní hybnou silou a zákonem vývoje socialistické společnosti socialistické soutěžení“, ¹⁵⁷ v ideologické oblasti vzhledem k odmítnutí záporných aspektů socialistické reality hledáním vnějšího nepřítele a „zostřováním třídního boje.“ Čím horší hospodářské výsledky, tím „ostřejší“ třídní boj. Třídní boj se ovšem v komunistickém myšlení vyhraňuje jako nenávisť vůči všemu souhrnně označenému za přežitky kapitalismu – kam patří i formalismus – a realizuje se bojem „proti všem“: nemarxistům i marxistům, maloměšťákům a buržoazii, proti všem formám soukromého vlastnictví a kapitalistickému zřízení celého světa, proti spoluobčanům, proti vlastním lidem i vlastním rodinám – proti skutečnosti.

Ačkoli lze tedy všechny koncepce „nového“ umění analyzované v této práci označit za marxistické vzhledem k Marxově chiméře beztřídní společnosti nastolené vítězným proletariátem, popření funkce peněz a odstranění využívat, nelze je považovat za marxistické z hlediska Marxova dialektického materialismu.

Domnívám se, že právě redukce celospolečenského pohybu na pohyb v důsledku třídního boje a z něho vyvozená socialistická perspektiva deformovala i Konradovo pojetí socialistického realismu jakožto „ztvárnění skutečnosti“. Bez této perspektivy a pouze na základě teorie poznání by totiž nemohl vzniknout

¹⁵⁷ LEONTĚV, N. A. *Politická ekonomie socialismu v dílech Lenina a Stalina*. Praha: Orbis, 1949, s. 66.

žádný koncept budoucího umění – stejně jako nevznikl ani Marxův rozvrh budoucí společnosti.

3.2.10 Estetická norma

Sledováním vývoje obsahu pojmu „socialistický realismus“ jsem uvedla různá hlediska, z jakých byl interpretován. Domnívám se, že pouze v původním pojetí, jako označení tvůrčí metody vycházející z určitého způsobu poznání skutečnosti, ji lze považovat za dostatečně určenou. Pojem „realismus“ v tomto spojení označuje východisko zkoumání – skutečnost jakožto „věci o sobě“, tedy skutečnost, jaká je, nikoli jak se jeví. Adjektivum „socialistický“ zde pouze odlišuje tento realismus od realismu 19. století, který nepředpokládal uvedenou metodu poznání světa. Protože z teorie poznání nelze vyvodit žádný vyjadřovací způsob ani výrazové prostředky, natož určit tematiku, může být jediným kritériem takto chápaného socialistickorealistickeho díla požadavek „ztvárnění skutečnosti“, vyslovený Konradem.

O socialistickém realismu v tomto smyslu se ovšem u nás po válce nediskutovalo. Naopak vznikla řada interpretací tohoto pojmu, z nichž tu nejomezenější, ideologicky pojatý „realismus s perspektivou“ nazvaný socialistický realismus lze chápat jako estetický názor – mocensky prosazovaný v padesátých letech. Lze ovšem mluvit o estetické normě?

Jan Mukařovský – k němuž se odvolává jak Jiří Brabec, tak Michal Bauer – obecně definuje normu¹⁵⁸ jako „regulující energetický princip“, považuje ji za sílu, která „řídí úsudek individua“, a záleží podle něho „na rozhodnutí individua, podřídí-li svůj úsudek tomuto nátlaku“.¹⁵⁹ A jestliže podle Mukařovského „předpokladem normy není její vyjadřitelnost, ale obecný konsensus, spontánní

¹⁵⁸ Jan Mukařovský stejně jako strukturalisté vycházel v době vzniku studií o estetické normě z jiného pojetí skutečnosti než dialektičtí materialisté, respektive Konrad, a to teleologického Karla Engliše (srov. BRABEC, Jiří. Estetická norma a historie literatury v totalitním systému. In: *Zlatá šedesátá: česká literatura a společnost v letech táni, kolotání a... zklamání: materiály z konference pořádané Ústavem pro českou literaturu AV ČR 16.–18. června 1999*. Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR, 2000, s. 12, a KONRAD, Kurt. Svár obsahu a formy: marxistické poznámky o novém formalismu. *Středisko*, 1934, roč. 4, č. 2, červenec–srpen, s. 58 /pozn. 2/). A teleologii nejde o svět, jaký je, ale jak se jeví. Obsahem vědy tedy podle teleologie nejsou „věci o sobě“, „vnější reality, nýbrž naše představy a pojmy o nich.“ (ENGLIŠ, Karel. *Teleologie jako forma vědeckého poznání*. Praha: F. Topič, 1930, s. 11.) Takové pojetí skutečnosti je ovšem z hlediska dialektického materialismu idealistické. Dialektičtí materialisté pojem norma neanalyzují. Věcný rejstřík Marxových spisů takový pojem neregistruje.

¹⁵⁹ MUKAŘOVSKÝ, Jan. Estetická norma (1937). In: MUKAŘOVSKÝ, Jan. *Studie z estetiky*. Praha: Odeon, 1966, s. 74.

souhlas příslušníků jistého společenství o tom, že jistý estetický způsob je žádoucí a jiný nikoli,¹⁶⁰ pak v případě takzvaného realismu s perspektivou mohlo jít o estetickou normu jen pro ty, kdo zároveň z jakéhokoli důvodu podléhali komunistické ideologii: iluzi o tvorbě „nadosobních hodnot“ stranickou ideologií; iluzi zániku „nadvlády peněz“, která je stejnou chimérou jako beztrždní společnost; iluzi logiky vývoje, která ovšem za socialismu podléhá centrálnímu řízení, a byla tudíž protikladná samému základu Marxova učení – vývojové teorii předpokládající pohyb jako samovývoj. V důsledku direktivního řízení se vývoj naopak téměř zastavil.

Podle Jiřího Brabce šlo o „sugestivní vize“ spočívající „v utopistickém perspektivismu“, „v obrazu společnosti opřené o pevný řád hodnot“, které byly „v oblasti umění přitažlivé“¹⁶¹ – nikoli však pro ty, kdo se odmítli přizpůsobit nadosobním hodnotám určeným komunistickou ideologií!

Falešnost představ o funkčnosti socialistického hospodářství se sice projeví až po jeho zavedení, avšak varovný signál idealizace sovětské skutečnosti ve stranických projevech a v kolchozech při zahraničních návštěvách snad již v té době mohl být dostatečně podezřelý i umělcům. Vždyť například už v letech 1929–1930 Boris Pilňak k poměrům v Rusku uvádí:

„Co je Rusko – jen krátce: – Rozvrácená rodina, morálka, náboženství, práce, třídní vědomí všech skupin zdejšího obyvatelstva, protože boj o existenci, smrt hladem (a hladovělo celé Rusko, bez výjimky) – jsou mimo morálku a nutily k amorálnosti. Produktivita práce poklesla tak, že výrobní jednotka zboží, rovnající se, dejme tomu, cenově gramu zlata, přijde na dvě výrobní jednotky tohoto zboží, to jest na dva gramy zlata; – a to vyvolalo úplatkářství, zlodějiny, podvody, demoralizaci národa, deklasování společenských skupin a katastrofální ožebračení země, dohnané až ke kanibalismu. Nesmí se zapomínat, že Rusko po všechna ta léta revoluce vedlo rozhořčenou občanskou válku ve všech končinách státu. To všechno jsou příklady, které dnešní ruskou situaci nevyčerpávají, ale podmiňují způsob života. – Zdálo by se, že národ a stát – byl zničen. Ale je tu ještě jeden fakt: lež v Rusku: беру новины (není jich tak málo, vezmou-li se v úvahu noviny, které vycházejí v každém újezdním výkonném výboru) i knihy, a to, co mě v nich překvapuje především – je operování s nekonkrétními,

160 MUKAŘOVSKÝ, Jan. *Estetika jazyka* (1940). In: MUKAŘOVSKÝ, Jan. *Kapitoly z české poetiky. Díl první, Obecné věci básnictví*. 2., dopl. vyd. Praha: Svoboda, 1948, s. 53.

161 BRABEC, Jiří. *Estetická norma a historie literatury v totalitním systému*. In: *Zlatá šedesátá: česká literatura a společnost v letech táni, kolotání a... zklamání: materiály z konference pořádané Ústavem pro českou literaturu AV ČR 16.–18. června 1999*. Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR, 2000, s. 14.

v Rusku neexistujícími pojmy – a mluvil jsem s veřejnými činiteli, s buržoazií, s dělníky – ti také nevidí a lžou: lež je všude, v práci, ve veřejném životě, v rodinných vztazích. Lžou všichni: jak komunisté, tak buržoazie, tak dělník, a dokonce i nepřátelé revoluce, celý ruský národ.“¹⁶²

Vlivem své „dynamické povahy“ podle Mukařovského „každá aplikace jakékoli normy na konkrétní případ je zároveň nutně i proměnou normy“.¹⁶³ V průběhu čtyřiceti let se také estetický názor protěžovaný komunistickým režimem v budovatelských dobách jako realismus s perspektivou proměňoval, takže za pojem socialistický realismus bylo možné postupně dosadit ledacos, přesto zůstával platným principem – ovšem jako direktivní ideologická norma, jako *zájem* stranické ideologie v oblasti umění a kultury, prosazovaný mocenskými prostředky.

Zde je nutné se znovu ptát po onom Mukařovského „spontánním souhlasu“, respektive dobrovolnosti dodržování norem, který se z nástinu historického vývoje norem jeví možný – avšak pouze pro společenskoekonomické systémy, které nejsou centrálně řízeny plánem a nepodléhají jedné, vládnoucí ideologii. Jestliže totiž neuposlechnutí příkazu normy v direktivně řízené společnosti následuje trest, je třeba předpokládat, že normy za socialismu mají ještě jinou povahu – spíš zákona než regulativního energetického principu, který s trestem nepočítá. A teprve to, co uplatňování direktivní ideologické normy včetně výměry trestu vyvolalo, jako strach a lež, se staly všeprostupujícími principy, které se uplatňovaly vlastní silou a ovlivňovaly rozhodování jedince – normami v Mukařovského smyslu.

162 PIL'NJAK, B. A. Třetí metropol, PIL'NJAK, B. A. *Nezhašený měsíc*. Praha: Mladá fronta, 1968, s. 253.

163 MUKAŘOVSKÝ, Jan. Estetika jazyka (1940). In: MUKAŘOVSKÝ, Jan. *Kapitoly z české poetiky. Díl první, Obecné věci básnictví*. 2., dopl. vyd. Praha: Svoboda, 1948, s. 53.

3.3 Norma bez kodifikace

Ideologickou normu, svůj zájem v nakladatelské sféře, uplatňovalo ministerstvo informací a osvěty¹⁶⁴ (MIO) z titulu orgánu pověřeného ideologickým vedením od roku 1949, ačkoli preventivní cenzuru podle této normy, aniž bylo zákonem oprávněno, provádělo od roku 1945. Nejprve podle výnosu datovaného 4. června 1945 o prozatímní regulaci knižního trhu, podepsaného ministrem informací Václavem Kopeckým,¹⁶⁵ který vedle deklarace nutnosti plánovitého hospodaření s papírem ukládal všem nakladatelům povinnost předkládat publikačnímu odboru ministerstva informací ke schválení vydavatelské programy, posléze podle osnovy neschváleného zákona o vydávání publikací a drobných tiskovin, tedy nezákonně.

Podrobně se předúnorovými osnovami připravovaného zákona o neperiodických publikacích zabývá Pavel Janáček v knize *Literární brak*.¹⁶⁶ Zatímco Janáček ze studia archivních materiálů vyvozuje, že „vlastní poslání pokvětnové cenzury¹⁶⁷ bylo literární“,¹⁶⁸ nikoli politické, domnívám se, že naopak šlo především o otázku politickou, o formování a posilování moci ministerstva informací v čele s Václavem Kopeckým ještě před únorovým převratem.

V roce 1945 vznikla první varianta vydavatelského zákona jako osnova dekretu prezidenta republiky o prozatímní úpravě poměrů v českém tisku, v roce 1946 další varianta jako osnova zákona o vydávání publikací a drobných tiskovin. Žádná z osnov neprošla schválením, byly pouze připomínkovány jednotlivými ministerstvy, prezidentskou kanceláří a úřadem předsednictva vlády a odmítnuty především z důvodu rozporu s Ústavou, protože „jakékoli předkládání rukopisů“

164 Od října 1948.

165 SÚA, fond MI-D, karton 85, inv. č. 342, sign. Nakladatelství – organizace, 1945, 1949; celé znění viz in JANÁČEK, Pavel. *Literární brak: operace vyloučení, operace nahrazení, 1938–1951*. Brno: Host, 2004, s. 354–355. Zde rovněž z části publikovány osnovy vydavatelských zákonů zpracovaných a předložených ministerstvem informací. Chybí tu ovšem poslední verze z roku 1946.

166 JANÁČEK, Pavel. *Literární brak: operace vyloučení, operace nahrazení, 1938–1951*. Brno: Host, 2004, s. 143–225.

167 Roku 1945.

168 JANÁČEK, Pavel. *Literární brak: operace vyloučení, operace nahrazení, 1938–1951*. Brno: Host, 2004, s. 152.

– s nímž počítaly všechny verze osnovy zákona – „před vytištěním je preventivní cenzurou“.¹⁶⁹

Jestliže výnos z června 1945 o prozatímní regulaci knižního trhu mohl být do jisté míry opatřením, které preventivní cenzuru připouštělo za mimořádných okolností, jakým byla poválečná obava z ohrožení republiky, pozbývala prevence po 22. listopadu 1946, kdy byl vládním nařízením 217 stanoven konec zvýšeného ohrožení republiky, opodstatnění. Patrně proto nebyla poslední verze osnovy zákona přijata.

Připomínková řízení, jímž se jednotlivá ministerstva vyjadřovala k osnovám vydavatelského zákona, odmítala návrhy nejen z důvodu zavádění předběžné cenzury, ale i pro nekonzistenci, vágnost řady formulací a nejasnost pojmů, stejně jako kvůli neprůkazné zámince plánovitého hospodaření papírem.

Neuspokojivé množství papíru, způsobené po válce nedostatkem pracovních sil, surovin, pohonných látek, strojů, byl pouze přechodným stavem – jak uvedlo ministerstvo průmyslu. A přestože ministerstvo informací odůvodňovalo regulaci knižního trhu nutností plánovitého hospodaření papírem, paradoxně například odmítalo účast zástupce polygrafického průmyslu i ministerstva průmyslu ve Státní publikační komisi, poradním sboru publikačního odboru ministerstva informací, protože prý jde o regulaci kulturních statků.

Závažnou připomínku z mocensko-politického hlediska vzneslo k osnově zákona o knihách především ministerstvo spravedlnosti poukazem na fakt, že „osnova zákona o vydávání publikací a drobných tiskovin dává ministerstvu informací právo zakázati každému, tedy i státu, vydávat drobné tiskoviny a publikace,“ a že je „absurdní, že stát se podrobuje rozhodování svého orgánu“.

Až vydavatelský zákon z roku 1949 umožnil mocenským orgánům vykonávat nad knižním trhem neomezený dohled a uplatňovat v této sféře stranický zájem: jednak tím, že nežádoucím subjektům ministerstvo informací a osvěty neudělilo vydavatelské oprávnění, respektive povolení ke zřízení vydavatelského podniku, jednak ustavením hlavního kontrolního orgánu, Národní ediční rady české

169 SÚA, fond MI, karton 4, inv. č. 14, Verze osnov vydavatelského zákona včetně vyjádření ministerstev a úřadů v připomínkovém řízení k jejich znění. Dále citováno dle těchto archivních materiálů.

(NERČ),¹⁷⁰ a také Ústřední ediční rady, která se skládala z národních edičních rad české a slovenské a podle předložených nakladatelských plánů vypracovávala návrhy, na jejichž podkladě ministerstvo informací a osvěty mělo slovy uvedeného zákona „stanovit plán pro vydávání neperiodických publikací a řídit jejich vydávání“. Ministerstvo informací a osvěty tak podřídilo všechny činné subjekty – tedy ty, které oprávnilo vydávat knihy, případně založit podnik – stejně jako jejich produkci svému ideologickému dohledu, aniž potřebovalo paragrafové znění cenzury: zákon z roku 1949 nic nezakazoval, zaváděl ovšem povinnost řídit se ministerským plánem a ten zahrnul pouze předem schválené tituly nakladatelství oprávněných k vydavatelské činnosti.

Majitelé zaniklých firem podle vydavatelského zákona z roku 1949 byli povinni předkládat ministerstvu informací a osvěty soupisy všech prostředků sloužících k vydavatelské činnosti a zároveň nesměli s tímto majetkem pod trestem pokuty do padesáti tisíc korun nebo vězení do tří měsíců, nepůjde-li o „čin přísněji trestný“, disponovat.¹⁷¹ Zmocněnci, nasazení opatřením ministerstva informací a osvěty do všech soukromých nakladatelství již po únoru 1948, byli po přijetí vydavatelského zákona navíc pověřeni titulem likvidačních správců.¹⁷² Ty instruovala „důvěrná interní směrnice“ ministerstva informací a osvěty k vypracování detailních soupisů knih, rozpracovaných titulů, rukopisů, smluv, zaměstnanců,¹⁷³ spolupracovníků (překladatelů, lektorů, redaktorů), adresářů stálých odběratelů, provozoven,¹⁷⁴ stejně jako zásob papíru atd.

170 Podrobně o vzniku Národní ediční rady české a její činnosti srov. KNAPÍK, Jiří. Mocenské napětí a nová praxe ediční politiky. In: KNAPÍK, Jiří. *Únor a kultura: sovětizace české kultury 1948–1950*. Praha: Libri, 2004, s. 189–194.

171 Úřední list republiky Československé, 518. vyhláška ministerstva informací a osvěty ze dne 19. dubna 1949.

172 „Kontrolní oprávnění zmocněnců dosazených do soukromých nakladatelských firem jednotlivců opatřením zdejšího ministerstva č.j. 56.665/III.48 nutno prodloužit či obnovit s titulem likvidačních správců či zmocněnců“ (SÚA, fond MI-D, karton 85, inv. č. 342, sign. Nakladatelství – organizace, 1945, 1949, Záznam k provádění zákona č. 94/1949 Sb.). V poznámkách dále citováno podle tohoto dokumentu.

173 „V seznamech personálu je uvést věk, popis činnosti, výše platového zařazení odbornou kvalifikaci, dobu strávenou v oboru, délku služebního poměru u zaměstnavatele a eventuální kádrový posudek s politického hlediska.“

174 „Jednou z důležitých otázek likvidace soukromých nakladatelských firem je včasné zajištění provozních místností pro přímou potřebu zdejšího ministerstva nebo k použití uvolněných místností jako náhradních bytových jednotek při eventuálních směnách.“

O zabavených knihách rozhodovala povolovací komise Národní ediční rady české na základě lektorských posudků zadávaných literární kanceláři ministerstva informací a osvěty. Knihy tříděné podle hlediska ideologické normy, které zahrnuje i stranický zájem vyloučit takzvaný brak, byly zařazovány do tří kategorií: volný prodej, antikvariát a stoupa. Vedle nežádoucích autorů, jejichž dílo bylo odsouzeno rovnou do stoupy, eventuálně do konzervačního skladu, kam byly převáděny zakázané knihy určené ke studijním účelům, měla některá jména naději na přeřazení z jedné kategorie do druhé, jako například Ignát Herrmann, u jehož spisů žádala Kniha v roce 1952 o změnu rozhodnutí z antikvárního prodeje na volný „vzhledem k novému nazírání na Herrmannovu tvorbu“.¹⁷⁵ O likvidaci některých titulů však bylo rozhodnuto bez zřejmého hlediska jakékoli normy. Například po revizi skladu nakladatelství Mír–Družstevní práce 27. 5. 1952 určilo ministerstvo informací a osvěty převést do antikvárního prodeje pětadvacet titulů, k volnému prodeji jich povolilo pouze sedm a o knihách do stoupy stanovilo:

Jiří Zhoř, *Petr a Pavel* – vzhledem k osobě autora, vzpomínky regionální;

Kladský sborník – expansionistická tendence;

Pazourek, *Léta odporu* – jen dva díly, pro neúplnost;

Ing [sic!] Louda – *Politika soustavné zrady* – nacionalistické, zásadně protiněmecké, autor nechápe záměry buržoazie vůči sudetským Němcům za první republiky;

Emanuel Škatula, *Průmyslové družstevnictví*, 1947 – vývojem překonáno;

Josef Dvořák, *Slovanská politika*, 1947 – citace pozdějších zrádců;

Josef Štěpán – Jan Šach, *Z dějin naší práce* – o pekařské živnosti, nevhodné;

Vězeň 64401 mluví – sepsali S. a O. Krejčí podle vyprávění A. Burgra, vyšlo vl. nákladem, dílčí úsek líčení života v koncentráku;

Rajmund Habřina, *Nadčlověk a nadnárod* – nesprávný názor;

Dukla – sborník Našeho vojska – fotografie Reicina a jiných;

Zatloukal, *Čas válkou okutý*, 1946 – básně vyjadřující obdiv pro anglo-americkou invazi a okupační armádu;

¹⁷⁵ SÚA, fond MI-D, karton 89, inv. č. 347, sign. Publikace – žádosti o vydání, publikační výměry, 1952, čj. 60000–70000, Rozhodnutí o knihách – urgence příloh (dopis odeslaný 9. 6. 1952 z n. p. Kniha na ministerstvo informací a osvěty).

Buduj vlast, posílíš mír – sborník o zasedání Sjezdu obránců míru 1951, ve výboru osoby dnes nežádoucí;

Jiří Brabec, *Lidé z krytu* – okupační povídky, velmi vulgární náměty.

Rozhodnutí o odsunu dvou titulů do konzervačního skladu odůvodnilo ministerstvo informací a osvěty takto:

Václav Černý, *Staročeská milostná lyrika* – vzhledem k osobě autora, jako učební a studijní pomůcka;

Albert Pražák, *TGM a jeho názory na umění* – dokumentární význam.

4 Typizace

4.1 Likvidace starých typů

Vydavatelský zákon pro ministerstvo informací a osvěty sice zajistil ideologický dohled nad produkcí nakladatelských podniků, nikoli dohled hospodářský. Možnost řídit vydavatelské subjekty z jednoho centra jak ideologicky, tak hospodářsky vyžadovala podle představitelů ministerstva informací a osvěty další organizační změny: jednak sjednotit právní formu nakladatelských podniků a jednak vymezit tematický profil jejich edičních plánů. Tyto změny byly zdůvodněny ve zprávě o nové organizaci vydavatelské sféry z roku 1952 nutností takzvané *typizace*: „Dosavadní praxe [...] splnila svůj úkol, pokud šlo o likvidaci soukromé vydavatelské činnosti, řízení ediční činnosti celostátním plánem, vymýcení reakční a brakové literatury a zvýšení ideové úrovně vydávaných knih, pokud jde o řízení práce a rozmístění kádrů, neodpovídá novým úkolům, které jsou kladeny na vydavatelskou činnost. V rámci dosavadní organizace nebylo možno přikročit k typizaci jednotlivých nakladatelství a řídit nákladovou politiku.“¹⁷⁶

V absenci centrálního hospodářsko-politického řízení spatřovali představitelé ministerstva informací a osvěty veškeré nedostatky, které od přijetí vydavatelského zákona knižní trh ještě vykazoval – jak z hlediska nabídky knih, tak distribuce. Potíže podle nich neplynuly z nekvalitní produkce či špatného hospodaření, nýbrž právě z nesprávného způsobu řízení, a to prý v důsledku nedostatečné typizace: tím, že „nebylo možné důsledně typizovat nakladatelství a řídit nákladovou politiku, docházelo k dvoukolejnosti témat, k vydávání některých zbytečných titulů a k tomu, že vycházelo nadbytečné množství knih a brožur (7 knih na jednoho občana). Přitom nakladatelství někdy nebyla schopna vydat v pravý čas nejdůležitější publikace. [...] Nedostatečná koordinace způsobená nejednotným řízením narušuje zásobování pracujících knihami podle jejich potřeb a úkolů jednotlivých oborů, vede k chybnému stanovení výše

176 SÚA, fond ÚPV-T, karton 665, inv. č. 345/4–345/14, 1949–1954 (345/4/7, 1952–1953),
Důvodová zpráva pro návrh vládního usnesení o nové organizaci vydávání a rozšiřování knih.

nákladů a nekontrolovanému narůstání skladů.“¹⁷⁷ – Typizace pak měla veškeré problémy knižního trhu napravit: „Typizované nakladatelství vydá jen nejlepší knihy dané tematiky, a to ve velkých nákladech. Zároveň se lépe využije papíru, tiskárny budou moci svou výrobu lépe plánovat a tím i kvalitněji a levněji vyrábět.“¹⁷⁸

Typizace představuje podle zásad převzatých ze sovětského modelu řízení národního hospodářství¹⁷⁹ první etapu procesu normalizace, při níž dochází k postupné likvidaci nežádoucích typů a vzniku typů nových:¹⁸⁰ „typizací se rozumí jednak omezení počtu stávajících typů, jednak vytvoření prvních typů v oblasti, kde ještě normalizace dosud nebyla.“¹⁸¹

Typizační opatření vedla z rychlé proměně vydavatelské sféry a znamenala její výrazné zúžení a zbytnění. Už vydavatelský zákon v roce 1949 vyloučil „neprivilegované“ subjekty tím, že je zbavil možnosti požádat o publikační oprávnění,¹⁸² a žádostem „privilegovaných“ subjektů pak ministerstvo informací a osvěty nemuselo vyhovět, a navíc teprve na základě dalšího povolení mohly subjekty oprávněné k vydavatelské činnosti založit nakladatelský podnik. Dvaatřicet oprávnění ke zřízení vydavatelského podniku¹⁸³ udělilo ministerstvo informací a osvěty podle nového zákona a tento počet dále klesal. Již v červnu 1950 žádala Národní ediční rada česká o jejich redukci na dvacet čtyři, jednotnou úpravu jejich právní formy a záruku za ideologické plnění edičního plánu právem ministerstva informací a osvěty obsadit vedoucí pozice v nakladatelství stranicky

177 SÚA, fond ÚPV-T, karton 665, inv. č. 345/4–345/14, 1949–1954 (345/4/7, 1952–1953), Důvodová zpráva pro návrh vládního usnesení o nové organizaci vydávání a rozšiřování knih.

178 SÚA, fond MI-D, karton 86, inv. č. 343, Ediční rady 1949–1953, Zápis o schůzi předsednictva Národní ediční rady české, konané dne 13. prosince 1951.

179 „Návrh nové organizace nakladatelství vychází ze zásad organizace sovětské“ (SÚA, fond MI-D, karton 85, inv. č. 342, sign. Nakladatelství – organizace 1950, 1952, Nová organizace vydávání a rozšiřování neperiodických publikací).

180 JETMAR, Lubomír. *Normalisace*. Praha: Ministerstvo hutního průmyslu a rudných dolů, 1953, s. 5.

181 PAŽER, Bohumil. Názvosloví v normalizaci (Pokračování z č. 2). *Normalisace*, 1952, roč. 1, č. 1, s. 43.

182 Podle vydavatelského zákona ministerstvo informací a osvěty mohlo udělit vydavatelské oprávnění „státním úřadům, ústavům, fondům, podnikům a zařízením, politickým stranám zastoupeným v Národním shromáždění, jednotné odborové organizaci, vrcholným organizacím kulturním, hospodářským, zájmovým, sociálním a tělovýchovným, národním a komunálním podnikům, jakož i podnikům oprávněným k provozování zahraničního obchodu a mezinárodního zasilatelství, družstvům a spolkům“ (*Sbírka zákonů*, č. 94/1949).

183 SÚA, fond MI-D, karton 85, inv. č. 342, sign. Nakladatelství – organizace, 1950, 1952, Vyhláška a směrnice ministerstva informací a osvěty o organizaci vydavatelských podniků.

spolehlivými funkcionáři. V následném návrhu vyhlášky ministerstva informací a osvěty o právní povaze a provozování vydavatelských podniků byly již nakladatelské subjekty (celkem dvacet šest) a jejich oprávnění zřizovatelé jmenovitě uvedeni¹⁸⁴ s tím, že ředitele podniku měl jmenovat a odvolávat ministr informací a osvěty, stejně jako jeho náměstka, šéfredaktora, který měl být odpovědný „za ideovou náplň vydavatelské činnosti“. Zatímco tento návrh vyhlášky z roku 1950 počet nakladatelství již omezoval, ještě nesjednocoval jejich právní formu. A když na jaře 1951 vláda navrhla zřídit některá nakladatelství jako národní podniky, Národní ediční rada česká proti tomuto návrhu vystoupila s odvoláním na usnesení stranických orgánů, které právní formu národních podniků pro nakladatelství nepodporovalo.

Uvedenou formu ovšem podporoval sovětský model řízení, takže druhý typizační předpoklad – vznik nových typů – se od roku 1952 spolu s likvidací zbývajících nežádoucích subjektů už uskutečňoval podle sovětského vzoru. Tato etapa typizace vedla k takové reorganizaci vydavatelské sféry, a to právě na bázi národních podniků, a takové centralizaci řízení, jaká popírala jakoukoli hospodářskou samostatnost subjektů. Zároveň umožňovala zavést závazné normy a trestat jejich nedodržování.

Typizace se vztahovala i na knižní produkci. Tematické třídění se připravovalo již od přijetí vydavatelského zákona v roce 1949, avšak k jeho uplatnění došlo až v celostátním edičním plánu na rok 1951. Tituly – nejprve v průběhu schvalovacího procesu vyříděné podle ideologické normy – byly „podle vzoru

184 Nakladatelství Blahoslav (Československá církev), Brázda (Jednotný svaz českých zemědělců), Česká katolická charita (ÚV KA), Sokolské (Československá obec sokolská), Československý spisovatel (Svaz československých spisovatelů), Kalich (Československá církev evangelická), Melantrich (Československá strana socialistická), Mír (Svaz bojovníků za svobodu), Mladá fronta (Československý svaz mládeže), Naše vojsko (ministerstvo národní obrany), Orbis, Práce (ROH), Pravoslavná exarchát moskevské patriarchie (pravoslavná církev), Rovnost (KSČ), Slovanské nakladatelství (Slovanský výbor), Státní nakladatelství (ministerstvo školství, věd a umění), Státní nakladatelství dětské knihy (ministerstvo školství, věd a umění), Státní pedagogické nakladatelství (ministerstvo školství, věd a umění), Svět sovětů (Svaz československo-sovětského přátelství), Svoboda (KSČ), Průmyslové vydavatelství (Státní plánovací úřad), Umění lidu (Družstvo z hospodárně kultury), Vědecko-technické nakladatelství (Státní plánovací úřad), Vyšehrad (Československá strana lidová), Zdravotnické nakladatelství (ministerstvo zdravotnictví), Život (Svaz občanů bez vyznání). SÚA, fond MI-D, karton 85, inv. č. 342, sign. Nakladatelství – organizace, 1950, 1952, Vyhláška a směrnice ministerstva informací a osvěty o organizaci vydavatelských podniků (návrh).

třídění sovětské produkce¹⁸⁵ rozřazeny do dvaceti tematických skupin.¹⁸⁶ Plán vyhlášený na zasedání Ústřední ediční rady pak oznamoval nakladatelstvím směrná čísla na počet titulů a výtisků v jednotlivých tematických skupinách a směrná čísla na přiděl papíru.

V edičním plánu na rok 1951¹⁸⁷ se předpokládalo, že vyjde celkem 3.765 titulů v počtu 75.701.400 výtisků, na něž se spotřebuje 13 milionů kilogramů papíru. Z toho například nakladatelství Mír–Družstevní práce, které podle sovětského vzoru klasifikovalo produkci v pěti tematických třídách: 00 marxismus-leninismus, 02 sociálně-politická a osvětová literatura, 13 krásná literatura, 15 populárně-naučná literatura, 19 kalendáře, rozepisoval plán v uvedeném roce celkem 123 titulů v tomto členění:

	tituly	výtisky	spotřeba papíru
00	4	72.000	15.900 kg
02	41	555.800	170.000 kg
13	76	850.000	320.000 kg
15	1	14.000	4.100 kg
19	1	21.000	6.000 kg
celkem	123	1.512.800	520.000 kg ¹⁸⁸

Od roku 1952 měla být produkce navíc sledována z kulturně-politického hlediska v kategoriích: boj za mír, družba se SSSR, výstavba socialismu, hospodářská přestavba venkova, nábor pracovních sil pro základní průmysl, kulturní úroveň pracujících a ostatní.¹⁸⁹ Dalším kritériem plánování knižní výroby byl podíl české, sovětské a jiné cizojazyčné literatury na celkovém objemu plánované

185 SÚA, fond MI, karton 20, inv. č. 61, Nově upravený návrh třídění tematického plánu.

186 00 marxismus-leninismus, 01 ekonomie, 02 sociální politika a osvěta, 03 matematika a přírodní vědy, 04 zemědělství, 05 technické vědy, 06 masová politická literatura, 07 organizace práce a racionalizace výroby, 08 zdravotnictví, 09 umění, 10 hudebniny, 11 tělovýchova a sport, 12 jazykověda, 13 krásná literatura, 14 dětská literatura, 15 populárně naučná literatura, 16 učebnice, 17 portréty, 18 mapy a atlasy, 19 kalendáře, 20 plakáty.

187 SÚA, fond MI-D, karton 86, inv. č. 344, Ediční plány 1949–1953, Plán neperiodických publikací na rok 1951 – přehled podle nakladatelství. Statistické hlášení za české kraje udává, že bylo plánováno 3.816 titulů a 73.790.000 výtisků (podle SÚA, fond MI-D, karton 90, Statistické hlášení informačních a osvětových služeb, roční kontrola neperiodických publikací, sumář za české kraje k 30. 12., plánovací rok 1951).

188 SÚA, fond MI-D, karton 86, inv. č. 344, Ediční plány 1949–1953, Plán neperiodických publikací na rok 1951 – přehled podle nakladatelství.

189 SÚA, fond MI-D, karton 86, inv. č. 343, Ediční rady 1949–1953, Zápis o schůzi předsednictva Národní ediční rady české, konané dne 3. května 1951.

knižní produkce. Na rok 1952¹⁹⁰ schválila Národní ediční rada česká jako správný poměr 156 českých, 140 sovětských a 72 cizích titulů. Proporce, v jakých byla zastoupena literatura socialistických a ostatních zemí, jako plnění kulturněpolitického úkolu hodnotilo ministerstvo kultury v edičním plánu patrně až do roku 1989. Například ve zprávě o plnění plánu nakladatelství Odeon za rok 1985 se uvádí, že „bylo vydáno 139 knižních titulů, tj. počet stanovený protokolem“. Literatura socialistických zemí byla zastoupena celkem 75 tituly (53,96 %), 4 tituly patřily literaturám rozvojových zemí (2,88 %) a 60 titulů reprezentovalo literaturu ostatních zemí 60 (43,17 %).¹⁹¹

První podmínku typizace, která spočívala v omezování počtu stávajících typů, plnilo ministerstvo informací a osvěty podle ideologické normy, jakou byla například údajná „ochrana veřejného zájmu“ nebo „uspokojování kulturních potřeb“. Docházelo při tom k zavírání prosperujících podniků, k přesunům lidí a majetku, jeho zabavování, vyřazování a likvidaci. Tento proces se ukazuje zřetelněji na příkladech jednotlivých nakladatelství. Soustředím se na zanikající subjekty, které lze z hlediska převodů nemovitého i movitého majetku, zejména rozpracovaných titulů a vydaných knih, a také zaměstnanců považovat za předchůdce budoucího SNKLHU, tj. nakladatelství Družstevní práce, dále Nová Osvěta, Čin, a vedle nich nakladatelství Mír. O nakladatelství Melantrich bude řeč v další kapitole.

4.1.1 Ochrana veřejného zájmu

Tiskařskému a nakladatelskému družstvu čsl. legionářů, od roku 1945 nakladatelství ústavu T. G. M. a Masarykovy společnosti v Praze, Čin, které bylo založeno 7. listopadu 1920, neudělilo ministerstvo informací a osvěty podle nového vydavatelského zákona publikační oprávnění – přestože družstva tento zákon z nakladatelského podnikání nevyklučoval – s odůvodněním, že „pozbylo

190 SÚA, fond MI-D, karton 86, inv. č. 344, Ediční plány 1949–1953, Připomínky ke konečným edičním plánům na rok 1952.

191 SOA, fond Odeon, karton 1, Zpráva o plnění kolektivní smlouvy za rok 1985.

své ideové základy“,¹⁹² a uložilo mu podle paragrafu 11 zákona o Ústřední radě družstev z 21. července 1948 povinnou likvidaci. Na základě tohoto paragrafu družstevního zákona totiž mohlo „na návrh nebo po slyšení Ústřední rady družstev věcně příslušné ministerstvo zrušiti družstvo, porušuje-li hrubě povinnosti uložené mu zákonem nebo stanovami nebo vyžaduje-li to *veřejný zájem* [zvýraznila E. F.]“.

Protože v dokumentech o nakladatelské činnosti družstva nebyly zjištěny doklady o hrubém porušování zákona ani stanov, pravděpodobným důvodem likvidace se stala údajná ochrana veřejného zájmu, kodifikovaná citovaným zákonem o Ústřední radě družstev.

Právě pojem „veřejný zájem“, problematizovaný především nekomunistickými ministry v předúnorových návrzích vydavatelského zákona proto, že „umožňuje libovolný výklad“, podobně jako „účelná regulace“, „pocitivá a svědomitá služba národu a státu“, „obsah státně-politicky podvratný“ a „kulturně-politicky škodlivý“¹⁹³ aj., a odmítnutý tudíž jako kritérium posuzování té které publikace vzhledem k publikačním možnostem, se po únoru stal právní normou, která umožnila ministerstvu informací a osvěty nařídit povinnou likvidaci. Vydávat dílo a připomínat jméno T. G. Masaryka, stejně jako prvorepublikové události – které podle stranické představy „pozbyly ideové základy“ – podle interpretace této normy potom nebylo jen v rozporu se zájmem stranické ideologie, ale i se zájmem veřejnosti.

Podle družstevního zákona ovšem mohlo dojít k likvidaci družstva pouze na základě hlasování jeho valné hromady. Předsednictvo družstva Čin ji svolalo na 15. listopadu 1949 a ta se z rozhodnutí ministerstva informací a osvěty povinně usnesla na likvidaci vlastního družstva. Valná hromada se zároveň povinně usnesla, že veškerý majetek, všechny autorské smlouvy, hotová díla i rozpracované tituly a plánovaná vydání případnou nakladatelství Mír stejně jako zaměstnanci – z bývalých jednapadesáti jich ale přešlo do nakladatelství Mír

192 SÚA, fond MI-D, karton 97, inv. č. 368, sign. Nakladatelství Mír–Družstevní práce (Čin, Nová osvěta), revize hospodaření, 1949–1951, Nakladatelství Čin v Praze, revize, 1949, 1950. Dále citováno podle této revizní zprávy.

193 SÚA, fond MI, karton 4, inv. č. 14, Verze osnov vydavatelského zákona včetně vyjádření ministerstev a úřadů v připomínkovém řízení k jejich znění.

jen patnáct, „ostatní zaměstnanci na převzetí nereflektovali a přešli do jiných služeb“.

Část majetku, celkem sto deset rozpracovaných titulů – podle revizní zprávy „těchto 110 titulů (rukopisů) představuje již soubor rukopisů po velmi pečlivém a kritickém výběru, čili jen zbytek po provedeném vytřídění, v němž (po názoru likvidátorů Činu) jsou již jen nezávadné rukopisy způsobilé vydání, ať již Mírem, neb kýmkoli“ –, které bývalé družstvo Čin předalo, ovšem ocenil Mír nulovou hodnotou: „uvedeným rukopisům nelze přičíst ani sebemenší hodnotu, tj., že jejich hodnota je nulou. To znamená, že celá Činem v bilanci k 31. prosinci 1950 uvažovaná částka 2.228.859,80 korun se musí uvažovat jako nula,“ neboť podle plánovačů nakladatelství Mír, „nedojde k vydání žádného rukopisu, ani nelze předpokládat zpeněžení převodem na jiné nakladatelství“. Nakladatelství zaniklo likvidací bez náhrady i se svou produkcí.

Podobně družstvo Nová osvěta, založené 20. října 1945 v zasedací místnosti bývalého nakladatelství a knihkupectví Leopolda Mazáče ve Školské 2 v Praze jako výrobní a distribuční družstvo zaměřené na vydávání a distribuci slovanských literatur, jehož členskou základnu tvořili především bývalí zaměstnanci tohoto prvorepublikového nakladatele, nedostalo vydavatelské oprávnění s odůvodněním, že „jest družstvem *nepravým* [zvýraznila E. F.] ve smyslu ústavy 9. května“, ¹⁹⁴ a stejně jako u Činu požádala Ústřední rada družstev ministerstvo informací a osvěty o nařízení povinné likvidace s odvoláním na „veřejný zájem“: „Z hlediska veřejného zájmu jest nutno provést povinnou likvidaci družstva Nová osvěta.“ ¹⁹⁵

Paragraf 157 ústavy 9. května definuje lidová družstva jako „sdružení pracujících k společné činnosti, jejímž účelem je zvýšit životní úroveň členů i ostatního pracujícího lidu, nikoli však dosáhnout co nejvyššího zisku z vloženého kapitálu“. ¹⁹⁶ Vzhledem k tomu, že Nová osvěta v době povinné likvidace

194 SÚA, fond MI-D, karton 97, inv. č. 368, sign. Nakladatelství Mír–Družstevní práce (Čin, Nová osvěta), organizace – majetkoprávní, 1951–1953. Dopis ministerstva informací a osvěty z 9. srpna 1950.

195 SÚA, fond MI-D, karton 97, inv. č. 368, sign. Nakladatelství Mír–Družstevní práce (Čin, Nová osvěta), organizace – majetkoprávní, 1951–1953, Dopis Ústřední rady družstev z 7. srpna 1950.

196 Ústava 9. května.

disponovala značnými zisky z vydavatelské činnosti, lze se domnívat, že družstvo bylo likvidováno právě z důvodu své prosperity. „Veřejný zájem“ v pojetí komunistické ideologie totiž nepřipouštěl „soukromokapitalistické výdělečné zájmy“, tj. zisk. Jakožto výdělečné, bylo tudíž družstvo označeno za „nepravé“ a byla nařízena jeho likvidace.

Valná hromada pak povinně rozhodla o likvidaci vlastního družstva podle paragrafu 11 družstevního zákona¹⁹⁷ a o převodu majetku a zaměstnanců do nakladatelství Mír. V zásobách knih přinesla Nová osvěta Míru částku asi dva miliony korun a zajistila tak jeho kladný hospodářský výsledek.¹⁹⁸

Nakladatelství Mír – na rozdíl od uvedených podniků – vzniklo až 1. ledna 1949 spojením tiskových podniků Svazu bojovníků za svobodu, jemuž ministerstvo informací a osvěty udělilo oprávnění založit nakladatelský podnik, s majetkem vydavatelského družstva Mír se sídlem v Brně, knihkupectví I. G. Calve a nakladatelství Ferdinand Holas.¹⁹⁹ Majetek zlikvidovaného Činu a následně Nové osvěty získal Mír v roce 1950. Šlo tedy o účelový subjekt k převodům majetku likvidovaných podniků.

Nakladatelství Mír mělo svým edičním plánem v souladu se svým zaměřením vymezeným ministerstvem informací a osvěty „reagovat okamžitě na všechny akce obránců míru“.²⁰⁰ Podle zprávy o hospodaření za rok 1950 ovšem vedení podniku – aby nakladatelství nehospodařilo se ztrátou způsobenou nabídkou neprodejné politické literatury – se spíš než na tituly o „bojovém úkolu mírového hnutí“ zaměřilo na prodej knih jiných nakladatelství určených do stoupy. Ten se uskutečňoval v knihkupectví ve Vodičkově ulici. Dobré hospodářské výsledky vykazoval Mír především z převodu majetku likvidované Nové osvěty

197 „Na návrh nebo po slyšení Ústřední rady družstev může věcně příslušné ministerstvo zrušiti družstvo, porušuje-li hrubě povinnosti uložené mu zákonem nebo stanovami nebo vyžaduje-li to veřejný zájem“ (Zákon ze dne 21. července 1948 o Ústřední radě družstev, paragraf 11).

198 SÚA, fond MI-D, karton 97, inv. č. 368, sign. Nakladatelství Mír–Družstevní práce (Čin, Nová osvěta), revize – hospodaření, 1949–1951, Stručný výtah z revizní zprávy Družstevní práce a nakladatelství Mír včetně všech začleněných podniků (29. 11. 1951).

199 SÚA, fond MI-D, karton 97, inv. č. 368, sign. Nakladatelství Mír–Družstevní práce (Čin, Nová osvěta), organizace – majetkoprávní, 1951–1953, Vydavatelství Mír, revize, 1950, 1951 – 1. pol., přílohy.

200 SÚA, fond MI-D, karton 97, inv. č. 368, sign. Nakladatelství Mír–Družstevní práce (Čin, Nová osvěta), organizace – majetkoprávní, 1951–1953, Zápis z porady předsednictva Národní ediční rady české se zástupci nakladatelství Mír, Čs. výboru obránců míru a Svazu bojovníků za svobodu z 1. března 1951.

a prodejem knih zaniklých soukromých vydavatelských subjektů, například nakladatelství Sfinx a M. Lukasíková.²⁰¹

Centralizační opatření zaměřené na postupnou likvidaci nežádoucích subjektů vedlo k 30. červnu 1950 k organizačnímu sloučení Míru s nakladatelstvím Družstevní práce. Společný podnik změnil 4. září 1951 zřizovatele na základě výměru ministerstva informací a osvěty o převodu práva založit nakladatelství ze Svazu bojovníků za svobodu na Československý výbor obránců míru.

V důsledku reorganizace nakladatelské sféry došlo v roce 1952 k rozdělení tohoto subjektu. Družstevní práce byla zlikvidována a nakladatelství Mír bylo typizováno pro publikační potřeby Československého výboru obránců míru.

4.1.2 Znárodnění lidového družstva

Zatímco Čin a Novou osvětu zlikvidovala údajná „ochrana veřejného zájmu“, k vyvlastnění Družstevní práce, založené 1922, podle tohoto schematu nemohlo dojít – navíc i kvůli nejasnosti otázky „znárodnění lidového družstva“.

Družstvo, podřízené Ústřední radě družstev a začleněné do oddělení výrobních družstev, vedle nakladatelské činnosti provozovalo od roku 1927 Krásnou jizbu s prodejem výtvarných děl a předmětů bytové kultury. K 1. 7. 1949 byla Družstevní práce sloučena s družstvem českých knihařů, k 1. 1. 1950 zahrnula výrobu svítidel a pasířství Josef Vorel a od 2. 5. 1950 výrobu umělecké keramiky Jaroslav Stuchlík v Kostelci nad Černými lesy. V dubnu 1950 zaměstnávala celkem 285 osob (s firmou Stuchlík a Vorel 313) různých profesí, členskou základnu tvořilo 94.196 čtenářů.²⁰²

201 „Nakladatelství Mír kupovalo od různých nakladatelství jako Sfinx [za 1.500.000 korun], Lukasíková atd. různé knihy, *kteřé byly závadné*, neboť byly již v průběhu likvidačního řízení zčásti určeny do stoupy a zčásti do prodeje v antikvariátu.“ Vzhledem k tomu, že v době nákupu v roce 1950 podle vyhlášky č. 518/1949 Ú.I. původní majitelé již nesměli disponovat svým majetkem, vzniklo proti Marii Lukasíkové, majitelce nakladatelství v likvidaci, podezření, že knihy neohlásila. Ministerstvo informací a osvěty proto navrhlo – potvrdil-li podnik Kniha tuto skutečnost – zahájit proti Marii Lukasíkové „příslušné trestní stíhání“. SÚA, fond MI-D, karton 97, inv. č. 368, sign. Nakladatelství Mír–Družstevní práce (Čin, Nová osvěta), revize – hospodaření, 1949–1951, Stručný výtah z revizní zprávy Družstevní práce a nakladatelství Mír včetně všech začleněných podniků (29. 11. 1951); Dopis Z. Buriána (ministerstvo informací a osvěty) z 10. 12. 1951 k rukám Dr. Steinera (n. p. Kniha).

202 SÚA, fond MI-D, karton 97, inv. č. 368, sign. Nakladatelství Mír–Družstevní práce (Čin, Nová osvěta), organizace – majetkoprávní, 1951–1953, Přílohy, díl 1, zpráva o výsledku hospodářské revize provedené za období 1947/1948, 1948/1949, 1949/1950, vydavatelstvo DP.

Nakladatelství Družstevní práce vzhledem k vymezení svého účelu stanovami – „Účelem družstva jest podporovati výlučně hospodářský prospěch svých členů z řad spisovatelů, umělců výtvarných, hudebních a reprodukčních za účelem náležitého honorování jejich výkonů, jednak členů z řad veřejných a soukromých zaměstnanců za účelem levného nákupu knih, tiskopisů, literárních prací, odborných publikací, reprodukcí, předmětů reprodukované hudby, předmětů umělecko-průmyslových“²⁰³ – bylo uznáno za takzvané lidové družstvo ve smyslu výše citovaného paragrafu 157 ústavy z 9. května a získalo tak vydavatelské oprávnění podle zákona z roku 1949.

Přesto Družstevní práci mocenské orgány likvidovaly: nejprve hospodářsky tím, že následkem ideologického dohledu nad „uspokojováním kulturních potřeb lidu“ se produkce nakladatelství stala neprodejnou, nakonec nařízením ministerstva informací a osvěty o odnětí vydavatelského oprávnění.

Na příkladu nakladatelství Družstevní práce lze ukázat, jak účinkovala ideologická norma o uspokojování kulturních potřeb v hospodářské sféře. Její prosazení zde vedlo k záměně funkčního vydavatelského modelu, založeného na uspokojování skutečného čtenářského zájmu, za nefunkční, zacílený na takzvanou převýchovu národa.

Z příkazu Jiřího Taura z 22. května 1951 provedlo revizní oddělení ministerstva informací a osvěty ve všech provozech, včetně nakladatelství, hospodářsko-finanční kontrolu. Ve zprávě z této revize se uvádí, že zatímco nakladatelství se do poloviny roku 1950 financovalo z vlastních prostředků, v průběhu první poloviny roku 1951 došlo ke zhoršení hospodaření. Přesto zpráva nehodnotila celkový majetkový stav družstva jako kritický: „družstvo vykazuje ve jmění značnou částku, ovšem hospodaření družstva má klesající tendenci, nemá pohotové prostředky.“

Za příčinu hotovostní nouze označili autoři revizní zprávy družstevní princip podnikání a nerovnováhu při plnění povinností družstva na jedné straně, a jeho členů na druhé: „Kritická finanční situace družstva je především zaviněna vadami v celém způsobu podnikání družstva, a to v nepoměru mezi tím, co se

203 SÚA, fond MI-D, karton 97, inv. č. 368, sign. Nakladatelství Mír–Družstevní práce (Čin, Nová osvěta), organizace – majetkoprávní, 1951–1953, Revizní zpráva, díl 1, revize u vydavatelstva DP a vydavatelstva Míru, za léta 1950–1951, 1. pol.

družstvo zavázalo plnit vůči svému členstvu, a tím, co fakticky členstvo plní vůči družstvu.²⁰⁴

Družstevní práce podnikala tak, že vydávala třicet až čtyřicet titulů ročně, což při nákladu deset až patnáct tisíc výtisků a téměř stotisícové členské základně znamenalo vytisknout půl milionu knih za rok, které členové mohli, ale také nemuseli odebrat. Svou produkci prodávala přímo členům bez knihkupecké přírážky, a tím odběratelům zajišťovala nižší ceny než jiná nakladatelství prodávající v maloobchodní síti, a mohla proto vydávat levné a přitom kvalitní knihy. Členem družstva se mohl stát každý, kdo zaplatil padesát korun – tím byly podle revizní zprávy členské „konkrétní závazky vůči družstvu prakticky jednou provždy splněny“.

Přestože autoři zprávy konstatovali, že Družstevní práce neměla až do roku 1949 nadbytek knih a že dříve většinou rozprodala všechny své zásoby, neshledali důvody nedostatku hotovosti, způsobeného především nadměrnými zásobami knih, tedy na straně družstva, respektive u stávající knižní nabídky, ale na straně odběratele, v jeho povinnostech: Družstvo se prý ve stanovách zavazovalo prodávat laciné a vysoce hodnotné knihy, přičemž členové prý sice měli odebrat čtyři publikace – při plném odběru získali zdarma knižní prémii –, ale podle zprávy neexistoval „*donucovací prostředek* [zvýraznila E. F.], který by členstvo přiměl k plnění tohoto závazku“ a družstvo ani nepřijalo „žádná opatření, aby členstvo odebralo když ne celý počet, tak aspoň daleko víc knih, než je tomu nyní“. Navíc tím, že si členové mohli vybírat, vzniklo podle zprávy „dvojnásobné nebezpečí, že některé knihy jdou na odbyt a jiné nikoli“, a protože družstvo neobchodovalo s nečleny, nedalo se prý ani očekávat, že by se zásoby knih někde prodaly.

Také prodej za ceny bez rabatu hodnotila revizní zpráva jako závadu: „Družstvo je postiženo tím, že mu nepřísluší knihkupecká přírážka a musí vlastním nákladem hradit výlohy balení, poštovního, krátce expedice [...] Družstvo DP nemá v kalkulaci žádnou rezervu na případné ležáky a celkové rozpětí je tak malé, že nemůže krýt celkovou režii družstva.“

204 SÚA, fond MI-D, karton 97, inv. č. 368, sign. Makladatelství Mír–Družstevní práce (Čin, Nová osvěta), organizace – majetkoprávní, 1951–1953. Revizní zpráva, díl 1, Revize u vydavatelstva DP a vydavatelstva Míru za léta 1950, 1951, 1. pol. Dále citováno podle této zprávy.

Jiná revizní zpráva²⁰⁵ – aby poukázala na nesprávné hospodaření družstva – srovnávala u nakladatelství tržby z prodeje vlastní a cizí produkce. Zatímco podle revizního zjištění tržby z prodeje vlastních vydání klesaly – v roce 1947/1948²⁰⁶ vydala Družstevní práce 42 titulů (celkem 677.218 výtisků, tržba 45 milionů), v roce 1948/1949 jich bylo jen 37 (596.610 výtisků, tržba 42,8 milionů) a v roce 1949/1950 už pouze 23 (419.174 výtisků, tržba 27,7 milionů), tržby z prodeje cizích titulů naopak rostly: v uvedených letech představovaly 99 tisíc, 221 tisíc a 2,3 milionu korun.

Zvýšení tržeb za knihy cizího nákladu vysvětlovali revizoři nákupem knih „od zaniklých nakladatelství, jako např. Kvasnička a Hampl, Hokr, Symposion, Voleský, Plzák apod.“ a údaji o prodeji cizí produkce místo snahy o vyrovnání schodku dokládali úpadek nakladatelství: „Nebýti tržeb za knihy cizího nákladu, které stoupají rok od roku, byl by hospodářský výsledek zvláště v posledním období ještě méně příznivější.“

Ve zprávě se sice připouštělo, že ztráty nezavinilo jen samo nakladatelství, ale i povolovací proces – „Některé ztráty jsou způsobeny i okolnostmi, na něž nemá vedení vliv, jako například zastavené prodeje výtisků, které se staly na knižním trhu nežádoucími, i když jejich vydání bylo původně povoleno“ –, avšak bez dalšího komentáře a pouze jako nevýznamnou připomínku.

Ke zjištěnému stavu a „záchraně“ podniku doporučilo revizní oddělení ministerstva informací a osvěty přijmout nezbytná opatření: Publikační odbor měl přehodnotit ediční program Družstevní práce tak, aby se snížil počet titulů a zvýšil jejich náklad,²⁰⁷ a „zaručit, aby členové družstva *odebírali povinně* [zvýraznila E. F.] čtyři výtisky“.²⁰⁸ Přitom ve stanovách se zároveň měnila formulace účelu z původního znění: „Účelem družstva jest podporovati výlučně hospodářský prospěch svých členů...“ na „Účelem družstva je sloužit kulturním potřebám svých členů...“

205 SÚA, fond MI-D, karton 97, inv. č. 368, sign. Nakladatelství Mír–Družstevní práce (Čin, Nová osvěta), organizace – majetkoprávní, 1951–1953. Vydavatelstvo Družstevní práce, přílohy. Dále citováno podle této zprávy.

206 Bilancovalo se k 30. 6.

207 Patrně podle hlediska takzvané akumulace, které nadřízené orgány uplatňovaly i v dalších letech. O akumulaci jako nástroji řízení bude pojednáno v kapitole o SNKLHU.

208 SÚA, fond MI-D, karton 97, inv. č. 368, sign. Mír–DP (Čin, Nová osvěta) revize hospodaření, Revizní zpráva Družstevní práce a nakladatelství Mír, 1951, Opis zprávy o hodnocení revize v Družstevní práci a nakladatelství Mír.

Jestliže tedy ministerstvo informací a osvěty odůvodňovalo nutnost regulace knižního trhu „uspokojováním kulturních potřeb lidu“, pak je zřejmé, že za lid tyto potřeby strana nejen formulovala, ale že zároveň chtěla stanovit uspokojování potřeb jako povinnost.

Přestože rostly zásoby knih Družstevní práce, které byly neprodejné dokonce za cenu bez knihkupecké přírážky, zpráva předsednictva Národní ediční rady české z 1. března 1951 hodnotila změny v edičních plánech Družstevní práce jako nedostatečné: u nakladatelství Mír–Družstevní práce „dosud nebyla úplně likvidována bývalá tvář DP“ a bude „potřeba orientovat i edice DP na bojový úkol mírového hnutí. [...] Předsednictvo NERČ doporučuje, aby nakladatelství Mír koordinovalo jednotlivé edice a postupně převádělo DP na svou základnu.“²⁰⁹ Jinými slovy – vydávalo ještě větší „ležáky“.

Skutečné příčiny nadměrných skladových zásob knih Družstevní práce popsal poslanec Jan Vodička v udavačském dopise z 20. 7. 1951²¹⁰ – jejich pravému pojmenování ovšem přisoudil reakční charakter:

„Skutečnost, že DP neměla peněz na výplatu zaměstnanců tento měsíc, byla použita jako argument pro agitaci mezi zaměstnanci v tomto směru: vydává se prý velké množství politické literatury, která je neprodejná, a proto jest podnik před krachem. Jest prý to zaviněno redakcí, která tuto politickou literaturu plánuje. Tuto literaturu nikdo nečte, a proto leží na skladě. Je to prý hanba, že se to takhle dělá a nevychází se vstříc čtenářům, kteří si chtějí od politiky odpočinout. Literatura je agitační a ztrácí se na ní. Redakce poškozují prý zájem DP, protože propaguje mírové tendence, které vedou ke krachu. Vydávaná literatura má odpovídat známé vysoké úrovni čtenářů DP. Vrchní účetní Staněk, který je známý jako reakcionář, řekl při jedné příležitosti: ‚Redakce má samou politiku a kvůli ní jest podnik před pádem.‘ Jakýsi spolupracovník Petavov, který potkal zaměstnance Plichtu tuto neděli, slyšel od něho, že DP jde do krachu,

209 SÚA, fond MI-D, karton 97, inv. č. 368, sign. Nakladatelství Mír–Družstevní práce (Čin, Nová osvěta), Organizace – majetkoprávní, 1951–1953. Zápis z porady předsednictva Národní ediční rady české se zástupci nakladatelství Mír, Československého výboru oránců míru a Svazu bojovníků za svobodu.

210 SÚA, fond MI-D, karton 97, inv. č. 368, sign. Nakladatelství Mír–Družstevní práce (Čin, Nová osvěta), Organizace – majetkoprávní, 1951–1953, Pokyny k další činnosti, Sdělení soudruha Jana Vodičky.

protože se dělají většinou politické knihy a brožury. Všeobecná linie celé propagandy v DP a Míru, která jest slyšet na poradách redakce, jest zpracovat program tak, aby vydávání politické literatury a brožur bylo omezeno. Tyto tendence jsou podporovány s. dr. Davidem, o čemž svědčí to, že před sekretariátem SBS, který se konal 14. t.m. a na němž se měl projednávat a schválit vydavatelský plán DP a Mír dělaný na základě pokynů příslušných orgánů MIO, telefonoval s. David, abych nedával projednávat tento plán na sekretariátě a počkal, až on, který je nemocen, bude se moc dostavit, aby byl projednávání plánu přítomen. Jednalo se o to, aby plán byl změněn na vydání 55 % beletrie a 45 % politické literatury a brožur místo stanoveného plánu 55 % politické literatury a 45 % beletrie.“

Vedením Družstevní práce byl až do 14. 4. 1950 pověřen Vojtěch Hanč. Zastupoval zároveň ředitele tiskových závodů Svazu bojovníků za svobodu Mír a vrchního ředitele nakladatelství Mír–Družstevní práce Karla Davida. Funkci literárního redaktora Družstevní práce a zástupce šéfredaktora Míru Josefa Lenka vykonával do stejného data Miloslav Fábera. Karel David působil jako vrchní ředitel podniku Mír–Družstevní práce až do 4. 9. 1951 (Josef Lenk rezignoval patrně již v létě 1951), kdy bylo výměrem ministerstva informací a osvěty oprávnění ke zřízení vydavatelského podniku Mír–Družstevní práce převedeno ze Svazu bojovníků za svobodu na Československý výbor obránců míru. Změnou zřizovatele došlo také k výměně vedení: „Karel David zůstává ve funkci ředitele až do doby nástupu nového ředitele a šéfredaktora“ Josefa Kalaše a Jana Řezáče k 1. 10. 1951. Ekonomickým náměstkem se stal Ferdinand Bodner.

Rok na to, na podzim 1952, na základě projektu reorganizace vydavatelské sféry byl se souhlasem ministerstva informací a osvěty jmenován ředitelem nově organizovaného nakladatelství Mír Josef Balabán a šéfredaktorem Josef Dumek, zatímco Josef Kalaš a Jan Řezáč ve funkcích ředitele a šéfredaktora Družstevní práce již pracovali na přípravě Státního nakladatelství krásné literatury, které přebíralo dosavadní vydavatelskou činnost Družstevní práce. Ta se pod názvem

Krásná jizba měla zaměřovat už pouze na oblast uměleckého průmyslu.²¹¹ Otázkou zůstala likvidace družstva, protože na ní se musela usnést valná hromada nebo alespoň představenstvo družstva. Hospodářská komise navrhla dva postupy: „Formálně-právně spojení DP by mohlo být provedeno buď likvidací jeho nakladatelské a vydavatelské části tak, že by družstvo provedlo změnu stanov v dohodě s Ústřední radou družstev, nebo – což z našeho hlediska je výhodnější – znárodněním DP, při čemž by umělecká tvorba keramická, sklářská aj. (Krásná jizba) byla vyňata ze znárodnění, ježto národní podnik ji pro svůj provoz nepotřebuje a zůstala by s firemním pláštěm DP existovati dále.“ Nešlo patrně o první řešení případu „znárodnění lidového družstva“. Jak uvádí zpráva hospodářské komise, o podobné otázce se diskutovalo na Ústřední radě družstev již dříve: „Znárodnění lidového družstva jsme řešili na ÚRD s Dr. Naxerou minulý měsíc při rozhodování o lidovém družstvu Knihvazba. Dr. Naxera zastával názor, že ‚lidové‘ družstvo nelze znárodnit, já naopak ten, že žádný zákon nemluví o lidovém družstvu jako výjimce ze znárodnění, ale připouštím, že praxe žádá, aby lidová družstva se neznárodněovala.“²¹² Družstvo Knihvazba nakonec požádalo o rozhodnutí ÚV KSČ. O Družstevní práci rozhodl ministr Kopecký odnětím vydavatelského oprávnění k 1. 1. 1953: „na základě nové organizace vydavatelské činnosti zaniká vaše vydavatelské oprávnění, udělené DP přípisem ze dne 4. září 1951.“²¹³

211 SÚA, fond ÚPV-T, karton 665, inv. č. 345/4–345/14, 1949–1954 (345/9, 1952), Informace pro poradu o reorganizaci polygrafie, nakladatelství a distribuce knih a časopisů dne 3. července 1952 v 10 hodin dopoledne.

212 SÚA, fond MI-D, karton 101, inv. č. 380, sign. Státní nakladatelství krásné literatury 1952–1953, SNKL (budovy – vytvoření) umístění 1952, Informační zpráva pro s. Horáka ve věci výstavby nakladatelství krásné literatury.

213 SÚA, fond MI-D, karton 97, inv. č. 368, sign. Nakladatelství Mír–Družstevní práce (Čin, Nová osvěta), Organizace – majetkoprávní, 1951–1953, Družstevní práce – zrušení vydavatelského oprávnění, dopis ministerstva informací a osvěty z 31. 12. 1952.

4.2 Vznik nových typů podle sovětského vzoru

Patrně první příspěvek na téma řízení vydavatelských podniků a distribuce knih podle sovětského vzoru přednesl Jiří Taufer na zasedání předsednictva Národní ediční rady české 13. prosince 1951.²¹⁴ Sovětský systém zřizoval nakladatelství jako státní podniky podřízené jednomu centru, takzvané hlavní správě, Glavpoligrafizdatu, které – jak uváděl Taufer – „se rovná ministerstvu a do něhož spadají státní nakladatelství, polygrafická báze, až na některé výjimky, a knižní obchod včetně bukinistů.“²¹⁵

Do té doby strana jednotnou právní formu národních podniků pro nakladatelství nepodporovala. Když se na dubnové schůzi roku 1951 předsednictvo Národní ediční rady české mělo vyjádřit k návrhu vládního usnesení o přetvoření nakladatelství pod správou ministerstva informací a osvěty (Orbis, Osvěta, Plakátové) v národní podniky, pověřilo s odvoláním k nesouhlasnému stanovisku stranických orgánů Bedřicha Horáka, aby vypracoval „návrh vyjádření s uvedením všech důvodů, které NERČ vedly k tomu, aby neuvažovalo o národních podnicích jako o nové právní formě nakladatelství, a které by odpovídalo důvodům, jež dosud uplatňovala Kulturní rada“. Vyjádření mělo být po schválení předsednictvem Národní ediční rady české „předloženo Kulturní radě s dotazem, zda má NERČ svá hlediska v těchto otázkách na základě vládního usnesení měnit“.²¹⁶

Zda Horák návrh vypracoval, není doloženo, zato se zachoval záznam jeho referátu o budoucí struktuře vydavatelské sféry, kterým vedle Taufera přispěl na prosincovém zasedání předsednictva Národní ediční rady české k podpoře zavedení sovětského modelu řízení. V referátu ovšem Horák na rozdíl od požadavku předsednictva Národní ediční rady české vytvoření nakladatelství jako národních podniků předpokládal. Organizačně měly být tyto podniky podřízeny hlavní správě nakladatelství, polygrafického průmyslu a knižního obchodu, zřízené po vzoru sovětského Glavpoligrafizdatu.

214 SÚA, fond MI-D, karton 86, inv. č. 343, sign. Ediční rady, 1949–1953. Zápis o schůzi předsednictva Národní ediční rady české, konané dne 13. prosince 1951. Není-li uvedeno jinak, citováno podle tohoto dokumentu.

215 Glavpoligrafizdat řídil dvanáct státních nakladatelství.

216 SÚA, fond MI-D, karton 86, inv. č. 343, sign. Ediční rady, 1949–1953, Zápis o schůzi předsednictva Národní ediční rady české, konané dne 26. dubna 1951.

V tomto uspořádání mělo ministerstvo informací a osvěty odpovídat za ideovou náplň knižní produkce a hlavní správa měla řídit vydávání knih a jejich distribuci po stránce hospodářské, včetně cenové politiky. Přestože se návrh v průběhu roku 1952 proměňoval, zakládal ve své podstatě strukturu vydavatelské sféry platnou od 1. ledna 1953.

Z pohledu stranické ideologie uplatňované v socialistické ekonomice a formulované pro vydavatelské podniky v uvedeném Horákově návrhu, bylo nutné provést další změny v organizaci a řízení nakladatelské činnosti proto, že hospodaření některých organizací a institucí neodpovídalo socialistickému tím, že používaly „hospodářských výsledků ke krytí vlastních nákladů“, a také tím, že v důsledku nedostatečné typizace si v rozporu se zásadami socialistické ekonomiky prý dokonce nezdravě konkurovaly.

4.2.1 Státní nakladatelství

Reorganizace nakladatelské činnosti, rozvádějící schema představené Horákem koncem roku 1951 v návrhu nové organizace vydávání a rozšiřování knih, se opírala nejen o likvidaci, ale i o vznik nových typů. Ministerstvo informací a osvěty – předkladatel návrhu – předpokládalo vznik těchto nakladatelství jako národních průmyslových podniků, a to na základech znárodněných vydavatelských subjektů.

Podle ministra Kopeckého neměla restrukturalizace celé vydavatelské sféry znamenat větší komplikaci: „pokud jde o nemovitosti, nevyžádá si zamýšlené opatření žádných finančních nákladů, neboť objekty potřebné pro činnost nových podniků lze získat jednak znárodněním, jednak vyčleněním. Hodnota tohoto majetku představuje cca 130.000.000 Kčs. Ve většině případů jde o majetek vzniklý z podstaty konfiskátů, převzatých tiskárenských, nakladatelských nebo knihkupeckých podniků. Jeho převedení do nových podniků si nevyžádá žádných nákladů [...]. Také převedení skladů knih si nevyžádá žádných nákladů. Sklady knih nebudou národním podnikem. Kniha ani nově vytvořenými nakladatelskými podniky odkupovány podle odhadu, nýbrž budou vzaty do komise a komitentovi vyplácena úhrada podle faktické realizace těchto zásob. Pokud se týká smluvních

závazků (autorských smluv) starých nakladatelských podniků, zajistí ministerstvo informací a osvěty jejich převod na nově vytvořené podniky. Pokud jde o pracovní síly nově zřízených podniků, nebude jejich plán na rok 1952 nijak narušen. V sektoru knižních nakladatelství a distribuce je toho času zaměstnáno 4.500 osob. Po provedení nové organizace budou naopak docíleny úspory.²¹⁷ Po formální stránce měla reorganizace začít k 1. červnu 1952.

V záznamech z porad vedených hlavně během první poloviny roku 1952 mezi jednotlivými dotčenými stranami, především u místopředsedy vlády Zdeňka Fierlingera, v usneseních schvalovaných politickým sekretariátem ÚV KSČ, v návrzích a důvodových zprávách a dalších materiálech z jednání o této problematice lze sledovat dvě tendence: na jedné straně silné centralizační snahy ministerstva informací a osvěty s cílem posílit ministerské pravomoce, respektive hlavní správy, na druhé straně marné úsilí postižených subjektů udržet stávající podmínky anebo aspoň minimalizovat dopady.

V plánu restrukturalizace ministerstvo navrhovalo soustředit vydavatelskou činnost do národních podniků, vytvořených z dosavadních nakladatelství jak státu, tak masových organizací a politických stran a jiných organizací²¹⁸ – vytvořit devět ústředních státních vydavatelských podniků,²¹⁹ typizovaných k vydávání literatury politické, krásné, průmyslové, technické, zemědělské, zdravotnické, tělovýchovné, umělecké a hudební, dále čtyři resortní,²²⁰ tři

217 SÚA, fond ÚPV-T, karton 665, inv. č. 345/4–345/14, 1949–1954 (345/4/7, 1952–1953), Důvodová zpráva pro návrh vládního usnesení o nové organizaci vydávání a rozšiřování knih.

218 SÚA, fond ÚPV-T, karton 665, inv. č. 345/4–345/14, 1949–1954 (345/4/7, 1952–1953), Přehled nových nakladatelských podniků (Návrh nové organizace vydávání a rozšiřování knih). V následujících poznámkách citováno podle tohoto dokumentu.

219 Státní nakladatelství politické literatury (z nakladatelství Svoboda), Státní nakladatelství krásné literatury (z kulturně politické části nakladatelství Orbis, z nakladatelství Melantrich a Vyšehrad a dalších beletristických), Státní průmyslové nakladatelství (z Průmyslového vydavatelství), Státní nakladatelství technické literatury (z Technicko-vědeckého vydavatelství a částečně z Práce), Státní zemědělské nakladatelství (z nakladatelství Brázda), Státní zdravotnické nakladatelství (ze Zdravotnického nakladatelství), Státní nakladatelství umění (z Výtvarného nakladatelství Orbis), Státní tělovýchovné nakladatelství (ze Sokolského nakladatelství), Státní hudební nakladatelství (z Národního hudebního nakladatelství Orbis).

220 Státní pedagogické a Státní nakladatelství dětské knihy při ministerstvu školství, Naše vojsko při ministerstvu národní obrany, Státní osvětové nakladatelství a Orbis při ministerstvu informací a osvěty.

stranická vydavatelství²²¹ a sedm nakladatelství ostatních organizací a institucí.²²²

Vydavatelské oprávnění bez možnosti založit nakladatelský podnik mělo získat devět „plánujících složek“.²²³ Zároveň ministerstvo požadovalo soustředit distribuci neperiodického i periodického tisku do národních podniků Kniha a Novina, sovětských originálů do podniku Sovětskaja kniha.

Reorganizace kromě beletristických nakladatelství, z nichž některá dosud nebyla znárodněna, například Brázda a Družstevní práce, nejvíce postihla jednotlivé církve, masové organizace a nekomunistické strany, Československou stranu lidovou a Československou stranu socialistickou, které dosud provozovaly svou samostatnou nakladatelskou činnost – byť pod dohledem ministerstva informací a osvěty – v nakladatelstvích Vyšehrad a Melantrich, a dokonce spravovaly některé tiskárny. Tím, že návrh nové organizace typizoval nakladatelství politických stran k vydávání agitačně-propagační literatury a brožur bez možnosti publikovat beletrii, tato nakladatelství ve skutečnosti likvidoval: jejich produkci i majetek převáděl na vznikající subjekty, konkrétně na Státní nakladatelství krásné literatury.²²⁴

Podobně komunistická strana – ta sice přišla o nakladatelství Svoboda, jejíž beletristickou produkci mělo převzít nové nakladatelství krásné literatury, na

221 Zaměřená pouze na agitační a propagační literaturu: Komunistické strany (Rudé právo), Československé strany lidové (Lidová demokracie) a Československé strany socialistické (Svobodné slovo).

222 ROH (Práce), Československého svazu mládeže (Mladá fronta), Svazu československo-sovětského přátelství (Svět sovětů), Československého výboru obránců míru (Mír), Svazu československých spisovatelů (Československý spisovatel), Akademie věd (po vydání statutu Akademie věd z Přírodovědeckého nakladatelství), Státního úřadu pro věci církevní (s redakcemi zachovávajícími původní názvy zrušených nakladatelství: Charita, Kalich, Blahoslav, Sv. Vojtěch, slovenský Transcius).

223 Právníký ústav (k vydávání v nakladatelství Orbis), ministerstvo zemědělství (k publikování ve Státním zemědělském nakladatelství), publikační ústav ministerstva vnitra (pro lidovou správu), ministerstvo národní bezpečnosti (pro interní potřebu), Ústřední akční výbor Národní fronty (vydání projevů předních činitelů), úřad pro normalizaci (vydávání norem), Ústřední rada družstev (pro potřebu družstevnictví), kulturním svazům národnostních skupin, tj. Czernadek, Kulturní svaz ukrajinských pracujících, Polski Związek Kultury-Oświaty.

224 Melantrich jako jeden z mála nakladatelských podniků odmítl typizaci uskutečňovanou ministerstvem informací a osvěty a navzdory směrnicí plánoval ediční činnost na rok 1953 ve stejném rozsahu jako v minulosti, protože prý nebyl oficiálně o změnách vyzkoušen. Třetí odbor ministerstva informací a osvěty, upozorněn náměstkem Taufrem na porušení směrnice, však trval na vyřazení všech románů a dalších publikací, které prý svým obsahem narušují nynější typizaci, přestože plán Melantrichu vycházel „z ujednání, že v roce 1953 se dokončí tituly, které byly již schváleny a které jsou rozpracovány ve výrobě“ (SÚA, fond MI-D, karta 96, inv. č. 367, sign. Nakladatelství Melantrich, nakladatelství Čs. strany socialistické, Ediční plán 1953, Dopis z 17. 12. 1952 zaslaný zástupci Čs. strany socialistické V. Kopeckému). Tituly výrobně nezajištěné si rozebralo Státní nakladatelství krásné literatury a Čs. spisovatel.

druhou stranu vedle svého agitačně-propagačního nakladatelství Rudé právo dostala k dispozici Státní nakladatelství politické literatury, a navíc tiskárnu,²²⁵ podléhající nikoli hlavní správě jako veškerá polygrafie, ale přímo nakladatelství. Ostatní nakladatelství měla tisknout v závodech národního polygrafického průmyslu.

Se zrušením stranických nakladatelských podniků vznikly u nekomunistických stran obavy z postupné likvidace stran samých.²²⁶ Během připomínkového řízení – nikoli prý „při kolektivních poradách“, ale v ústraní – sdělili místopředsedovi vlády Fierlingerovi ministři zdravotnictví Josef Plojhar (za Československou stranu lidovou) a stavebnictví Emanuel Šlechta (z Československé strany socialistické) své pochybnosti o připravované praxi: „Poukazovali na to, že po snížení přidělu papíru, které je prý velmi drasticky orgány ministerstva informací a osvěty prováděno (ministr Plojhar uváděl, že ve skutečnosti jde o snížení o 50%), vzniká v řadách členstva dojem, že politické strany budou v dohledné době likvidovány, a že tudíž systém naší lidové demokracie bude nahrazen strohou sovětskou soustavou státního zřízení.“ V souvislosti s omezením vydavatelské činnosti „jevili též obavy ohledně dalšího zajištění pracovníků, kteří v jejich nakladatelstvích pracovali,“ jak uvádí zpráva o jednání politických stran u Zdeňka Fierlingera, „a dále jim šlo o spravedlivé rozdělení majetkových podstat tak, aby jejich vlastní nakladatelství byla po této stránce plně zajištěna.“ „Snažili jsme se tyto obavy ministrem Šlechtou a ministrem Plojharem formulované rozptýlit,“ konstatuje Fierlinger dále ve zprávě, „i když samozřejmě je třeba do jisté míry přiznat oprávněnost všech těchto námitek. [...] Pokud se týče zaměstnanců v úvahu přicházejících nakladatelství, ministerstvo informací a osvěty slíbilo blahovolný postup a zařazení všech politicky spolehlivých zaměstnanců.“

Podle plánu restrukturalizace měla stranická nakladatelství i nakladatelství jiných institucí zůstat organizační a hospodářskou součástí těchto institucí a politických

225 SÚA, fond ÚPV-T, karton 665, inv. č. 345/4–345/14, 1949–1954 (345/4/7, 1952–1953), Zápis o poradě o reorganizaci vydavatelské činnosti a reorganizaci distribuce knih a časopisů, konané 15. února 1952 v kabinetě náměstka předsedy vlády Zd. Fierlingera. Do bezplatného užívání KSČ byly převedeny čtyři tiskařské závody národních podniků Svoboda a Pravda.

226 SÚA, fond ÚPV-T, karton 665, inv. č. 345/4–345/14, 1949–1954 (345/4/7, 1952–1953), Návrh nové organizace vydávání a rozšiřování knih – Politickému sekretariátu ÚV KSČ. Dále citováno podle tohoto dokumentu.

stran, a to „buď jako samostatné podniky hospodařící podle rozpočtu s vlastním kmenovým jménem, nebo jako redakčně vydavatelská oddělení příslušných organizací,“²²⁷ současně se ovšem měla řídit zásadami platnými pro státní nakladatelství a ministerstvo informací a osvěty u nich mělo vykonávat funkci koordinační a kontrolní ve smyslu vydavatelského zákona z roku 1949,²²⁸ to znamená schvalovat jejich ediční plány.

Takto projednaný návrh, dokonce potvrzený politickým sekretariátem ÚV KSČ byl tomuto orgánu v červenci 1952 z iniciativy ministra Kopeckého znovu předložen²²⁹ s odůvodněním, že pokud by ministerstvo informací a osvěty přímo řídilo pouze devět ústředních a dvě svá rezortní nakladatelství, spadalo by pod jeho správu pouze 41,5 % celkového obratu knižního trhu. Pod jeho nepřímým dohledem by pak zůstala nakladatelství ostatních ministerstev, v rozsahu 26,5 %, a dále politických stran a ostatních organizací s obratem asi 32 %.

Ministerstvo informací a osvěty by sice nad vydavatelskými podniky vykonávalo nejvyšší ideologický dohled jako centrální plánovací místo, ale jednotlivá nakladatelství jakožto součásti příslušných stran, jiných ústředních orgánů či masových organizací a institucí by „žila hospodářsky bez kontroly“. Ministerstvo však chtělo ovládat veškerou knižní produkci jak ideologicky, tak hospodářsky, a proto si dodatečně snažilo zajistit, aby „nakladatelství politických stran a masových organizací byla organizována obdobně jako národní podniky a přímo podléhala ministerstvu informací a osvěty“. Takovou centralizací řízení by ovšem politické strany a ostatní celonárodní organizace zcela pozbyly vlastní nakladatelské podniky. Za to jim ministerstvo informací a osvěty nabízelo možnost stanovit vydavatelský program – ovšem určený typizací a závislý na schválení ministerstvem – a navrhnout ředitele a šéfredaktora, kterého však tak jako tak jmenoval ministr informací a osvěty a schvaloval politický sekretariát ÚV KSČ.

227 SÚA, fond ÚPV-T, karton 665, inv. č. 345/4–345/14, 1949–1954 (345/4/7, 1952–1953),

Návrh nové organizace vydávání a rozšiřování knih.

228 SÚA, fond ÚPV-T, karton 665, inv. č. 345/4–345/14, 1949–1954 (345/4/7, 1952–1953),

Návrh nové organizace vydávání a rozšiřování knih.

229 SÚA, fond ÚPV-T, karton 665, inv. č. 345/4–345/14, 1949–1954 (345/4/8, 1952–1953),

Organizační forma nakladatelství politických stran a masových organizací a způsob převzetí jejich dosavadního majetku – Politickému sekretariátu ÚV KSČ, SÚA. Dále citováno podle tohoto dokumentu.

Podobně se ministerstvo informací a osvěty stavělo k majetku nekomunistických stran. Zatímco původní návrh předpokládal, že neznárodněný majetek politických stran a organizací bude od nich odkoupen stejně jako zásoby knih a hudebnin – v nakladatelství za 60 %, 30 % a 10 % prodejní ceny, v obchodě za 70 %, 50 % a 10 % –, porada, která se k tomuto tématu konala 3. července 1952 u místopředsedy vlády Fierlingera a která podpořila Kopeckého návrh o absolutní podřízenosti všech vydavatelských podniků ministerstvu informací a osvěty, s ním navíc dospěla k názoru, aby „majetek politických stran a ostatních organizací, týkající se nakladatelských, vydavatelských a knihkupeckých podniků, byl prohlášen za majetek znárodněný, poněvadž byl vytvořen státní pomocí, předáním konfiskovaného majetku do užívání a výhodami daňovými, a aby byl proto převzat *bez náhrady* [zvýraznila E. F.].“ Přitom například hodnota nemovitého majetku přecházejícího na Státní nakladatelství krásné literatury z nakladatelství Melantrich představovala milion sto tisíc korun a hodnota knih ve skladech obou nakladatelství (včetně Vyšehradu) několik milionů.²³⁰

Stejně jako snahu o bezpodmínečnou centralizaci řízení nakladatelské sféry prosazovalo ministerstvo informací a osvěty přísnou typizaci v otázce vydávání jednotlivých literárních žánrů, například beletrie:²³¹ nakladatelství Československý spisovatel mělo uvádět pouze díla současných autorů jak domácích, tak zahraničních a zároveň první vydání uznávaných autorů, Státní nakladatelství krásné literatury zase „vydávat klasiky a díla, která svým celkovým ohlasem ukazují, že se mají stát součástí státní kulturní politiky“ – včetně knižnice ROD dosud profilované nakladatelstvím ROH Práce,²³² Mladá fronta beletrie pro mládež od 14 let,²³³ Státní nakladatelství dětské knihy literaturu dětskou. Ostatní nakladatelství „neměla zásadně vydávat krásnou literaturu“, pouze „navrhovat, aby ono dílo bylo vydáno v příslušném

230 SÚA, fond ÚPV-T, karton 665, inv. č. 345/4–345/14, 1949–1954 (345/4/5, 1952), Informace k jednání s politickými stranami o otázkách nakladatelství.

231 SÚA, fond ÚPV-T, karton 665, inv. č. 345/4–345/14, 1949–1954 (345/4/7, 1952–1953), Záznam o poradě o návrhu nové organizace vydavatelské činnosti, konané dne 8. 2. 1952 v kabinetě náměstka předsedy vlády Z. Fierlingera. Dále citováno podle tohoto dokumentu.

232 „Krásná literatura nebude nadále v nakladatelství Práce vydávána, knižnice ROD zásadně má přejít na Státní nakladatelství krásné literatury.“

233 „Ani zde nebude zásadně povoleno vydávat krásnou literaturu přesahující tento rámec.“

nakladatelství“, nebo by prý snad mohla výjimečně některá díla se souhlasem příslušného nakladatelství vydat.

Vedle stanovení oboru nakladatelské činnosti typizací a snahy o absolutní podřízenost navíc docházelo k omezení vydavatelských možností tím, že ministerstvo informací a osvěty sice vydavatelskou činnost podle zákona povolovalo, zároveň ji však omezovalo právem provozovat samostatný nakladatelský podnik.²³⁴ Politickým stranám stejně jako jiným organizacím se tak odpírala možnost zřídit jiný podnik, přestože podle zákona mohly tyto subjekty vydavatelské oprávnění obdržet. Nekomunistická stranická nakladatelství se pak mohla pokusit prosadit některé beletristické tituly, které dříve vydávala pro své čtenáře, pouze v nakladatelstvích k tomu určených, třeba ve Státním nakladatelství krásné literatury.

Omezení publikační činnosti nekomunistických stran, vysvětlované nutností systémové změny, bylo bezesporu politickým záměrem, jak vyplývá například ze zprávy politickému sekretariátu ÚV KSČ: „Nakladatelství Melantrich a Vyšehrad je nutno zlikvidovat a nakladatelskou činnost obou stran omezit na vydávání jejich hlavních časopisů.“²³⁵

V jiném dokumentu, Informaci pro poradu o reorganizaci z 3. července 1952, byla možnost publikovat beletrii mimo nakladatelství krásné literatury, Čs. spisovatel a Mladá fronta (pokud šlo o mládežnickou literaturu) udělena ještě nakladatelství Naše vojsko (pro literaturu s vojenskými cíli), Svět sovětů (10–12 titulů osvědčené beletrie ve velkých nákladech) a Práci (1–2 knihy). Také u Sv. Vojtěcha by snad prý bylo možno povolit vydání 1–2 knih beletrie pro jeho členy.²³⁶

Definitivní znění Návrhu organizace vydávání a rozšiřování neperiodických publikací, který se lišil od projednávaných verzí jen co do počtu ústředních nakladatelských podniků, vláda schválila vládním nařízením z 23. prosince 1952. K 1. lednu 1953 vzniklo místo proponovaných devíti *pět* ústředních státních

234 „Vydavatelské právo je i v nové organizaci pojato velmi široce, právo mít samostatný podnik je však omezeno.“

235 SÚA, fond ÚPV-T, karton 665, inv. č. 345/4–345/14, 1949–1954 (345/4/5, 1952), Reorganizace nakladatelství Čs. strany socialistické a Čs. strany lidové – Politickému sekretariátu ÚV KSČ.

236 SÚA, fond ÚPV-T, karton 665, inv. č. 345/4–345/14, 1949–1954 (345/4/9, 1952), Informace pro poradu o reorganizaci polygrafie, nakladatelství a distribuce knih a časopisů dne 3. července 1952.

nakladatelství,²³⁷ která soustředila podle tematických skupin vydávání politické, krásné a odborné literatury: Státní nakladatelství politické literatury,²³⁸ Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění,²³⁹ Státní nakladatelství technické literatury,²⁴⁰ Státní zemědělské nakladatelství²⁴¹ a Státní zdravotnické nakladatelství,²⁴² a *pět* resortních nakladatelství – ministerstva informací a osvěty (Orbis²⁴³), ministerstva školství, věd a umění (Státní pedagogické nakladatelství a Státní nakladatelství dětské knihy²⁴⁴), ministerstva národní obrany (nakladatelství Naše vojsko²⁴⁵) a Státního úřadu pro věci církevní (Ústřední

237 SÚA, fond MI-D, karton 85, inv. č. 342, sign. Nakladatelství – organizace, 1950, 1952. Nová organizace vydávání a rozšiřování neperiodických publikací – návrh vládního usnesení. Dále citováno podle tohoto materiálu.

238 Podle typizačního výměru (SÚA, fond MI-D, karton 85, inv. č. 342, sign. Nakladatelství – organizace, 1950, 1952, Nová organizace vydávání a rozšiřování neperiodických publikací – návrh vládního usnesení, Přehled nové typizace. V poznámkách dále citováno podle tohoto dokumentu) měla vydávat klasiky marxismu leninismu, díla Klementa Gotwalda a vedoucích činitelů komunistických stran a materiály ke studiu těchto děl, dějiny KSSS, KSČ a mezinárodního dělnického hnutí a materiály k jejich studiu, literaturu o základních politických problémech, historickou a filosofickou literaturu, politický a hospodářský zeměpis, teoretická díla z politické ekonomie a životopisy vedoucích činitelů KSSS, KSČ a komunistických a dělnických stran.

239 Profil produkce bude specifikován v další části.

240 Zaměřené na technickou a ekonomickou literaturu (knihy a časopisy) pro všechny pracovníky v průmyslu, od základních až po výzkumné a vedoucí kádry, literaturu a učebnice pro závodní odborné školy, školy pracovních záloh a pro průmyslové školy, a to v oboru těžkého a všeobecného strojírenství, paliv a energetiky, hutí a rudných dolů, lesů a dřevařského průmyslu, dopravy a železnic, stavebního, lehkého, potravinářského a chemického průmyslu, dále základní teoretická díla z oborů věd matematických a technických, fyziky, geodzie, krystalografie, geologie, učebnice a učebné pomůcky pro vysoké školy technické.

241 Specializované na zemědělskou literaturu, veterinářskou literaturu, drobné instrukční, propagační a agitační publikace, letáky a plakáty pro propagační a agitační činnost ministerstva zemědělství, tiskopisy pro potřeby ministerstva lesů a dřevařského průmyslu a ministerstva výkupu a na periodické zemědělské publikace.

242 Zaměřené na odbornou lékařskou a popularizačně zdravotnickou literaturu a na lékařské časopisy.

243 Omezené na státně propagační literaturu, a to zejména obrazové publikace, cizojazyčnou propagační literaturu, právníckou literaturu, literaturu pro potřeby kanceláře prezidenta republiky, úřadu předsednictva vlády, Státního úřadu plánovacího, ministerstva zahraničních věcí, ministerstva spravedlnosti, ministerstva zahraničního a vnitřního obchodu, ministerstva financí, Státního úřadu statistického, Státního výboru pro tělesnou výchovu a sport a některých celostátních organizací. Dále na vydávání příruček a časopisů pro osvětové pracovníky, popularizaci vědeckého světového názoru a vydávání literatury pro soubory lidové tvořivosti, fotopohlednic, map (včetně atlasů), některých politických, společenských a obrázkových časopisů.

244 Pedagogické nakladatelství mělo vydávat učebnice, učební texty, povinnou školní četbu, učební a zaměstnávací pomůcky, pomocné knihy a příručky, tiskopisy, obrazy a mapy pro potřeby škol všech stupňů a druhů, pedagogickou literaturu, cizojazyčné slovníky, jazykové učebnice a příručky a žákovské časopisy, veškerou dětskou literaturu.

245 Určené k vydávání literatury pro potřebu československých ozbrojených sil.

církevní nakladatelství²⁴⁶). Kromě Ústředního církevního nakladatelství byla ústřední a resortní nakladatelství zřízena jako národní podniky.²⁴⁷ Uvedené vládní nařízení nakonec neobsáhlo Kopeckého požadavek přímé ideologické a hospodářské kontroly ministerstva informací a osvěty u všech nakladatelských podniků a ponechalo nakladatelství politických stran a jiných organizací spojeny rozpočtem se svými zřizovateli, takže například výnosy nakladatelství Československý spisovatel financovaly Literární fond. Vznikly podniky typizované pro „uspokojování agitačně-propagačních potřeb“ politických stran: Komunistické strany Československa Rudé právo,²⁴⁸ Československé strany socialistické Svobodné slovo, Československé strany lidové Lidová demokracie,²⁴⁹ a dále masových organizací a institucí ROH Práce,²⁵⁰ Svazu československo-sovětského přátelství Svět sovětů,²⁵¹ Československého svazu mládeže Mladá fronta,²⁵² Svazu československých

246 Pouze k publikování církevní a náboženské literatury, učebnic a modlitebních knížek, kalendářů a kultických tiskovin pro všechny církve a církevně politickou literaturu.

247 Nakladatelské podniky byly sice ustaveny podle zákona o národních průmyslových podnicích, s tím ovšem, že nejde o výrobní podniky, a je proto třeba vykládat „všechna ustanovení tohoto zákona s ohledem na odlišnou funkci nakladatelství“. Jejich provoz tedy měl být upraven zvláštním organizačním řádem. Podle SÚA, fond ÚPV-T, karton 665, inv. č. 345/4–345/14, 1949–1954 (345/4/7, 1952–1953). Návrh na reorganizaci vydávání a rozšiřování knih.

248 Mělo vydávat materiály ze zasedání orgánů KSČ, projevy vedoucích činitelů strany, materiály KSČ, materiály pro potřebu stranických škol, poraden marxismu-leninismu, materiály pro propagační a agitační práci.

249 Typizací jim bylo vymezeno vydávat agitační a propagační literaturu pro členstvo ČSS, resp. ČSL a brožury pro stranická školení.

250 Mohla vydávat odborářskou literaturu, literaturu pro technickou propagaci údernických a stachanovských metod práce, mobilizující k plnění úkolů pětiletého plánu, usnesení strany a vlády, literaturu pro kluby techniků a zlepšovatelů, pro národní pojištění, bezpečnost práce a pracovní právo.

251 Typizací zaměřený na popularizaci SSSR a organizační literaturu pro potřeby SČSP. Z beletrie měl Svět sovětů vydávat především reportáže a „očerki“ o sovětském životě (např. o stavbách komunismu apod.)

252 Měla vydávat literaturu pro potřeby ČSM a to jednak agitační organizační literaturu, dále naukovou literaturu pro mládež, beletristická původní díla s mládežnickou tematikou, díla autorů z řad ČSM, beletrii líčící těžký život mládeže v kapitalistických zemích, literaturu o mládeži sovětské a zemí lidové demokracie; podle vzoru sovětského nakladatelství Molodaja Gvardija vydávat beletristickou četbu pro mládež mezi 14–17 rokem, zejména dobrodružné, fantastické a historické romány a povídky; soustředit vydávání knih pro Fučíkův odznak a po dohodě se Svazem čs. spisovatelů malé výběry z české i světové poezie.

spisovatelů Československý spisovatel,²⁵³ Československého svazu obránců míru Mír²⁵⁴ a Československé akademie věd.²⁵⁵

Ani majetek dosavadních nakladatelství politických stran a organizací, zjištěný jako potřebný k zajištění činnosti nových nakladatelství, se nepodařilo ministerstvu informací a osvěty podle Kopeckého dodatečného požadavku vyvlastnit, nýbrž byl od politických stran odkoupen, zato státní majetek byl na nová nakladatelství převeden bezúplatně: Státní nakladatelství technické literatury převzalo majetek dosavadního technickovědeckého a průmyslového nakladatelství bez placení; bezúplatně získalo majetek i Státní zemědělské nakladatelství, a to znárodněním vydavatelství Brázda a Oráč; podobně bylo z darovaného majetku dosavadního zdravotnického nakladatelství zaopatřeno Státní zdravotnické nakladatelství.²⁵⁶

Přestože v roce 1951 Ústřední ediční rada na základě usnesení ÚV KSČ požadovala v roce 1953 nárůst knižní produkce o 40 % ve srovnání s rokem 1950,²⁵⁷ podle plánu výkonů, stanoveného na rok 1953 pro novou strukturu vydavatelské sféry, naopak počet titulů i celkové množství vydaných neperiodických publikací měly klesnout ve srovnání s rokem 1951, a co do celkového objemu produkce dokonce vzhledem k roku 1950.

Zatímco tedy v roce 1950 vyšlo 3.196 titulů v celkovém počtu 71.360.000 výtisků a v roce 1951 dokonce 3.993 titulů a celkem 76.402.000 svazků,²⁵⁸

253 Typizací mu bylo určeno vydávat spisy nových autorů, jednotlivá díla podle aktuálních potřeb, edici Odkazy, kde budou vycházet výběry z literárních děl, edici Žatva pro novou původní tvorbu, edici České básně pro původní poezii. Dále literární vědu (kritická knihovna, knihovna Varu, edice monografií Postavy a dílo), edici ilustrovaných životopisů jednotlivých autorů, jednotlivá díla soudobé literární vědy původní i přeložené a edici Českoslovenští spisovatelé ve fotografii.

254 Zaměřené na agitační literaturu a aktuální brožury pro potřeby mírového hnutí.

255 Nakladatelství mělo vydávat vědecké časopisy, původní beletristická díla určená především pro vědecké ústavy, kritická vydání klasiků vědy, vědecké monografie, základní kompendia z jednotlivých vědních oborů, sborníky jednotlivých ústavů, vědecké encyklopedie a vědecké slovníky, biografie vědecké literatury, referáty z vědeckých konferencí a popularizační literaturu týkající se zásadních vědeckých problémů (vždy v dohodě s příslušným odborným nakladatelstvím).

256 SÚA, fond MI-D, karton 85, inv. č. 342, sign. Nakladatelství – organizace, 1950, 1952, Státní banka požaduje urychleně zprávu o zřizovaných nových podnicích.

257 SÚA, fond MI-D, karton 86, inv. č. 343, sign. Ediční rady, 1949–1953. Zápis o 4. schůzi předsednictva Ústřední ediční rady, konané dne 8. června 1951.

258 SÚA, fond MI-D, karton 90, Statistické hlášení informačních a osvětových služeb, roční kontrola neperiodických publikací, sumář za české kraje k 30. 12., plánovací rok 1951.

směrný plán výkonů na rok 1953 jednak omezoval množství titulů na sumu srovnatelnou s rokem 1950, tj. 3.144, jednak snížil celkový počet výtisků oproti roku 1950 téměř o čtvrtinu – na 56.530.000.²⁵⁹ Statistická ročenka uvádí pouhých 39.556.000 vydaných knih. Ta také prezentuje některé údaje z předcházejících let: 1937 – 5.797 titulů, 1948 – 5.446 titulů, 1949 – 1.936 titulů a 28.956.000 výtisků.²⁶⁰

Celkový počet výtisků v následujících letech ve srovnání s rokem 1953 dále klesal:²⁶¹ v roce 1958 bylo vydáno 4.402 titulů a 41.270.000 výtisků, 1959 4.346 titulů a 35.860.600 výtisků, 1960 4.971 titulů a 39.883.500 výtisků. V přepočtu na jednoho obyvatele klesl počet ze 7 výtisků před rokem 1953 na 3–4 v následujících letech s tím, že produkce se měla zvýšit až v letech 1961–1965, a to na 5–6 knih na obyvatele.

S omezením knižní produkce se výrazně změnil i její profil z hlediska jednotlivých oborů. Například u tematické skupiny 13, jejíž vydávání bylo omezeno typizací na tři hlavní subjekty, tj. SNKLHU, Čs. spisovatel, Mladá fronta, dále omezeně Naše vojsko a Svět sovětů, klesl významně počet plánovaných titulů. Jestliže v roce 1950 v této tematické skupině²⁶² vyšlo 692 titulů (10.162.000 výtisků) a v roce 1951 jich bylo vydáno 675 (12.467.000 výtisků), pak směrný plán na rok 1953²⁶³ určoval vydat u hlavních vydavatelů krásné literatury celkem pouhých 472 titulů (7.154.000 výtisků): v SNKL včetně titulů o umění 233 (2.824.000), v nakladatelství Čs. spisovatel 155 (2.750.000), v Mladé frontě 84 (1.580.000). Průměrná výše nákladů u krásné literatury se tak v roce 1953 plánovala ve srovnání s rokem 1950 přibližně na stejné úrovni, zato v následujících letech klesala – ze 14.009 výtisků vydaných v roce 1953 na 11.500 výtisků v roce 1955. U politické literatury klesl průměrný náklad dokonce

259 SÚA, fond ÚPV-T, karton 665, inv. č. 345/4–345/14, 1949–1954 (345/7, 1952–1953), Směrný plán výkonů neperiodických publikací.

260 K roku 1950 je zde uveden počet titulů za české kraje 2.737 (68.923.000 výtisků), 1951 – 3.355 (71.641.000), 1952 – 3.023 (44.103.000). *Statistická ročenka Republiky Československé 1958*, Praha: Orbis, 1958, s. 399.

261 SÚA, fond MŠK, č. j. 002515, Zpráva o činnosti v roce 1960 a zásady pro ediční činnost v roce 1962; č. j. 00635/VIII, Zpráva o činnosti v roce 1959 (Zpráva o ediční činnosti v roce 1959 a zásady pro ediční činnost v roce 1961).

262 SÚA, fond MI-D, karton 90, Statistické hlášení informačních a osvětových služeb, roční kontrola neperiodických publikací, sumář za české kraje k 30. 12., plánovací rok 1951.

263 SÚA, fond ÚPV-T, karton 665, inv. č. 345/4–345/14, 1949–1954 (345/7, 1952–1953), Směrný plán výkonů neperiodických publikací.

na polovinu – z 41.212 (1953) na 21.600 (1955) výtisků. Přesto značně převažoval nad průměrným nákladem titulů krásné literatury.²⁶⁴

Vedle nové organizace vydavatelské činnosti došlo též ke změně v systému knižní distribuce. Dosud každé nakladatelství disponovalo vlastní prodejní sítí a pouze necelá třetina objemu kolportovaných knih byla soustředěna v národním podniku Kniha. Od roku 1953 měla Kniha zajišťovat veškerou velkoobchodní i maloobchodní činnost, s plánovaným ročním obratem velkoobchodu 1,5 miliardy. Pouze u některých nakladatelství ministerstvo informací a osvěty předpokládalo, že „povolí zřídit reprezentační knihkupeckou prodejnu.“²⁶⁵ Vedle prodejen nakladatelství Brázda a Orbis měla Kniha v prvním čtvrtletí 1953 přebrat také prodejny ostatních nakladatelství, zásoby knih v prodejnách po odborném rozboru jednotlivých titulů roztrždit do tří skupin a převzít za hodnotu 10–70 % prodejní ceny, neprodejné publikace neměly být přebírány vůbec. Vedle velkoobchodu, maloobchodu se čtrnácti krajskými správami dostala Kniha do správy i antikvariáty. Prostřednictvím své velkoobchodní složky přejímala podle plánu a hospodářských smluv veškerou produkci státních nakladatelství a produkci ostatních nakladatelství v rozsahu stanoveném smlouvou.

4.2.2 Hlavní správa

V roce 1952 se s novou nakladatelskou strukturou připravoval i vznik nového řídicího orgánu, hlavní správy polygrafického průmyslu, gramofonového průmyslu, nakladatelství a knižního obchodu.

Hlavní správy se zřizovaly „podle usnesení strany a vlády ze září 1951“ jako složky příslušných ministerstev zrušením dosavadních generálních ředitelství.²⁶⁶

V úseku ministerstva informací a osvěty se tato změna týkala generálního ředitelství Československých polygrafických závodů. Zatímco ministerstvo

264 SÚA, fond MK, karton 164, sign. Publikace, ceny – stanovení, 1953–1956, Připomínky HPÚ–2 k druhému znění (červené opravy) výnosu NK o tvoření cen knih a hudebnin, č. j. 16.761/1955 – XV/2.

265 SÚA, fond ÚPV-T, karton 665, inv. č. 345/4–345/14, 1949–1954 (345/4/7, 1952–1953), Důvodová zpráva pro návrh vládního usnesení o nové organizaci vydávání a rozšiřování knih.

266 SÚA, fond MI-D, karton 103, inv. č. 393, ČSZP – organizace, 1949–1953. Zřízení hlavní správy polygrafického průmyslu.

informací a osvěty v roce 1951 tedy řídilo polygrafii přímo hospodářsky a finančně (národní podniky podle zákona č. 103/1950 Sb. o národních podnicích průmyslových podléhaly věcně příslušnému ministerstvu), nakladatelství v té době byla ministerstvu informací a osvěty podřízena pouze ideově jako místu schvalujícímu ediční plán a plánujícímu přiděl papíru²⁶⁷ – i když již tehdy ministr Kopecký pověřil generální ředitelství polygrafie „zvláštními výnosy“, aby se stalo „ústředním plánovacím místem pro nakladatelství a distribuci“. Tím prý byl „učiněn krok k vytvoření stavu obdobnému poměrům v SSSR“, jak uvedl Bedřich Horák v příspěvku o nové nakladatelské struktuře 13. prosince 1951 na schůzi předsednictva Národní ediční rady české, centrálnímu řízení polygrafie i nakladatelství z jedné hlavní správy.²⁶⁸

Proto také nedošlo ke zrušení generálního ředitelství polygrafie a vzniku hlavní správy již v roce 1951. Generální ředitelství Československých polygrafických závodů zaniklo až k 1. lednu 1953 usnesením vlády z 13. ledna 1953.²⁶⁹

Návrh nové organizační struktury vydavatelské sféry v roce 1951 ještě počítal jak s ministerstvem informací a osvěty (ideologické řízení), tak s hlavní správou (hospodářské řízení). K 31. lednu 1953 nejenže zaniklo ředitelství polygrafie, ale i ministerstvo informací a osvěty, a vznikl jediný řídicí orgán, hlavní správa polygrafického a gramofonového průmyslu, vydavatelství a obchodu knihami – ovšem při úřadu předsednictva vlády. Do čela soustředěné moci – hlavní správa řídila „podle pokynů strany a vlády“ celkem 54 národních podniků s 300 závody s celkovým počtem 27.124 pracovníků²⁷⁰ – byl jmenován Bedřich Horák, dosavadní generální ředitel polygrafie a náměstek ministra informací a osvěty; Václav Kopecký se stal náměstkem předsedy vlády.²⁷¹

267 SÚA, fond MI-D, karton 103, inv. č. 393, ČSZP – organizace, 1949–1953. Zřízení hlavní správy polygrafického průmyslu.

268 „Dosavadní naše zkušenosti ukazují, že je možné hlavní správu zřídit ihned i na úseku nakladatelství a knižní distribuce. [...] a tím aplikovat na naše poměry sovětské zkušenosti.“ SÚA, fond MI-D, karton 86, inv. č. 343, Ediční rady 1949–1953. Zápis o schůzi předsednictva Národní ediční rady české, konané dne 13. prosince 1951.

269 SÚA, fond MI-D, karton 103, inv. č. 363, ČSZP – organizace, 1949–1953, Oběžník ministerstva informací a osvěty z 28. ledna 1953.

270 SÚA, ÚPV-T, karton 734, inv. č. 416/46, HS polygrafického a gramofonového průmyslu, vydavatelství a obchodu knihami při ÚPV, 1953, Návrh nové systemizace – celkové zdůvodnění počtu pracovníků.

271 KNAPÍK, Jiří. *V zajetí moci: kulturní politika, její systém a aktéři 1948–1956*. Praha: Libri, 2006, s. 289.

Hlavní správě podléhala polygrafická, gramofonová a knižní výroba včetně distribuce „na území celého státu“, ²⁷² to znamená veškerá ediční činnost všech nakladatelství (ideologické řízení) a po všech stránkách těch vydavatelských podniků, které jí byly bezprostředně podřízeny (ideologické a hospodářské řízení). Povolovala publikace, schvalovala celostátní ediční plány, podle pokynů příslušných orgánů řídila cenovou politiku, udělovala vydavatelská oprávnění a oprávnění ke zřizování vydavatelských podniků, jmenovala ediční rady. Poradními sbory hlavní správy bylo kolegium, umělecká a technická rada. Již v 14. září 1953 při zřízení ministerstva kultury v čele s ministrem Václavem Kopeckým však nastalo přerozdělování moci a hlavní správa se stala součástí nového Kopeckého úřadu. Podléhaly jí tiskárny, knižní obchod a nakladatelství: státní nakladatelství politické, krásné a technické literatury, státní zemědělské, zdravotnické, tělovýchovné nakladatelství, Svět sovětů a Orbis. Ministerstvo kultury jako nástupce ministerstva informací a osvěty pak za všechna nakladatelství, nejen ta podřízená hlavní správě, sestavovalo celostátní ediční plán. ²⁷³

Po sloučení ministerstva kultury s rezortem školství 16. června 1956 došlo k decentralizaci a k oddělení polygrafického a gramofonového průmyslu od knižní výroby, a zatímco řízení polygrafie bylo převedeno do působnosti ministerstva spotřebního průmyslu, sektor vydavatelství a knižního obchodu přešel pod dohled nového ministerstva školství a kultury. Následně se reorganizovala také hlavní správa; stala se samostatnou hospodářskou jednotkou v čele s ředitelem, složenou ze dvou samostatných správ vybavených útvary pro přímé řízení podřízených podniků. ²⁷⁴

Nefunkčnost systému centrálního řízení nakladatelství a knižního obchodu jak z hlediska nástrojů řízení, tak ediční politiky se záhy projevila v hromadění zásob neprodejných titulů. Zatímco nakladatelství plnila plán vůči státu, to znamená

272 SÚA, ÚPV-T, karton 734, inv. č. 416/46, HS polygrafického a gramofonového průmyslu, vydavatelství a obchodu knihami při ÚPV, 1953, Statut hlavní správy polygrafického a gramofonového průmyslu, vydavatelství a obchodu s knihami.

273 SÚA, fond MK, karton 155, inv. č. 214, Státní plán na rok 1955, Sestavování edičního plánu za celé odvětví.

274 SÚA, fond MŠK, karton 1751, sign. 28a, 1945–. Návrh na reorganizaci hlavní správy vydavatelství a knižního obchodu z 16. května 1957.

vydávala plánovaný počet titulů v plánovaném množství, které všechny podle plánu prodala za plánované ceny národnímu podniku Kniha, a dosáhla plánovaného zisku, nenašla Kniha na straně spotřeby o vydané tituly zájemce: „Velkoobchodní odbor uzavírá smlouvy na výkup celých nákladů vydaných knih [...] Z publikací, které nejsou okamžitě z velkoobchodu odčerpány požadavky prodejen, dochází k odlehčujícím a vyskladňovacím akcím do prodejen. Nepřihlíží se k tomu, že prodejna toto zboží nejen neobjednala, ale nemá pro ně také uplatnění. Toto zboží pak jen zvyšuje stav zásob a výši skladu na prodejnách. Zakončením bývá, že se provádějí v určitých etapách odpisy a makulace zastaralých a neprodejných knih.“²⁷⁵

Jestliže ideologická norma působila při rozhodování redaktorů v nakladatelství o zařazení určitého titulu do edičního plánu, spotřebitelské chování už ovlivnit nedokázala – to určoval především zájem kupujících a jejich finanční možnosti. Ale spotřebitelé požadovali například automapy, které velkoobchod vůbec nenakupoval, protože byly vydávány mimo nakladatelskou strukturu, a podnik Kniha na jejich nákup tudíž neplánoval prostředky.

Čtenáři ovšem nežádali jen atlasy, ale i klasiky, jak vyplývá ze stížnosti závodního výboru ROH Svazu zaměstnanců v tisku gottwaldovského kraje, zaslané na ministerstvo kultury 16. května 1956: „Ke sjezdu spisovatelů měl státní a družstevní obchod na skladě pouze díla Nerudy, Sládka, Vrchlického, a to samou poesii, zatímco stěžejní díla beletristická na skladě vůbec nebyla. A jsou-li, jsou beze zbytku během dne vydání rozebrána. Rozebrání je zaviněno nejen tím, že náklady jsou minimální, ale i výběr našich autorů je vyhraněn do trojúhelníku Němcová – Neruda – Jirásek. Přitom ještě od těchto klasiků vydávaná díla soustavně se opakující (Jirásek: Temno, Neruda: Povídky malostranské, zatímco dílo B. Němcové: Babička, které je výrazné pro dětský věk, je vydáváno jedenkrát ročně).“²⁷⁶ Jako příklad neuspokojené poptávky uvedli autoři stížnosti z Gottwaldova následující tituly:

275 SÚA, fond MŠK, karton 1751, sign. 28a, 1945–. Návrh na reorganizaci a decentralizaci podniku státního knižního obchodu, zaslaný z KNV v Gottwaldově 4. února 1957.

276 SÚA, fond MŠK, karton 1751, sign. 28a, 1945–, Dopis z 16. května 1956 podepsaný ROH – Svaz zaměstnanců v tisku, Závodní výbor, Kniha KS-12 – Gottwaldov.

	příděl výtisků	požadavek
G. Preissová: Její pastorkyně	432	10.000
G. Preissová: Gazdina roba	110	10.000
požadavek nejméně 10.000, protože jde o autorku kraje		
Z. Winter: Mistr Kampanus	680	3.000
E. Krásnohorská	110	1.000
J. Arbes: Romaneta	580	1.000 objednávek 1.500
K. J. Erben: Kytice	646	1.000 doplněno až na 2.000

Nepružnost knižního obchodu způsobenou povinným monopolním výkupem nakladatelské produkce národním podnikem Kniha měla řešit změna obchodního vztahu nakladatelství a knižního obchodu, kterou navrhoval v roce 1959 tehdejší ministr školství a kultury František Kahuda tak, aby částečnou odpovědnost za odbyt a zásoby převzalo nakladatelství. Výši nákladu mělo plánovat nakladatelství a knižní obchod by vykupoval jen tu část, která odpovídala reálně zásobě na jeden rok. Zároveň mělo dojít ke zvýšení limitu knižních zásob pro publikace s dlouhodobým prodejem.²⁷⁷ V zájmu zlepšení knižní distribuce nakonec vzniklo k 1. lednu 1960 Sdružení československých nakladatelství, které vedle podniku Kniha zprostředkovávalo velkoobchodní prodej knih.²⁷⁸

Nefunkčnost systému se projevovala i dlouhými dodacími lhůtami tiskáren. Systémovou chybu vidělo ministerstvo školství a kultury v tom, že polygrafie a gramofonové závody se v roce 1956 oddělily od kultury: „Tímto rozdělením se ještě zvětšily potíže ve spolupráci nakladatelských a tiskárenských podniků,“ protože ministerstvo prý tak ztratilo přímý vliv na tiskárenské podniky. Ministr Kahuda navrhl²⁷⁹ vytvořit k 1. 1. 1959 Ústřední správu vydavatelství, knižního obchodu a polygrafického průmyslu. Schválení tohoto návrhu by ovšem vrátilo stav před rok 1956; znamenalo by novou centralizaci.

Žádná z uvedených změn v řízení podniků ovšem nemohla vyřešit příčiny nefunkčnosti centrálně-přídělového hospodářství, protože nepočítala se

277 SÚA, fond MŠK, čj. 00429, Návrh organizačního uspořádání oblasti vydavatelství a knižního obchodu.

278 SÚA, fond MŠK, karton 1751, sign. 28a, 1954–, Návrh opatření k zajištění decentralizace a rozmístění vydavatelské činnosti.

279 SÚA, fond MŠK, čj. 02330/58, Návrh na vyřešení otázky organizace a řízení nakladatelských a polygrafických podniků a podniků knižního obchodu (17. 5. 1958).

samostatností podniků a s volnou tvorbou cen,²⁸⁰ a tudíž nemohla řešit ani prohlubující se rozpor mezi edičním plánem, který se neřídil poptávkou, a plánem hospodářským, v němž ceny knih neodpovídaly nákladům vynaloženým na jejich výrobu. Jak ediční, tak hospodářský plán podléhaly jiným kritériím – „kulturně-politickým úkolům, jež kniha má plnit“.²⁸¹ Tento rozpor se projevil v roce 1989, kdy se s přestavbou velkoobchodních cen zvýšily celkové výrobní náklady ve vztahu k výkonům. Vzápětí poklesly zisky tehdy již nakladatelství Odeon z 22,4 milionu korun v roce 1988 na 10 milionů v roce 1989 a rentabilita klesla z 23,75 % na 9,9 %.²⁸²

4.2.3 Povolovací řízení – systém ideové kontroly

V souvislosti s reorganizací nakladatelských podniků došlo v průběhu roku 1952 i ke změnám způsobu povolování publikací k tisku. Do té doby byla hlavní cenzurní instancí povolovací komise Národní ediční rady české.²⁸³ V návrhu, který v květnu 1952 nově upravoval styk ministerstva informací a osvěty s nakladatelskými subjekty, už není role tohoto orgánu patrná.²⁸⁴ Naopak se tu uvádí, že „do lektorského oddělení bylo převedeno povolování publikací

280 Stalinská politická ekonomie považovala centrální plánování včetně tvorby cen za základní zákon socialistického hospodářství, kterým popírala zákon trhu. Toto popření odráželo Stalinův zjednodušený výklad trhu, odvozený z forem vlastnictví (srov. zde pozn. 156). Stalinovu teorii revidovali reformní ekonomové, zejména Bohumil Komenda, Čestmír Kožušník a Ota Šik v 60. letech. Ti na rozdíl od Stalina existenci zbožních vztahů (trhu) nevyvozovali z forem vlastnictví, nýbrž s odvoláním na Marxe z rozvinuté dělby práce a tím odůvodňovali nutnost regulativní funkce trhu i za socialismu. Jejich ekonomická reforma, legalizující trh (nikoli kapitálový) předpokládala při regulativní úloze státu volnou tvorbu cen a osamostatnění podniků – tím ovšem popírala vedoucí úlohu strany. Po nástupu G. Husáka v roce 1969 došlo k návratu stalinského pojetí netržní, centrálně plánované ekonomiky, která právě v 50. letech prokázala svou nefunkčnost. (Srov. díla zmíněných autorů uvedená zde v oddílu Literatura; též srov. ŠULC, Zdislav. Jak se rodila, kam směřovala a proč byla potlačena tzv. Šikova reforma. In: *Acta Oeconomica Pragensia*, 2007, roč. 15, č. 7, s. 417–431.)

281 SÚA, fond MI-D, karton 86, inv. č. 343, sign. Ediční rady, 1949–1953. Zápis o schůzi předsednictva Národní ediční rady české, konané dne 13. prosince 1951.

282 SOA, fond Odeon, karton 1, Podklady pro jednání o budoucí hospodářsko-právní formě nakladatelství Odeon z 10. 11. 1989.

283 JANÁČEK, Pavel. *Literární brak: operace vyloučení, operace nahrazení, 1938–1951*. Brno: Host, 2004, s. 195.

284 Podle Jiřího Knapíka skončila činnost se zánikem ministerstva informací a osvěty v lednu 1953 (*V zajetí moci: kulturní politika, její systém a aktéři 1948–1956*. Praha: Libri, 2006, s. 306).

(výměry).²⁸⁵ Vyhláška ministerstva informací, kterou se Ústřední ediční rada a Národní ediční rada česká a Národní ediční rada slovenská zřizovaly však byla zrušena až 22. prosince 1964.²⁸⁶

Vedle začlenění povolovacího řízení do lektorského oddělení ministerstva informací a osvěty prošlo oddělení samo v květnu 1952 reorganizací a zjednodušilo svou evidenci. Tím došlo ke zrušení čtrnácti formulářů²⁸⁷ dosud určených ke styku ministerstva s nakladatelstvími na pět.²⁸⁸ Základem povolovacího řízení se stal zlektorovaný originál (rukopis). Podle nového režimu a na rozdíl od předchozí praxe, kdy nakladatelství mimo jiné žádalo ministerstvo o obstarání originálu, si mohlo zajišťovat originál i „vlastními prostředky“. Po zlektorování originálu mělo nakladatelství zaslat na zvláštním formuláři s „důkladným posudkem“ na ministerstvo žádost o povolení knihu vydat. O vydání rozhodovala povolovací komise vystavením výměru, od roku 1954 souhlasu se zařazením publikace do edičního plánu. Počínaje tímto rokem chtělo ministerstvo zavést proces schvalování edičních plánů ještě před podáním žádosti nakladatelství o souhlas s vydáním publikace.²⁸⁹ Tento postup ovšem zaváděl duplicitní schvalování téhož titulu – nejprve v edičním plánu a pak vystavením výměru (povolení).

Zjednodušení styku vydavatelských podniků s ministerstvem neznamenal omezení cenzurního dohledu. Naopak, vznikly nové instituce, které měly posílit systém ideové kontroly, a to ediční rady jako poradní sbory jednotlivých nakladatelství, a mimo resort ministerstva, respektive hlavní správy, hlavní správa tiskového dohledu (HSTD).

285 SÚA, fond MI-D, karton 85, inv. č. 342, sign. Nakladatelství – organizace, 1950, 1952.

Návrh na nový styk s nakladatelstvími.

286 SÚA, fond MŠK, karton 1751, sign. 28a–. Zrušení některých právních předpisů.

287 Žádost o opci (má-li nakladatelství originál k dispozici), oznámení dalšího žadatele opci, oznámení, že byl požádán originál, zrušení opce, zamítnutí přidělení knihy, přidělení knihy, oznámení autorizací MK [=Meždunarodnaja kniga], oznámení nedoporučení MK, oznámení o přezkoumání stanoviska, oznámení, že MK souhlasí-nesouhlasí se změnami smluv, oznámení o nepotvrzení kladného stanoviska MK, žádost o vystavení smlouvy, oznámení o zatímním nepodepsání smlouvy MK, oznámení o vydání knihy (podle SÚA, fond MI-D, karton 85, inv. č. 342, sign. Nakladatelství – organizace, 1950, 1952. Návrh na novou evidenci lektorského oddělení).

288 Žádost o opci (nemá-li nakladatelství originál) jako žádost o originál, žádost o povolení vydat publikaci, výměr, autorská smlouva mezi MK a ministerstvem informací a osvěty, autorská smlouva mezi ministerstvem informací a osvěty a nakladatelstvím, žádost o předložení rukopisu.

289 SÚA, fond MI-D, karton 85, inv. č. 342, sign. Nakladatelství – organizace, 1950, 1952.

Organizace styku mezi ministerstvem informací a osvěty a vydavatelskými z 28. 11. 1952.

Vláda schválila vznik edičních rad spolu s novou nakladatelskou strukturou usnesením z 23. prosince 1952. Deseti až patnáctičlenné sbory při ústředních nakladatelstvích a pěti až osmičlenné u výrobních ministerstev měly být podle usnesení „vytvořeny z významných odborníků, ze spisovatelů, pracovníků vědeckých ústavů, a z nejlepších pracovníků závodů“, a „iniciativně pomáhat nakladatelství při sestavování edičního plánu, provádět kritiku vydaných knih a zajišťovat vliv příslušných organizací a tím i vliv nejširších čtenářských vrstev na naši knižní produkci“, „odpovídat za ideovou i odbornou úroveň vydávaných knih“.²⁹⁰

Zatímco ediční rady se měly stát „hlavní zárukou správného výběru publikací i celoročních plánů“,²⁹¹ hlavní správa tiskového dohledu byla zřízena při ministerstvu vnitra 22. dubna 1953 jako orgán státní správy k cenzuře obsahu jednotlivých publikací zařazených do edičních plánů.

Podrobněji se touto institucí, jejím vznikem a činností zabývá Dušan Tomášek v knize vydané s Karlem Kaplanem *O cenzuře v Československu 1945–1956*.²⁹² Struktura hlavní správy tiskového dohledu, rozvržená „podle přímých sovětských zkušeností a rad“, v plánu pracovních sil stanovila „na základě spolupráce sovětského experta“ a „podle tvrdých sovětských norem“ v oddělení knih a časopisů počet zaměstnanců vzhledem k objemu práce tak, aby každý takzvaný plnomocník měsíčně přečetl 470 autorských archů (z toho 120 archů technické a 150 sociálně-politické literatury a 200 archů beletrie a poezie),²⁹³ to znamená pro představu například šestidílné Proustovo *Hledání ztraceného času* (200,8 autorských archů) a k tomu 269,2 archů odborného textu. Přitom měl vyškrtávat závadná místa z hlediska zachování státního tajemství a utajování údajů a dalších skutečností, vymezených právě platnou ideologickou normou, jednat s hlavními redaktory nebo jinými odpovědnými pracovníky, samostatně iniciativně a odpovědně řešit konkrétní vyskytující se případy. V oddělení knih a časopisů mělo dvacet plnomocníků kontrolovat 4.029 plánovaných titulů.

290 SÚA, fond MI-D, karton 86, inv. č. 343, sign. Ediční rady, 1949–1953. Ediční rady u ústředních státních nakladatelství.

291 SÚA, fond MK, karton 155, inv. č. 215, Povolovací řízení, Změna povolovacího řízení neperiodických publikací (Záznam).

292 KAPLAN, Karel a TOMÁŠEK, Dušan. *O cenzuře v Československu v letech 1945–1956: studie*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny Akademie věd České republiky, 1994.

293 SÚA, fond MV-T, karton 428, inv. č. 5178-varia, sign. Hlavní správa tiskového dohledu, Plán pracovních sil, 1953.

Postup kontrol prováděných plnomocníky v oddělení knih a časopisů byl vymezen statutem hlavní správy tiskového dohledu: „kontrola knih a publikací začíná zběžným prohlédnutím rukopisu. Tiskárna nesmí začít se sazbou dříve, pokud plnomocník hlavní správy tiskového dohledu nepodepíše rukopis k sazbě. Druhou kontrolu provádí plnomocník na stránkových obtazích (po veškerých korekturách, které již byly tiskárnou provedeny). Po kontrole stránkových obtahů podepisuje plnomocník knihu nebo publikaci k tisku. Vydavatelstva dodají HSTD před vydáním knih a publikací po dvou signálních výtiscích.“²⁹⁴

Podobně ukládal předkládání tiskovin hlavní správě tiskového dohledu tiskárnám, nakladatelstvím a vydavatelům periodik Oběžník 133/ST 29/1954, vydaný 30. 6. 1954. Nakladatelství podle této směrnice bylo povinno předložit rukopis k předběžnému schválení hlavní správě tiskového dohledu. „Bez tohoto schválení tiskárna nevezme rukopis k sazbě.“ V dalším bodu směrnice ukládala tiskárnám, že „nesmí začít s tiskem knižní publikace dříve, dokud nebudou příslušným nakladatelstvím předloženy imprimované kartáčové obtahy, schválené k tisku MV-HSTD.“²⁹⁵

Za dodržení „všech směrnic vydaných HSTD a vedením podniku, za přesné dodržování přijatých termínů, za přesnou a dokonalou veškerého styku s HSTD a MK“ odpovídal v nakladatelství referent pro styk s hlavní správou tiskového dohledu. Podléhal šéfredaktorovi a podle jeho pokynů a směrnic měl řídit a organizovat „všechny styk s HSTD, denní spojení se šéfredaktorem a HSTD, s příslušnými redaktory.“ Požadovala se od něho „pouze“ „vysoká politická vyspělost, organizační schopnosti“.²⁹⁶

294 SÚA, fond MV-T, karton 11, inv. č. 235, sign. PT, 129, Ústřední korespondence o zřízení HSTD, Staut HSTD.

295 SÚA, fond MK, karton 163, Distribuce, 1954–1956, Úprava předkládání tiskovin MV HSTD.

296 SÚA, fond MK, karton 169, sign. HSV, SNKLHU, 1953–1956(7), 1, SNKL, Schválení mimotarifních platů.

5.1 Přípravné pracoviště

Organizační schéma představené Bedřichem Horákem na schůzi předsednictva Národní ediční rady české 13. prosince 1951 a rozpracované na ministerstvu informací a osvěty v restrukturalizačním návrhu vydavatelské sféry předpokládalo vznik nového beletristického nakladatelství, Státního nakladatelství krásné literatury, které mělo mít svůj předobraz v sovětském Goslitizdatu a mělo „plnit jeho funkci“.²⁹⁷ V původních návrzích na reorganizaci vydavatelské sféry se počítalo i se založením samostatného Státního nakladatelství umění. K 1. 1. 1953 však takový podnik nevznikl. Ediční náplň Státního nakladatelství krásné literatury po sloučení s výtvarným a hudebním nakladatelstvím Orbis²⁹⁸ se však rozrostla o publikace z oboru hudby a umění – název instituce se rozšířil na Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění (SNKLHU).

„V zásadách byl návrh schválen usnesením politického sekretariátu ÚV KSČ ze dne 26. 3. 1952,“ uvádí se v návrhu na ustavení Státního nakladatelství krásné literatury, podle něhož se tím řešil nedostatek stávajícího systému vydávání krásné literatury: „Nedostatkem dosavadní organizace vydávání krásné literatury bylo to, že vycházela ve 14 nakladatelstvích. Poměrně snadné zisky z vydávání této literatury kryly ztráty části vydavatelských programů nebo se staly zdrojem příjmů organizací, jimž nakladatelství patřila.“²⁹⁹

Kopecký v návrhu nové organizace vydavatelské sféry předpokládal, že základem Státního nakladatelství krásné literatury se stanou „Melantrich a Vyšehrad spolu s částí kulturně-politického nakladatelství Orbis a některých

297 SÚA, fond MI-D, karton 86, inv. č. 343, sign. Ediční rady, 1949–1953, Zápis o schůzi předsednictva Národní ediční rady české, konané dne 13. prosince 1951.

298 SOA, fond Odeon, karton 53, Průvodní zpráva k ročním výkazům za rok 1954.

299 SÚA, fond MK, karton 143, inv. č. 202–207, sign. HSV, Výstavba nakladatelských a distribučních podniků (1949)–1954, Návrh na ustavení Státního nakladatelství krásné literatury.

jiných nakladatelství³⁰⁰ – o Družstevní práci se tehdy uvažovalo v souvislostech s nakladatelstvím Československý spisovatel.³⁰¹

Ještě v září 1952 Kopecký trval na umístění beletristického nakladatelství v domě vydavatelství Melantrich na Václavském náměstí: „MIO bude trvat na tom, aby budova, kterou užívá dosud Čs. strana socialistická a která byla znárodněna spolu s tiskárnou ve prospěch polygrafického průmyslu, byla převedena na Státní nakladatelství krásné literatury.“³⁰² Melantrichu zde chtěl ponechat jen patro pro redakci Svobodného slova. Po rozhodnutí, že se Družstevní práce stane jednou ze základů nového nakladatelství krásné literatury, se však zároveň začalo uvažovat podle návrhu Josefa Kalaše – například hospodářská komise již na jednání 28. dubna – o možnosti „umístit Státní nakladatelství krásné literatury do budovy na Národní třídě,³⁰³ kde nakonec vzniklo nejen přípravné pracoviště, ale kde v prostorách bývalé Družstevní práce³⁰⁴ působilo nakladatelství až do své likvidace³⁰⁵ v roce 1994.

Ediční profil nového beletristického nakladatelství vymezovala typizační komise, složená ze zástupců publikačního odboru ministerstva informací a osvěty, na zasedání v dubnu 1952 prozatím obrysově: „bude vydávat klasiky, kritická vydání sebraných spisů, základní díla literárněvědecká, jiráskovskou akci, Národní knihovnu, Staré památky české literatury a jednotlivá díla české i světové literatury (zejména stalinské ceny, díla laureátů státních cen)³⁰⁶ s tím,

300 SÚA, fond ÚPV-T, karton 665, inv. č. 345/4–345/14, 1949–1954 (345/4/7, 1952–1953),
Důvodová zpráva pro návrh vládního usnesení o nové organizaci vydávání a rozšiřování knih.

301 SÚA, fond ÚPV-T, karton 665, inv. č. 345/4–345/14, 1949–1954 (345/4/7, 1952–1953),
Záznam o poradě o návrhu nové organizace vydavatelské činnosti, konané 8. února 1952
v kabinetě náměstka předsedy vlády Zdeňka Fierlingera.

302 SÚA, fond ÚPV-T, karton 665, inv. č. 345/4–345/14, 1949–1954 (345/4/9, 1952–1953),
Záznam o výsledcích porady o nové organizaci nakladatelství a knižního obchodu, konané
dne 3. července 1952 v kabinetu náměstka předsedy vlády s. Zd. Fierlingera.

303 SÚA, fond ÚPV-T, karton 665, inv. č. 345/4–345/14, 1949–1954 (345/4/7, 1952–1953),
Zpráva o postupu přípravných prací k zajištění nové organizace vydávání knih od 19.–30.
dubna 1952.

304 Výměr z 12. 1. 1953: „Dislokační komise obvodního národního výboru se usnesla dne
9. 1. 1953 podle zákona o hospodaření s některými místnostmi č. 111/1950 Sb. vládního
nařízení č. 172/1950 Sb. a dalších prováděcích předpisů, aby bylo se souhlasem vzato na
vědomí, že Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění n. p. Praha 2, Národní třída
36 přebírá veškeré místnosti v domě čp. 38-II, Národní tř. č. 36, které dosud v uvedeném
domě užívalo Vydavatelství Družstevní práce.“

305 Obchodní věstník 3, 1994, č. 47, 7. 12.

306 SÚA, fond ÚPV-T, karton 665, inv. č. 345/4–345/14, 1949–1954 (345/4/7, 1952–1953),
Zpráva o postupu přípravných prací k zajištění nové organizace vydávání knih od 9.–18. dubna
1952.

že podrobný návrh na edice předloží příští vedení tohoto nakladatelství. Zároveň jako nejvhodnější osobu k sestavení edičního plánu na rok 1953 doporučil III. odbor dosavadního šéfredaktora nakladatelství Mír–Družstevní práce Jana Řezáče. Spolu s ředitelem podniku Josefem Kalašem byl Řezáč následně přizván na ministerstvo informací a osvěty k předběžnému jednání o vytvoření Státního nakladatelství krásné literatury, na němž byli pověřeni vypracováním návrhu organizační struktury nakladatelství a jeho ediční náplně pro publikační odbor do 3. května. Po jeho předložení náměstku Taufrovi se měli v následujících dnech sejít k poradě zástupci představenstva Družstevní práce a III. odboru za účasti Bedřicha Horáka, Jana Řezáče a Josefa Kalaše, aby Kalaš jako jednatel představenstva mohl už v druhé polovině května 1952 na schůzi představenstva oznámit přetvoření Družstevní práce v Státní nakladatelství krásné literatury,³⁰⁷ a tím i její zánik. Pověření Kalaše a Řezáče přípravnými pracemi na vzniku nového nakladatelství potvrdil i politický sekretariát – důvodem bylo oslabit případný odpor Družstevní práce.³⁰⁸

Když se v roce 1965 Jan Řezáč zasadil o změnu jména nakladatelství SNKLU na Odeon, Rudolf Lužík volbu názvu zdůvodňoval tím, že nakladatelství se „přihlásilo k pokrokové tradici nakladatelského podnikání v období první republiky a převzalo název nakladatelství Odeon, založeného v roce 1925 významným českým socialistickým nakladatelem Janem Fromkem“.³⁰⁹ Fromek byl ovšem za první republiky stejným soukromokapitalistickým podnikatelem jako většina prvorepublikových nakladatelů vyjma Družstevní práce, která již tehdy hospodařila „pokrokově“ na principu kolektivním. – Lužík měl patrně na mysli vyšší ideje, než je způsob obživy, zřejmě levicově zaměřený ediční program prvorepublikového Odeonu.

Porada k ustavení Státního nakladatelství krásné literatury se uskutečnila na ministerstvu informací a osvěty 7. května 1952. Přijala návrh edičního plánu

307 SÚA, fond ÚPV-T, karton 665, inv. č. 345/4–345/14, 1949–1954 (345/4/7, 1952–1953), Přehled návrhů typizační komise.

308 SÚA, fond ÚPV-T, karton 665, inv. č. 345/4–345/14, 1949–1954 (345/4/9, 1952–1953), Informace pro poradě o reorganizaci polygrafie, nakladatelství a distribuce knih a časopisů dne 3. července 1952 v 10 hodin dopoledne.

309 LUŽÍK, Rudolf. Redakce nakladatelství Odeon 1953–1967. In: *Odeon: 15 let krásné knihy*. Praha: Odeon, 1967, s. 87.

vypracovaného Kalašem a Řezáčem, který zahrnul především edice zanikajících beletristických nakladatelství a současných vydavatelů – vedle Družstevní práce zejména nakladatelství Čs. spisovatel, Svoboda, Orbis a Svět sovětů, s tím že zástupci Státního nakladatelství krásné literatury a „Svazu čs. spisovatelů budou muset provést o delimitaci zásadní diskusi“.³¹⁰ Členěním titulů do knihnic navázalo nové nakladatelství na tradici českých vydavatelů budovanou již před válkou. Návrh zde uvádím ve znění zápisu z této porady:

1. základní knihovna klasiků – převést z Čs. spisovatele;
2. vybraná díla klasiků:
 - a) jedno nebo dvousvazkové výbory, pro něž by byl vzat za základ zásobník knihnice Klasikové ze Svobody a Živého dědictví z Práce,
 - b) Světová četba převedením ze Svobody jako nástupce Světové knihovny, Lidové knihovny apod.,
 - c) Národní knihovna převedením z Orbisu,
 - d) Národní klenotnice převést z Čs. spisovatele,
 - e) Nesmrtelní (převzít název knihovny klasiků z Družstevní práce a přetvořit ji na edici jednotlivých ilustrovaných děl, např. Andersen, Cervantes, Máchův Máj se Švabinského ilustracemi),
 - f) Skvosty – krásná vydání menších děl českých, sovětských i ostatních klasiků;
3. sebrané spisy – péče o jiráskovskou akci, Gorkého spisy atd.;
4. literární věda (obsáhlá literárněvědecká díla, velké monografie, z Orbisu převzít Staré památky české literatury a založit novou edici Staré památky světové literatury);
5. Státní nakladatelství krásné literatury navrhuje, aby mělo možnost vydávat výběr z významných děl současné světové literatury (vždy v dohodě s Čs. spisovatelem a Světem sovětů).

Ustavení Státního nakladatelství krásné literatury následně – 3. července 1952 – stvrdila schůze v kabinetu náměstka předsedy vlády Zdeňka Fierlingera svolaná k projednání nové organizace nakladatelské sféry. V návaznosti na závěry porady

³¹⁰ SÚA, fond ÚPV-T, karton 665, inv. č. 345/4–345/14, 1949–1954 (345/4/7, 1952–1953), Zpráva o postupu přípravných prací od 2.–15. 5. 1952, Návrh na vydávání beletrie v novém nakladatelském systému.

byl dopisem z 10. července 1952³¹¹ Josef Kalaš pověřen vedením přípravných prací pro vznik nakladatelství. První porada přípravného pracoviště se uskutečnila 19. července 1952 v Domě uměleckého průmyslu Svazu československého díla nakladatelství Družstevní práce³¹² na Národní 36. Vedle Josefa Kalaše a Jana Řezáče se jí zúčastnili i další zaměstnanci, zejména z nakladatelství Mír–Družstevní práce: Karel Kocum (vedoucí plánovacího oddělení), Rudolf Lužík, Ferdinand Bodner (podnikový ekonom), Ludvíka Kohoutová (vedoucí personálního oddělení) a Alois Hodek (technický redaktor a plánovač Nakladatelství československo-sovětského institutu).

Josef Kalaš zde informoval přítomné o rozhodnutí ministerstva informací a osvěty zřídit Státní nakladatelství krásné literatury.³¹³ Jan Řezáč podal zprávu o změnách edičního plánu na rok 1953 a zavázal se vyhotovit opravený plán do 26. července – záměrem bylo vydat 200 titulů, 3.354.000 svazků³¹⁴ –, Josef Kalaš a Alois Hodek navštívit do 23. července polygrafické závody a projednat otázku tiskáren, Karel Kocum připravit pro národní podnik Kniha hlášení o edičním plánu na leden 1953 a redakce předat do konce srpna do sazby deset rukopisů – ta také nárokovala jednoho tajemníka, jednu administrativní sílu a celé čtvrté patro kanceláří na Národní 36.

Ferdinand Bodner na první poradě přípravného pracoviště oznámil zřízení běžného účtu u Státní banky československé.³¹⁵ Přípravné pracoviště, které soustředěovalo vydávání beletrie „dosud roztržštěné do dvanácti nakladatelství“ a nemělo za základ žádný podnik, který by mohl zpočátku převzít financování, získalo na toto období takzvaný záběhový úvěr ve výši 25 milionů korun „na osobní a věcná vydání a na nejnnutnější pořizovací výdaje“.³¹⁶ Souhlas ministerstva financí k uvolnění úvěru byl vázán podmínkou, že „ministerstvo

311 SÚA, fond MI-D, karton 101, inv. č. 380, sign. SNKL (finance).

312 Podle SUTNAR, Ladislav a VLČKOVÁ, Lucie, ed. *Družstevní práce – Sutnar, Sudek*. Praha: Uměleckoprůmyslové museum, 2006, s. 18.

313 SNKLHU bylo zřízeno výměrem ministerstva informací a osvěty čj. 63.907/52-VI/2 k 1. 1. 1953 (podle SÚA, fond MI-D, karton 101, inv. č. 380, sign. SNKL, Zápis národního podniku).

314 SÚA, fond MI-D, karton 101, inv. č. 380, sign. SNKL (mzdy), Státní nakladatelství krásné literatury – úprava platů zaměstnanců, Dopis zaslaný SNKL 8. srpna 1952 na ministerstvo informací a osvěty.

315 SOA, fond Odeon, karton 12, Zápisy z porad vedení od založení do roku 1970, 1. porada na přípravném pracovišti Státního nakladatelství krásné literatury.

316 SÚA, fond MI-D, karton 101, inv. č. 380, sign. SNKL (finance), Státní nakladatelství krásné literatury, n. p. – zřízení, Dopis V. Kopeckého z 10. 7. 1952 ministerstvu financí.

informací a osvěty prohlásí, že úvěr bude jeho opatřením splacen, nebude-li k 31. 3. 1953 kryt zásobami nebo pohledávkami.³¹⁷

Komplexní roční dokumenty za rok 1953 o splátce úvěru nevypovídají. Na účet hlavní správy za celý rok 1953 odvedlo nakladatelství v nové měně zisk 7.294.000 korun, přitom plánovaný zisk činil pouhých 5.841.000 (29.205.000 korun ve staré měně). Navýšení zisku plynulo z prodeje knižních skladů bývalého hudebního a výtvarného závodu Orbis, které nakladatelství rozprodalo za původní ceny, přestože je nakoupilo za nízké ceny přejímací.³¹⁸

Do konce roku 1952 přípravné pracoviště plánovalo přijmout podle směrného čísla sto třicet pracovníků odměňovaných podle mimotarifní platové tabulky a dosáhnout tohoto složení: podnikový ředitel, dva zaměstnanci sekretariátu, šéfredaktor, zástupce šéfredaktora, šest vedoucích redaktorů, dvacet tři redaktorů, jedenáct pomocných redaktorů, dva redaktoři tiskového oddělení, šest administrativních sil redakce, dva vedoucí odboru, sedm vedoucích oddělení, šedesát osm zaměstnanců. Redaktoři, jak uvedla Jiřina Zumrová, po zrušení nakladatelství dostávali umístěnky – sama do nakladatelství krásné literatury přešla z Družstevní práce.

K 4. září 1952 vzrostl počet zaměstnanců na dvaatřicet, z toho dvacet čtyři nově přijatých a osm převedených z Družstevní práce. K 3. prosinci 1952 zaměstnávalo přípravné pracoviště osmašedesát pracovníků a jednalo o dalším převodu pracovních sil z Družstevní práce. Po sloučení Státního nakladatelství krásné literatury s výtvarnou sekci dosud činného nakladatelství Orbis mělo SNKLHU v lednu 1953 sto šedesát šest zaměstnanců a jejich počet vzrostl do 6. května 1953 na dvě stě dvacet čtyři, z toho sto šestnáct administrativních, osmdesát jedna odborných, dvacet sedm pomocných. Koncem tohoto roku se počet zaměstnanců SNKLHU ustálil na výši 259.³¹⁹ Plán pracovních sil stanovil

317 SÚA, fond MI-D, karton 101, inv. č. 380, sign. SNKL (finance), Státní nakladatelství krásné literatury, n. p. – zřízení, Dopis V. Kopeckého z 10. 7. 1952 ministerstvu financí.

318 „Plánovaný zisk jsme značně překročili, a to zejména z toho důvodu, že jsme v roce 1953 prodávali publikace ze starých skladů bývalého hudebního a výtvarného závodu Orbis za původní ordiner ceny, ačkoli jsme tyto zásoby odkoupili z Orbisu za nízké přejímací ceny“ (SOA, fond Odeon, karton 52, Doklady pro předběžný finanční plán a plán vlastních nákladů pro rok 1953).

319 SOA, fond Odeon, karton 12, Zápisy z porad vedení od založení do roku 1970, 63. porada.

vzhledem k prostorovým podmínkám předpokládanou potřebu ve vši 287 pracovníků, směrné číslo určovalo potřebu počtem 299.³²⁰

Systemizovaná místa byla definována nejen z hlediska pracovní náplně a hrubé mzdy a podřízenosti, ale i politické vyspělosti – cituji podle příloh k platovým výměrům redaktorů přípravného pracoviště:³²¹

Zástupce šéfredaktora – Rudolf Lužík – „podléhá šéfredaktorovi. Zastupuje šéfredaktora v celém rozsahu jeho činnosti. Sleduje práci jednotlivých redaktorů, odpovídá za jejich politický a odborný růst. Vyžaduje se naprostá politická vyspělost, znalost marxismu-leninismu, znalost literatury, znalosti jazykové, dokonalá znalost češtiny a literární stylistiky.“

Vedoucí redaktor – Jiří Franěk (česká a slovenská literatura), Zdeněk Štolba (různá literatura: orientální, severská), Rudolf Vápeník (anglo-germánská literatura), Jiří Zapletal (rusko-sovětská literatura), Dagmar Friedlová (románská literatura) – „podléhá šéfredaktorovi. Má odpovědnost za politickou, odbornou a uměleckou úroveň vydávaných publikací v jeho pracovním úseku. Vyžaduje se politická vyspělost, znalost marxismu-leninismu, organizační schopnosti, všestranná znalost svého oboru, jazykové znalosti.“

Odpovědný redaktor – Helena Helceletová, Vendula Zapletalová, Tamara Sýkorová, Vlasta Dvořáčková, Zdeňka Bergrová, Bořivoj Křemenák, Jitka Křesálková, Zdeněk Skopal, Jiřina Zumrová – „podléhá šéfredaktorovi. Má odpovědnost za ideovou, odbornou, jazykovou a uměleckou úroveň publikací, které rediguje, za plnění operativních plánů. Vyžaduje se politická vyspělost, znalost marxismu-leninismu, důkladná znalost oboru, stylistiky a terminologie.“

Redaktor – Eva Würterlová – „podléhá šéfredaktorovi. Samostatně rediguje publikace určitého literárního oboru. Při překladech z cizí literatury porovnává překlad s originálem. Odpovědnost za ideovou, uměleckou a jazykovou kvalitu díla, u překladů za správné přetlumočení. Politická a odborná vyspělost, znalost marxismu-leninismu, důkladná znalost terminologie svěřeného oboru, pasivní znalost jednoho nebo více cizích jazyků.“

320 SOA, fond Odeon, karton 12, Zápisy z porad vedení od založení do roku 1970, 36. porada.

321 SÚA, fond MI-D, karton 101, inv. č. 380, sign. SNKL (mzdy), Státní nakladatelství krásné literatury – úprava platů zaměstnanců.

Pomocný redaktor – Vladimír Reis, Helena Kubová – „podléhá šéfredaktorovi. Pod vedením odpovědného redaktora a podle jeho pokynů vykonává některé z těchto redakčních prací: čte rukopisy před sazbou, ověřuje citáty, data, názvy atd., rediguje druhá a další vydání, připravuje poznámkový materiál, kontroluje dodané rukopisy původní a přeložené po stránce jazykové. Odpovědnost za svědomité a včasné provedení svěřených prací. Politická vyspělost, znalost marxismu-leninismu, znalost redakčních prací a odborné znalosti, jazykové znalosti.“

Tiskový redaktor – Jiří Kolář – „podléhá šéfredaktorovi. Vykonává veškeré textařské práce, tj. vypracování recenzí, článků, textů pro veškerý propagační materiál (letáky, prospekty, katalogy atd.). Přípravuje tiskový materiál a literární zpravodajství. Odpovědnost za svěřený úsek práce. Politická vyspělost, literární vzdělání, důkladná znalost češtiny, stylistické schopnosti, základní znalosti redakční a korektorské práce, případně znalosti cizích jazyků.“

Vedoucí redaktor tiskového oddělení – František Swidzinski – „podléhá šéfredaktorovi. Odpovědnost za správnou a hospodárnou propagační politiku nakladatelství, za plnění plánu propagační činnosti, za ideový a odborný růst své redakční skupiny, za správné a účelné hospodaření přetisky. Politická vyspělost, znalost marxismu-leninismu, znalost svého oboru, organizační schopnosti.“

Funkcí ředitele SNKLHU byl 28. prosince 1952 pověřen Josef Kalaš – vykonával ji až do 1. 10. 1959, kdy byl ministerstvem jmenován František Nečásek, šéfredaktorem zůstával Jan Řezáč, funkci ekonomického náměstka zastával Ferdinand Bodner.

Podle typizační směrnice, která v členění do edic vycházela z návrhu Josefa Kalaše a Jana Řezáče, mělo SNKLHU vydávat v oboru krásné literatury sebrané a vybrané spisy (knihovna klasiků a pokračování souborů – jiráskovská akce, spisy Marie Majerové atd.), vybraná díla klasiků (Národní knihovna – Orbis, ilustrovaná řada Nesmrtelní – Družstevní práce, edice krásných užitkových knih Skvosty – celokožené vazby, Světová četba – Svoboda a jednotlivá díla), díla sovětských spisovatelů (výběr ze světové prózy), soudobou světovou prózu (výběr), literární vědu (v tom jsou zahrnuta obsáhlá literárněvědná díla, velké

monografie a nové edice Živá díla minulosti), divadelní hry; v oboru hudby veškerou literaturu hudebněteoretickou, hudebniny a masové písně; v oboru umění výtvarné publikace, knihy z oboru teorie umění, výtvarné reprodukce, pohlednice, pokud jsou reprodukcemi uměleckých děl, a plakáty uměleckého charakteru; z divadelní a filmové literatury takové publikace, které hodnotí výtvarnou stránku uměleckého projevu.³²² V návaznosti na typizační vymezení vznikly redakce krásné literatury, výtvarná redakce a redakce knih o hudbě a hudebnin.

SNKLHU vydávalo od roku 1956 dvouměsíčník Světová literatura,³²³ od svého vzniku zřizovalo Klub čtenářů. Ten vznikl v důsledku restrukturalizace vydavatelské sféry v roce 1952, kdy zanikly všechny čtenářské obce: ROD, Čs. spisovatele, Lidové knihovny, Knihovny sovětských románů a dalších. Původní záměr zřídit čtenářské kroužky Kruhu přátel dobré knihy v rámci osvětových besed se změnil v průběhu roku 1952 v plán jednotné čtenářské obce. Zřízením Klubu a „převedením dosavadních čtenářských obcí“ bylo pověřeno přípravné pracoviště Státního nakladatelství krásné literatury.³²⁴ Na rok 1953 schválilo deset titulů pro téměř čtyřicet sedm tisíc čtenářů, které Klub evidoval k 30. 12. 1953.

Redakce krásné literatury, do níž plán pracovních sil přidělil čtyřicet dva odborných pracovníků³²⁵ – Jiřina Zumrová uvedla, že tato „redakce měla čtyřicet odborníků“ –, byla členěna od vzniku přípravného pracoviště až do roku 1956 na redakci české literatury, literatur SSSR, románských literatur, anglogermánských literatur, slovanských a ostatních literatur; od roku 1956 se dělila na tři úseky: redakci české literatury (vedoucí redaktor Zdeněk Štolba), redakci slovanských literatur a literatur SSSR (Jiří Zapletal) a redakci zahraničních literatur (vedoucí

322 SÚA, fond MI-D, karton 85, inv. č. 342, sign. Nakladatelství – organizace, 1950, 1952, Nová organizace vydávání a rozšiřování neperiodických publikací – návrh vládního usnesení, Přehled nové typizace.

323 Založení časopisu Světová literatura projednávali členové ediční rady na prvním zasedání 15. listopadu 1955. Podle sdělení zástupce hlavní správy vydavatelství ministerstvo vydání podporovalo – „rozhodnutí leželo na ÚV“. Jan Řezáč tehdy žádal ediční radu o podporu. O výsledku informoval na dalším zasedání rady 23. 1. 1956 J. Mukařovský: „intervence ve věci časopisu byla úspěšná, časopis začne vycházet v dubnu“ (SOA, fond Odeon, karton 7).

324 SÚA, fond MI-D, karton 101, inv. č. 380, sign. Státní nakladatelství krásné literatury, Čtenářské obce – klub krásné literatury.

325 SOA, fond Odeon, karton 51, Rozpis plánu pracovníků na rok 1953.

redaktorka Dagmar Steinová).³²⁶ Protože dokumenty týkající se SNKLHU vypovídají o různých aspektech nakladatelské činnosti nejkomplexněji právě v oboru krásné literatury, zaměřím se dále – na pozadí záznamů ze zasedání její ediční rady – na pravidla řízení uplatňovaná při vydávání knih právě na tomto úseku.

³²⁶ *Odeon : 15 let krásné knihy*. Praha: Odeon, 1967, s. 89–90. Zde podrobné informace jak o proměnách členění redakce, tak o příchodu jednotlivých redaktorů do nakladatelství a jejich pracovním zařazení.

5.2 Ediční rada, ediční plán a hospodářská politika

Ediční rady vznikaly v souvislosti s restrukturalizací vydavatelské sféry podle vládního usnesení z 23. prosince 1952 o nové organizaci nakladatelských podniků a v souladu s tímto usnesením se jako poradní orgány ředitelů a šéfredaktorů měly stát *odpovědnými* za sestavení nakladatelských edičních plánů a vydaných titulů po ideové a odborné stránce.³²⁷ Právě otázka odpovědnosti, respektive schvalování edičních plánů variovala v roce 1953 v SNKLHU návrhy statutu ediční rady a její řešení odchýlilo definitivní znění statutu jak od jeho návrhů, tak od původního vládního usnesení v záměru přenést odpovědnost za ediční plán na ediční radu. V bodech statutu se tato otázka promítala do dvou článků: jednak o obsazení postů v radě, jednak o pravomocích ediční rady.

Pokud jde o pravomoci, prozatímní statut uváděl, že „ediční rada projednává zařazení konkrétních publikací do edičního plánu podle stupně naléhavosti a plán *schvaluje* [zvýraznila E. F.]“.³²⁸ Ve věci obsazení rady zahrnoval prozatímní statut vedle konstatování o členství předních odborníků,³²⁹ že tajemníkem každé ediční rady je vedoucí člen redakce.

Pochybnost o pravomoci ediční rady schvalovat titulový plán zazněla nejprve z výtvarné sekce SNKLHU. Dopis s datem 5. června 1953 patrně Janu Řezáčovi (podpis je nečitelný), připomínající některá místa v návrhu v souvislosti se schvalováním plánu, upozorňoval: „je nesporné, že při případných rozporech je na místě nejhlubší, tvůrčí diskuse o problému, odborná, věcná, konkrétní kritika,

327 „Za sestavení edičních plánů jednotlivých nakladatelství budou odpovídat redakční rady, které jmenuje při ústředních státních nakladatelstvích ministerstvo informací a osvěty v dohodě s příslušnými resorty, redakční rady ostatních resorních nakladatelství a nakladatelství politických stran a organizací pak příslušné ministerstvo nebo příslušná organizace v dohodě s ministerstvem informací a osvěty. Tyto redakční rady pak budou odpovídat za ideovou i odbornou úroveň vydaných knih“ (SÚA, fond MI-D, karton 85, inv. č. 342, sign. Nakladatelství – organizace, 1950, 1952, Nová organizace vydávání a rozšiřování neperiodických publikací – návrh vládního usnesení).

328 SOA, fond Odeon, karton 7, Prozatímní statut ediční rady SNKLHU, výtvarná sekce.

329 Svůj návrh na složení redakční rady oznámilo SNKLHU hlavní správě již 2. dubna 1953.

V úseku hudby: J. Kapr (předseda), J. Zd. Bartoš (místopředseda), a členové – V. Holzknecht, J. Racek, J. Stanislav, J. Fadrhonic;

pro úsek výtvarného umění: V. Rada (předseda), J. Květ (místopředseda), a členové – Z. Rossmann, V. Tittelbach, A. Hoffmeister, J. Spurný.

16. dubna 1953 předložilo nakladatelství též návrh složení redakční rady úseku krásné literatury: J. Dolanský (předseda), Z. Vančura (zástupce), členové – J. Mukařovský, A. M. Píša, J. Průšek, O. Bělič, V. Závada.

cesta přesvědčování o správnosti názoru. To v každém případě bychom v redakční radě prosazovali. Tím ovšem se ještě neřeší otázka konečné odpovědnosti za rozhodnutí ediční rady, otázka práva rozhodovat. Vzpomínám si při té příležitosti na Tvoje slova (přišel jsi tehdy buď od s. Horáka, nebo s. Taufra), že usnesení ediční rady budou závažným, cenným materiálem pro redakční práci, že ediční rada bude iniciativně přispívat k náplni edičních plánů, plány schvalovat, ale při případných rozporech konečné rozhodnutí je na redakci nakladatelství. Je to zásadní otázka, bude myslím nutné o ní ještě zvlášť pohovořit.³³⁰

Podobně se k pravomocem ediční rady schvalovat ediční plán vztahovala připomínka z literární redakce (podpis je nečitelný): „Ediční rada ‚schvaluje‘ plán – co když něco z plánu neschválí a redakce na vydání trvá?“ A dále: „Ediční rada navrhuje a doporučuje autory atd. Zůstane při doporučování? Kdo má konečné slovo?“³³¹

Definitivní Statut edičních rad nakladatelských podniků přijatý ale až po vzniku ministerstva kultury, tedy nejdříve na podzim 1953, nakonec posiloval pravomoce redakce nakladatelství na úkor rady: jednak tím, že mezi členy edičních rad byli zahrnuti ředitel i šéfredaktor, přičemž ředitel mohl být předsedou ediční rady a šéfredaktor se stával ze své funkce jejím místopředsedou – v SNKLHU Jan Řezáč pro literární sekci a v edičních radách pro hudbu a výtvarné umění jednotliví vedoucí redaktoři příslušných redakcí: Jan Hanuš a Lubor Kára – a jednak tím, že úkoly edičních rad nakonec otázku schvalování vůbec neobsáhly. Statut ediční radě pouze ukládal – vedle politického požadavku uspokojovat kulturní potřeby občanů – projednávat roční ediční plány, plány redakčních prací a perspektivní plány nakladatelství, programy a osnovy nejdůležitějších publikací (sebraných spisů, sbírek, vědeckých prací atd.), pravidelně (nejméně dvakrát do roka) hodnotit uplynulé období, pomáhat nakladatelství při vyhledávání vhodných autorů, překladatelů, lektorů atd., podle potřeby si vyžádat k posouzení jednotlivé rukopisy nebo náměty, pomáhat redakci řešit všechny základní ediční problémy. Žádný z úkolů se ke schvalování edičních plánů nevztahoval. Navíc definitivní znění statutu rady opravňovalo

330 SOA, fond Odeon, karton 7, Dopis datovaný 5. 6. 1953.

331 SOA, fond Odeon, karton 7, Statut ediční rady (připomínky).

ředitele zamítnout jakékoli její rozhodnutí: „Rozhodnutí ediční rady schvaluje ředitel nakladatelství.“³³²

S pravomocemi ovšem převzalo nakladatelství odpovědnost nejen za obsazení edičního plánu, ale i za ideovou nezávadnost vydaného díla, respektive za dodržování ideologické normy. Přesun odpovědnosti nejen z ediční rady, ale i z „vyšších orgánů“ na odpovědné pracovníky nakladatelství zdůraznilo také ministerstvo – tím, že po schválení edičního plánu na rok 1954³³³ zrušilo duplicitní povolování publikací vydáváním takzvaných výměrů. Zadání rukopisu k tisku potvrzoval nadále jen ředitel a šéfredaktor: „Stará praxe vedla k tomu, že odpovědnost za jednotlivé tituly byla svalována z odpovědných pracovníků nakladatelství na orgány vyšší. [...] Nový způsob znamená uplatnění plné odpovědnosti vydavatelských pracovníků, zejména ředitele a šéfredaktora nakladatelství za vydání publikací potvrzených plánem.“³³⁴

„Hlavní tíže nakladatelství,“ uvedl na prvním zasedání před ediční radou ředitel nakladatelství a člen rady Josef Kalaš, „leží v práci redakce“.³³⁵ Podobně tehdy vystoupil místopředseda rady a šéfredaktor Jan Řezáč a jako hlavní úkol redakce, nikoli ediční rady „vyzdvihl její povinnost být ručitelkou za politickou a kulturní úroveň vydávaných knih“ a od ediční rady očekával především „ediční iniciativu a její kritiku, pokud jde o vydané knihy a o jejich redakční zpracování“.

Stejně chápali vymezení své funkce členové ediční rady: Jan Mukařovský jako předseda v úvodním proslovu zdůraznil, že „ediční rada není redakcí“ a má být „poradním orgánem ve věcech plánování a hodnotit vydané knihy z hlediska toho, co bylo vydáno a jak bylo vydáno“. Jan Zíka, zástupce hlavní správy vydavatelství, považoval za hlavní úkol rady „dát tvůrčí iniciativu a poskytnout tvůrčí pomoc při vytváření perspektivního plánu“, což podle něho nestíralo „odpovědnost nakladatelských pracovníků za vydávání knih“. Také Ladislav

332 SOA, fond Odeon, karton 7, Statut edičních rad nakladatelských podniků.

333 „Současně se schválením titulového plánu na rok 1954 přenáší se plná odpovědnost za obsahovou náplň publikací na ředitele a šéfredaktora nakladatelství“ (SÚA, fond MK, karton 155, inv. č. 215, Povolovací řízení, Změna povolovacího řízení neperiodických publikací).

334 SÚA, fond MK, karton 155, inv. č. 215, Povolovací řízení (Záznam).

335 SOA, fond Odeon, karton 7, Interní zápis z prvního zasedání ediční rady pro krásnou literaturu při SNKLHU, konaného 15. listopadu 1955 od 14 hodin. Dále citováno podle tohoto dokumentu, není-li uvedeno jinak. – Veškeré zápisy ze zasedání ediční rady zde citované jsou uloženy ve fondu Odeon, v uvedeném kartonu č. 7.

Fikar, když při následujícím zasedání rady hájil plán na rok 1957 proti výtkám Jaroslava Průška kvůli slabému obsazení orientální literatury, upozornil, že díla orientální literatury jsou sice málo zastoupena, že však „redakce SNKLHU vidí své úkoly dobře a správně“, a že „ediční rada není tvůrčí složkou nakladatelství, ale poradním orgánem ředitele a šéfredaktora“.³³⁶

Ediční radu pro krásnou literaturu jmenoval ředitel hlavní správy vydavatelství 8. srpna 1955.³³⁷ Její složení od návrhu připraveného a předloženého nakladatelstvím již 15. dubna 1953 se však lišilo jak počtem členů, tak jmény.³³⁸ Schůze ediční rady měly být svolávány ředitelem a šéfredaktorem podle potřeby, nejméně však jednou v měsíci. Ve skutečnosti se intervaly mezi jednotlivými zasedáními v dalších letech prodlžovaly.

Rada poprvé zasedla teprve 15. listopadu 1955, a mohla tudíž projednávat až ediční plán na rok 1957 a perspektivní plán na léta 1958–1960. A již na jejím druhém zasedání 23. ledna 1956³³⁹ po kritice uvedených plánů Jaroslavem Průškem došlo ke střetu ve věci rozdělení pravomocí mezi redakcí a ediční radou. Mukařovský v reakci na Průškovo vystoupení přes proklamovanou odpovědnost nakladatelství požadoval „stanovit modis vivendi mezi ediční radou nakladatelství a nakladatelstvím samotným“, protože podle něho nebylo možné pouhé mechanické rozdělení kompetence: „Napříště by nebylo možné, aby za existence ediční rady byli jednotliví její členové postaveni před hotovou věc. Ediční rada se bude muset zabývat otázkami, zda vydávat sebrané nebo vybrané spisy a kterého autora vydávat. To bude nutno předem projednat s příslušným členem ediční rady nebo s příslušným ústavem ČSAV.“

Zda k takovým jednáním docházelo mimo ediční radu, nebylo zjištěno. Rada pro krásnou literaturu sama – soudě podle zápisů z dalších zasedání – nakonec zůstala především poradním sborem a její iniciativa se soustředila zejména na hodnocení zařazení nebo vydání určitého díla a jeho literárního aparátu a na

336 Zápis z 2. zasedání ediční rady pro krásnou literaturu při SNKLHU 23. ledna 1956.

337 Složení ediční rady pro krásnou literaturu: Jan Mukařovský (předseda), Jan Řezáč (místopředseda), členové – Oldřich Bělič, František Buriánek, Julius Dolanský, Miroslav Drozda, Ladislav Fikar, Jaroslav Janů, Josef Kalaš (ředitel SNKLHU), Josef Kopál, Karel Krejčí, Jaroslav Průšek, Josef Sekera, Zdeněk Vančura, Felix Vodička (podle SOA, fond Odeon, karton 7, Dopis z 8. srpna 1955).

338 Srov. pozn. 329.

339 Zápis z 2. zasedání ediční rady pro krásnou literaturu při SNKLHU 23. ledna 1956.

posuzování proporčnosti plánu z hlediska zastoupení jednotlivých národních literatur; věnovala se spíš koncepčním úkolům, jako třeba návrhem postupu přípravy nové edice Světová knihovna, která měla obsáhnout základní díla světové literatury,³⁴⁰ než tipování konkrétních titulů – i když její záporná stanoviska byla závazná. Třeba při prověrce perspektivního plánu do roku 1965³⁴¹ František Buriánek požadoval, aby se z díla Bedřicha Václavka místo navrhované knihy *Literatura 20. století* vydala jeho práce *Tvorbou k realitě* (z Václavkovy tvorby v SNKLHU tehdy nevyšlo žádné dílo) a nedomníval se, „že by měl vyjít Neumannův *At' žije život* a Šimáčkův *Jiný vzduch*, ani antologie *Milostná poezie obrozenecká*“ – žádný z uvedených titulů nebyl tehdy skutečně publikován. Josef Kopal zase navrhl „u Sandové vzhledem k jejímu postoji k revoluci 1848 vydat výbor z její autobiografie, nikoli vzpomínky na rok 1848“ – k Sandové se nakladatelství vrátilo až v roce 1977 – a Oldřich Bělič „nepokládal za vhodné vydání Ortegy y Gasseta“. Tento autor pak nebyl u nás publikován. Odlišnost názorů³⁴² například Buriánka, Kopala a Mukařovského na světovost Karla Hlaváčka, o níž pouze Buriánek vyjádřil pochybnosti, stejně jako o zařazení *Mstivé kantilény* mezi tituly Světové četby v edičním plánu na rok 1958, neznamenal pro autora ani dílo vyřazení z plánu – Hlaváčkovy básně vyšly v uvedené edici ve svazku 168 spolu se sbírkou *Pozdě k ránu*, výběrem Sokolských sonetů a z tvorby uveřejňované časopisecky pod názvem *Básně*.

Při hodnocení produkce se členové rady vraceli především k otázce literárního aparátu díla. Jestliže si na prvním zasedání ediční rady v roce 1955 Vančura ještě stěžoval na situaci, kdy byl nejmenovanou redakcí požádán, aby Pythagorase v komentáři ke knize charakterizoval jako reakčního filozofa, aniž šlo o poznámku nutnou pro pochopení textu, diskuse na dalších poradách se spíše

340 Statut ediční rady počítal s možností vytvořit pro jednotlivé úseky ediční komise. Pro edici Světové knihovny navrhlo SNKLHU komisi ve složení: Jan Mukařovský (předseda), Oldřich Bělič, Karel Krejčí, Jaroslav Průšek, Jiří F. Franěk, Jaroslav Pokorný, Ferdinand Stiebitz, František Vrba, Jan Řezáč, šéfredaktor SNKLHU, Rudolf Lužík, zástupce šéfredaktora SNKLHU, Zdeněk Štolba, vedoucí redaktor SNKLHU, Jiří Zapletal, vedoucí redaktor SNKLHU, Dagmar Friedlová-Steinová, vedoucí redaktor SNKLHU (podle SOA, fond Odeon, karta 7, Materiál pro 5. zasedání ediční rady pro krásnou literaturu).

341 Zápis z mimořádného zasedání ediční rady pro krásnou literaturu při SNKLHU 1. prosince 1958.

342 Zápis z 8. zasedání ediční rady pro krásnou literaturu při SNKLHU 10. prosince 1956.

než posuzováním konkrétních případů nevhodného, tendenčního doslovu či předmluvy, který ediční rada hodnotila negativně, věnovala otázce komentářů obecně, jejich funkci jako součásti jednotlivých typů publikací.

Debatu o poslání a zpracování literárního aparátu – kterou se vzhledem k jejímu literárněvědnému charakteru v této práci nebudu podrobně zabývat – na jedné z porad ediční rady nakonec předseda Mukařovský pro bezvýhodnost uzavřel návrhem, „aby některý z redakčních pracovníků nakladatelství podal na některém ze zasedání ediční rady zprávu o tom, jak si představuje doslovy a poznámky“.³⁴³

Záznamy ze zasedání ediční rady však o takovém vystoupení některého z redaktorů SNKLHU neinformují. Mukařovský sám se stavěl „vůči všeobecné užitečnosti předmluvy, doslovů a poznámek“ skepticky,³⁴⁴ protože prý „odvykají čtenáře myslet“. Bylo podle něho „třeba vždy uvážit, zda je třeba doslovu nebo předmluvy“. Zároveň navrhl, že by měly „vycházet i knihy bez doslovu“.³⁴⁵

Zatímco názor členů rady na funkčnost komentáře v té době vycházel spíš z posuzování otázky jeho užitečnosti, redakce byla mnohdy nucena předjímat možné cenzurní zásahy zařazováním vysvětlujících textů, využívajících schemat právě platné stranické ideologie. „Realismus s perspektivou“ jako estetická norma počátku 50. let byl tehdy zdá se již překonán – „Po dlouhou dobu byl za socialistický realismus ve výtvarném umění vydáván šedivý realismus, vše ostatní bylo prohlašováno za formalismus,“ uvedl na jedné z porad ediční rady Jan Řezáč, když informoval o rozvoji knižní ilustrace a oblibě Jana Zrzavého jako ilustrátora v Sovětském svazu³⁴⁶ – přesto strana svou představu o funkci umění jakožto ideologickou normu pro vydávaná díla prosazovala. Na dodržování normy dohlížela jednak redakce, jednak nadřízené instituce – ministerstvo, respektive hlavní správa vydavatelství, hlavní správa tiskového dohledu a strana sama. Například z nutnosti obhájit před možným zásahem vyšších orgánů vydání Sudkových *Fotografií* v roce 1956 vznikla předmluva, kterou na ediční radě označil Ladislav Fikar za „vulgarizátorskou, nesudkovskou, necitlivou“.³⁴⁷ „Vyskytly se hlasy proti vydání, které tvrdily, že umělecká

343 Zápis z 4. zasedání ediční rady pro krásnou literaturu při SNKLHU 16. dubna 1956.

344 Zápis z 11. zasedání ediční rady pro krásnou literaturu při SNKLHU 18. března 1957.

345 Zápis z 15. zasedání ediční rady pro krásnou literaturu při SNKLHU 21. října 1957.

346 Zápis z 7. zasedání ediční rady pro krásnou literaturu při SNKLHU 8. října 1956.

347 Zápis z 9. zasedání ediční rady pro krásnou literaturu při SNKLHU 21. ledna 1957. Dále citováno podle tohoto zápisu.

fotografie je nesmysl,“ uvedl tehdy Jan Řezáč na vysvětlenou k Fikarově odsuzující poznámce a „museli jsme žádat o výjimku. Máme jediného teoretika fotografie, Linharta, který zprvu nechtěl psát úvod pro formalismus Sudkových fotografií a který měl k výběru fotografií řadu výhrad. Nakladatelství muselo vést svízelné jednání. Je pravda, že předmluva není dobrá. Neodpovídá ani tomu, co měla redakce na mysli. Je slabá třeba v teoretických závěrech a v bilancování Sudkovy činnosti. Kniha však měla velký ohlas.“ Kladného přijetí se jí dostalo zřejmě z důvodů podobných těm, jež tehdy uvedl Karel Krejčí, když konstatoval, že „v Sudkovi ho právě svým kouzlem zaujaly takzvané formalistické fotografie“.

Jan Řezáč v rozhovoru otištěném v knize *Deliria aneb malá příprava pozůstalosti* v roce 2004 považuje vydání Sudkovy monografie za zlomovou událost: „Sudkova monografie všechno rozvířila – vyšla v nákladu třicet tisíc výtisků a měla v Klubu čtenářů ohromný úspěch. Padnul tím předsudek knihkupců i čtenářů vůči umělecké fotografii.“³⁴⁸

Přestože typizace omezovala nakladatelství na vydávání určitého druhu literatury, u některých autorů se ediční plány střetávaly, zejména u českých autorů docházelo ke kolizím s nakladatelstvím Čs. spisovatel, jemuž náleželo vydávat soudobou českou literaturu v prvním vydání. A právě o takové tituly podle Řezáce měli čtenáři především zájem, takže často vycházely v druhém vydání v SNKLHU v Klubu čtenářů. U klasiků zdůraznil Řezáč na prvním zasedání ediční rady, že SNKLHU „má na úseku klasické literatury ve své ediční činnosti prioritu a že ostatní nakladatelství, pokud jde o vydávání klasické literatury, jsou povinna s naší redakcí se vždy dohodnout.“

Jiřina Zumrová komentovala praxi tak, že na úrovni redakce fungovala koordinační komise složená z redaktorů různých nakladatelství, kde se domlouvali autoři, pokud byl o ně zájem i z jiných nakladatelství. Ten, kdo zareagoval první (u Dilie), získal takzvanou opci – na jednotlivá díla, nikoli na celého autora.

348 ŘEZÁČ, Jan. *Deliria aneb Malá příprava pozůstalosti. I.* Praha: Concordia, 2004, s. 211.

S rozhodnutím o prvenství se však nakladatelství obracelo i na nadřízené orgány, například při vydání spisů Thomase Manna: „Naše nakladatelství zahájilo vydávání spisů Thomasa Manna románem Kouzelný vrch, na rok 1960 plánujeme Doktora Faustuse. Čs. divadelní a literární jednatelství na žádost o autorizaci odpovědělo, že Melantrich, který má rámcovou smlouvu na vydání Manna, rovněž plánuje na rok 1960 vydání Doktora Fausta. Žádáme ministerstvo, aby rozhodlo, které nakladatelství má titul vydat. Rámcová smlouva, na jejímž základě by chtěl Melantrich dílo vydat, byla podle ČDLJ uzavřena 23. 12. 1947.“ Vyjádření ministerstva rozhodlo bez ohledu na možné dohody o převedení autorských práv na nové subjekty při zániku původních vydavatelských podniků: „Podle našeho názoru nakladatelství Melantrich zaniklo podle zákona č. 94/1949 a nové nakladatelství Svobodné slovo jako podnik čsl. strany socialistické není nástupcem původního nakladatelství Melantrich, takže nepřebírá povinnosti tohoto nakladatelství.“³⁴⁹

Poměrné zastoupení literatur podle zemí původu tehdy ministerstvo pro ediční plán patrně přímo nerozepisovalo – i když předpokládalo.³⁵⁰ Hodnotili je právě členové rady zvolení podle svého profesního zaměření. Zatímco podle Josefa Kopala byla díla francouzské literatury v plánech na rok 1957³⁵¹ a perspektivních plánech dobře vybrána se zřetelem ke kulturnímu dědictví, italská literatura byla prý zastoupena minimálně. Julius Dolanský, který se v edičním návrhu zabýval slovanskými literaturami, hodnotil ruskou klasickou a polskou literaturu v proporcích plánu velmi dobře, za nedostatečný pokládal podíl jihoslovanských literatur, zato maďarská literatura prý byla reprezentována dostatečně. Oldřich Bělič považoval počet titulů španělské a portugalské literatury za mírný, kvalitu navržených děl za nespornou.

Zásadní nesouhlas s edičním plánem – přestože šéfredaktor Řezáč upozorňoval, že u let 1958–1960 nejde o konkrétní perspektivní plán – tehdy vyslovil Jaroslav Průšek vzhledem k podle něho „katastrofálnímu“ zastoupení orientálních

349 SÚA, fond MŠK, karton 1751, sign. 28 SNKLHU 1958, Vydávání spisů Thomase Manna.

350 „Redakce musí koordinovat vydání z jiných literatur tak, aby zde byla určitá poměrnost“ (SÚA, fond MŠK, karton 1751, sign. 28 Praha SNKLHU 1960, Skandinávie – překlady do češtiny ze skandinávské literatury).

351 Podle zápisu z 2. zasedání ediční rady pro krásnou literaturu při SNKLHU, 23. ledna 1956. Není-li uvedeno jinak, dále citováno podle tohoto dokumentu.

literatur. Ediční plány označil za nahodilé, v nichž „se projevuje buržoazní tradice orientace na západní literatury“, otázku proporcionality za politickou: „za takového stavu by nebylo možno plnit kulturní dohody“, program za „rasistický, jímž jsou orientální literatury likvidovány“, a dokonce vyhrožoval odchodem z ediční rady a stížností u příslušných orgánů: „Nedojde-li k nápravě, budu nucen z ediční rady vystoupit a důvody oznámit nadřízeným institucím.“ K nápravě tehdy nedošlo (až v roce 1960 byla podle Průška orientální literatura v edičním plánu zastoupena přiměřeně), protože ediční plán na rok 1957 už podle sdělení šéfredaktora Řezáče nebylo reálné měnit vzhledem ke krátké lhůtě k dodání rukopisů.

Zatímco Mukařovský dával Průškovu kritiku do „souvislosti s bojem za mír“, Řezáč spíš upozorňoval na potřebu určité literární kvality vydávaného díla – a to nejen ve vztahu k orientální literatuře: „nesmíme pomíjet otázku literární hodnoty jednotlivých plánovaných děl. Cítíme nutnost vydat například některé dílo albánské literatury, ale je především otázka, které dílo vydat, abychom mladou albánskou literaturu nezdiskreditovali.“ Hlavní překážkou ve vydávání asijských autorů a jihoslovanských literatur však nebyl jen nedostatek literárních děl, ale i hotových překladů – a hlavně nezájem čtenářů o okrajové literatury, žánry a témata, o němž vypovídaly neprodejně zásoby knih národního podniku Kniha, vyjádřené v žádostech velkoobchodu na ministerstvo o odpis a makulaci knih ze skladů velkoobchodu.

Změnit proporce plánu ve prospěch některé z literatur ovšem nemohlo nakladatelství ani zvýšením počtu titulů, protože – jak upozornil ředitel Kalaš – „úmysl vydávat ročně dvě stě titulů neodpovídal až do konce roku 1959 reálným možnostem“ a reálné možnosti³⁵² pro vydavatelství určovala politika strany

352 Produkce knih (zřejmě je zahrnuta jen tematická skupina 09, 12, 13, tedy bez hudebnin a grafiky) SNKLHU v letech 1953–1960 podle Zprávy o ideovém rozboru činnosti v roce 1962 (SOA, fond Odeon, karton 2):

rok	počet titulů	celkový náklad
1953	171	2595887
1954	178	2069300
1955	154	2051967
1956	171	2573220
1957	170	2713722
1958	202	3032824
1959	199	2875033
1960	171	2916689

a vlády ukazateli státního plánu rozvoje národního hospodářství, které se promítaly do nakladatelského plánu.³⁵³ Z materiálnětechnických ukazatelů byla patrně nejdůležitější kvóta papíru, přidělovaná nakladatelstvím podle tematických skupin.

Již program SNKLHU na rok 1953 předpokládal vydat alespoň 200 titulů s tím, že zásobník rukopisů měl odpovídat roční produkci asi 240 titulů.³⁵⁴ Konečný ediční plán na rok 1953 po přidělu 1.547 tun papíru však obsahoval jen 171 titulů v celkovém objemu 3.263.000 výtisků.³⁵⁵

Na dotaz předsedy Mukařovského k zástupci hlavní správy vydavatelství, přítomného na ediční radě diskusi o edičním plánu na rok 1957, zda by bylo možné zvýšit nakladatelství přiděl papíru, poznamenal přítomný Vladimír Vodička, „že otázku počtu titulů nelze pro nejbližší léta řešit z hlediska množství přiděleného papíru“. Nebylo ji ovšem možné rozhodnout ani snížením nákladů některých vydání, protože ministerstvo kultury takový postup nepodporovalo; naopak ukládalo kvůli požadavku takzvané akumulace snižovat počet titulů – podobně jako již v případě Družstevní práce. Přesto podle názoru zástupce hlavní správy vydavatelství mohla ediční rada požadavek nakladatelství vydávat dvě stě titulů podporovat. Od takové snahy ovšem členové rady nečekali žádný výsledek: Mukařovský upozornil, že „řešila-li by se otázka počtu titulů snížením nákladů, vznikla by celá řada složitých otázek“. Dolanský sice navrhl, „aby ediční rada požádala o změnu politiky v hospodaření s papírem“, Průšek však označil „jakoukoli intervenci, pokud jde o hospodaření s papírem, za naprosto zbytečnou a bezvýslednou“.

353 „Podnikový plán je základním plánovacím dokladem, jakým způsobem zajistí v rámci limitů [zvýraznila E. F.], daných pro vlastní náklady, materiálové zásobení, pracovní síly, mzdy atd., splnění ročních i čtvrtletních úkolů, vyplývajících pro něho ze státního plánu rozvoje národního hospodářství. Při sestavování plánu musejí podniky vycházet z úkolů daných rozpisem státního plánu, z usnesení X. sjezdu KSČ a ostatních pokynů a direktiv strany a vlády“ (SOA, fond Odeon, karton 54, Metodické pokyny a formuláře pro sestavení technicko-průmyslového a finančního plánu v odvětví periodického a neperiodického tisku).

354 SOA, fond Odeon, karton 12, Zápisy z porad vedení, Usnesení z 12. schůze 12. 11. 1952.

355 SOA, fond Odeon, karton 12, Zápisy z porad vedení, Usnesení z 9. schůze 29. 10. 1952. Podle Zprávy o ideovém rozboru činnosti z roku 1962 (SOA, fond Odeon, karton 2) však vyšlo jen 2.595.887 výtisků.

5.2.1 Příděl papíru

V množství přiděleného papíru, protože šlo o exportní komoditu, měly podle Jiřiny Zumrové prioritu učebnice, pak publikace na export, nakonec domácí literatura. Zatímco po válce průmyslová odvětví nedisponovala dostatečným množstvím surovin především v důsledku nepříznivého stavu národního hospodářství, kterého ministerstvo informací využilo jako záminky pro regulaci vydavatelské činnosti přidělem papíru, v roce 1953, v době centrálního plánování a budování socialismu, byl nedostatek odpovídajícího množství a kvality papíru způsoben především nefunkčností centrálně řízené ekonomiky – jak napovídají archivní dokumenty.

Ve zprávě, návrhu vládního usnesení, z října 1953³⁵⁶ označilo ministerstvo kultury – které od podzimu 1953 prostřednictvím hlavní správy vydavatelství řídilo polygrafii, knižní výrobu i distribuci a přidělovalo jednotlivým subjektům kvótu papíru – zásobování papírem za největší nedostatek na úseku materiálně-technického zásobování vydavatelské sféry. Příděly této suroviny byly prý polygrafii „nejen neustále kráceny, ale přidělován papír, který svým sortimentem, jakostí a rozdělením dodávek do čtvrtletí je v rozporu s úkoly stanovenými mu státním plánem“. Polygrafický průmysl se pak prý musel přizpůsobovat výrobě „bez ohledu na požadavky spotřebitelů“. Stížnost mířila i na neustále klesající kvalitu papíru: „Papír je dodáván netříděný, v nestejně velikosti a síle, vlhký a se stále větším obsahem dřeviny, málo klížený a plněný“.

Zároveň s nedostatkem papíru byla ve zprávě vyjádřena nespokojenost s tlakem centrálních orgánů na snižování stavu zásob, které nezohledňovalo nutnost určité doby zrání papíru před polygrafickým zpracováním – tím se snižovala kvalita tisku: „Soustavný tlak státního úřadu plánovacího a ministerstva financí na snižování časových norem zásob, prosazovaný bez ohledu na speciální charakter polygrafické výroby a bez ohledu na skutečnost, že papír musí před zpracováním tiskem zrát v průměru nejméně 90 dnů, u barevného ještě déle, způsobuje, že

356 SÚA, ÚPV-T, karton 258, inv. č. 57/25–57/40, 1952–1953, Nedostatky na úseku materiálně-technického zásobování. (Verze Návrhu vládního usnesení o opatřeních k zajištění práce a dalšího rozvoje polygrafického průmyslu z 21. října 1953 vypracovaného na ministerstvu kultury, tehdy již pod vedením Václava Kopeckého.) Není-li uvedeno jinak, dále citováno podle tohoto dokumentu.

závody polygrafického průmyslu zpracovávají papír nedostatečně vyzrálý, dodávaný jim přímo z výroby, a je příčinou dalšího poklesu kvality výrobků polygrafických, vznikajících v provozu tiskáren.“

Příčinu nedostatku knižního papíru, a tím nesoulad mezi požadavky a možnostmi dvou odvětví, shledalo ministerstvo kultury v užívání rozdílných fyzikálních jednotek pro vyjádření na jedné straně dodávek papírenského průmyslu polygrafii a na straně druhé požadavků polygrafického průmyslu: „Již po dobu několika let projevuje se v plánování výroby a spotřebě papíru rozpor, který vzniká ze skutečnosti, že výroba papíru je plánována v tunách, zatímco při plánování spotřeby papíru nutno vycházet výlučně z plochy.“ I když tedy papírenský průmysl podle citované zprávy dodávky v tunách plnil, respektive překračoval tím, že prý zvyšoval gramáž papíru, polygrafický průmysl trpěl nedostatkem archů: „Tím se stává, že skutečná spotřeba papíru často není plně kryta, i když papírenská výroba plán a dodávky v tunách splní, a to v důsledku překračování stanovené, respektive sjednané gramové váhy papíru, neboť překročení stanovené gramové váhy při dodržení váhového množství dodávky znamená nevyhnutelně ztrátu tiskové plochy.“ Polygrafický průmysl pak musel zpracovávat příliš silný, nevhodný papír: „Plánování výroby papíru v tunách vede pak dále k nepoměrné výrobě papírů silnějších, které je polygrafický průmysl nucen zpracovávat za současného nedostatku papírů slabých.“

Stížnost na rozdílné užití jednotek při plánování výroby a spotřeby papíru podalo v srpnu 1953 i ministerstvo zahraničního obchodu a stejně jako ministerstvo kultury v něm spatřovalo hlavní příčinu nedostatkovosti požadovaného slabého papíru: „Z praxe je známo, že se plán výroby v tonáži rok od roku zvyšuje, přesto ale se projevuje čím dál tím větší nedostatek zboží, zvláště pak slabých papírů. Výroba s dosavadním strojním zařízením a výrobní kapacitou, má-li vyrábět papír nižší gramáže, nemůže splnit daný plán v tunách a nemůže vyhovět spotřebiteli v požadovaném množství papírů slabších. Vyrábí pouze část papírů slabých a zbytek tunového plánu pokrývá papírem silnějším.“³⁵⁷

Obě ministerstva k odstranění těchto nedostatků navrhla formou vládního usnesení Státnímu plánovacímu úřadu a ministerstvu lesů a průmyslu od roku

357 SÚA, fond ÚPV-T, karton 246, sign. 57/11/3, Návrh vládního usnesení o změně plánování výroby a spotřeby papíru.

1954 sestavovat „plán výroby grafických papírů na místo v tunách v míře plošné, tj. v m² s udáním síly (gr/m²)“.³⁵⁸ Uvedené instituce však takovou praxi odmítly. Státní plánovací úřad označil plánování výroby papíru v ploše v praxi za nereálné: „Bylo by potřeba najít způsob, jak měřiti a kontrolovati přesně plochu vyráběného papíru, opatřiti příslušné přístroje, přepracovati všechny technicko-hospodářské normy vypracované a zaběhnuté na přesné váhové jednotky na nepřesné jednotky plošné.“³⁵⁹ Navíc by tato změna podle vyjádření ministra-předsedy SPÚ způsobila potíže v plánování exportu, protože „ve všech lidově-demokratických i kapitalistických státech je množství papíru měřeno ve váhových jednotkách množství a ne v jednotkách plošných.“³⁶⁰

Ministr lesů a dřevařského průmyslu odmítl požadavek s tím, že „již v roce 1950 bylo plánováno u výroby papíru nejen v tunách, ale i metrech, od tohoto způsobu jsme však upustili, protože se neosvědčil“,³⁶¹ a doporučil návrh ministerstvu zahraničního obchodu vrátit. V odpovědi ministerstvu kultury zdůraznil, že „papír je jako surovina bilancována státním úřadem plánovacím a podle jím vypracovaných bilancí dodáván“,³⁶² a ohradil se tak proti mylnému názoru, že „nedostatek papíru je zavinován výhradně ministerstvem lesů a dřevařského průmyslu“. Plánovat dodávky papíru podle plochy odmítl: „S návrhem na zavedení plánování výroby a dodávky papíru výlučně *podle plochy* nemůžeme souhlasit, neboť z důvodů technických není uskutečnitelné.“³⁶³

Příčinu nedostatkivosti slabých papírů nakonec shledal ministr-předseda Státního plánovacího úřadu u papírenských strojů, které podle jeho vyjádření mají „určitou mez hospodárné výroby při určité gramové váze. Překračováním této gramové váhy ať již směrem nahoru, neb dolů dochází k vysokým

358 SÚA, ÚPV-T, karton 258, inv. č. 57/25–57/40, 1952–1953, Vyjádření ministerstva lesů a dřevařského průmyslu k Návrhu vládního usnesení o opatřeních k zajištění práce a dalšího rozvoje polygrafického průmyslu z 16. listopadu 1953.

359 SÚA, fond ÚPV-T, karton 246, sign. 57/11/3, Stanovisko náměstka ministra-předsedy Státního plánovacího úřadu z 18. srpna 1953.

360 SÚA, fond ÚPV-T, karton 246, sign. 57/11/3, Stanovisko náměstka ministra-předsedy Státního plánovacího úřadu z 18. srpna 1953.

361 SÚA, fond ÚPV-T, karton 246, sign. 57/11/3, Dopis ministra lesů a dřevařského průmyslu z 4. srpna 1953.

362 SÚA, ÚPV-T, karton 258, inv. č. 57/25–57/40, 1952–1953, Vyjádření ministerstva lesů a dřevařského průmyslu k Návrhu vládního usnesení o opatřeních k zajištění práce a dalšího rozvoje polygrafického průmyslu z 16. listopadu 1953.

363 SÚA, ÚPV-T, karton 258, inv. č. 57/25–57/40, 1952–1953, Vyjádření ministerstva lesů a dřevařského průmyslu k Návrhu vládního usnesení o opatřeních k zajištění práce a dalšího rozvoje polygrafického průmyslu z 16. listopadu 1953.

národohospodářským ztrátám tím, že výkonnost strojů neúměrně klesá nehledě k vysokému procentu výmětu.³⁶⁴

Představa Julia Dolanského o možnosti intervence ediční rady ve prospěch změny politiky hospodaření papírem v centrálně plánované ekonomice byla zdá se opravdu zcela iluzorní. Ladislav Fikar na ediční radě tedy spíše prosazoval změnu poměru přidělu ve prospěch tematických skupin 13 (krásná literatura) a 14 (dětská literatura), protože podle něho vznikala nadprodukce technické literatury.³⁶⁵ Velké množství papíru odčerpávalo také plnění jmenovitých úkolů, například povinnost udržovat některé akce, například jiráskovskou, která třeba v roce 1958 předpokládala publikovat dva svazky v celkovém nákladu 220.000 výtisků.³⁶⁶

5.2.2 Tvorba čtenářského zájmu

Množství papíru představovalo podle ministerstva omezení, určující počet výtisků, pro polygrafii to byl naopak celkový počet knih, který udával spotřebu papíru.³⁶⁷ Strukturu tohoto limitu (počet výtisků) vyjadřoval poměr titulů k nákladům – čím méně titulů, tím vyšší náklad a naopak. Tento poměr odrážel hospodářskou politiku strany a vlády, kterou stát na jedné straně plánovitě řídil knižní výrobu, na druhé „uspokojoval potřeby“ obyvatelstva kulturními statky, a to pomocí pevných maloobchodních cen: „ceny spotřebních předmětů jsou při daných peněžních příjmech obyvatelstva hlavním ekonomickým nástrojem plánovitého působení na strukturu osobní spotřeby.“³⁶⁸

Maloobchodní ceny zboží od peněžní reformy v červnu 1953, která zbavila obyvatelstvo úspor, byly nejen v zájmu cíleného působení na spotřebu, ale i sociálního pokoje v zemi záměrně snižovány – do roku 1960 sedmkrát;

364 SÚA, fond ÚPV-T, karton 246, sign. 57/11/3, Stanovisko náměstka ministra-předsedy Státního plánovacího úřadu z 18. srpna 1953.

365 Zápis z 9. zasedání ediční rady pro krásnou literaturu při SNKLHU 21. ledna 1957.

366 Zápis z 8. zasedání ediční rady pro krásnou literaturu při SNKLHU 10. prosince 1956.

367 „Spotřeba hlavní suroviny – papíru – je dána počtem výtisků. Přídavky papíru na přípravu a k eventuálnímu zkažení jsou přesně normovány a tyto normy stále zpevňujeme“ (SÚA, fond MI-D, karton 65, sign. Technika a výzkum, normy, 1951–1953, Námetky pro technické normy pro rok 1952).

368 KOŽUŠNÍK, Čestmír. *Problémy teorie hodnoty a ceny za socialismu: vývoj cenové soustavy v ČSSR*. Praha: ČSAV, 1964, s. 238–239.

s výjimkou roku 1958 klesaly každý rok.³⁶⁹ Jestliže zároveň s cenami klesal počet výtisků (průměrný náklad), jak se uvádí v připomínkách k výnosu ministerstva kultury o tvoření cen,³⁷⁰ pak trvale udržovat nízké, jednotné a srovnatelné ceny a při tom zvyšovat takzvanou akumulaci, znamenalo snižovat výrobní náklady. Jak nakladatelství, limitováno směrnicemi a stranickými zájmy, tyto cíle naplňovalo?

Prodejní ceny knih vycházely z ceny vydavatelského archu, takzvaného nominálu, stanoveného ministerstvem v sazebníku pro jednotlivé typy publikací, a rovnaly se násobku nominálu a počtu vydavatelských archů.³⁷¹ Ceny tedy nezohledňovaly počet vydaných výtisků jednotlivých titulů. Když se cena stanovená podle nominálu výrazně lišila od ceny srovnatelných publikací, potom ji nakladatelství vypočítalo na základě individuální kalkulace, kterou předložilo ministerstvu ke schválení.³⁷²

Rozdíl mezi cenou stanovenou podle individuální kalkulace, která odrážela výši nákladu, a cenou vypočítanou ze sazby za nominál, která „odstranila závislost knih na výši nákladu“,³⁷³ lze posoudit na příkladu žádosti SNKLHU o schválení prodejní ceny publikace Jan Neruda, *Podobizny III*: „Cena tohoto titulu vypočítaná na základě nominálového sazebníku činí Kčs 30,50 (váz.)“, avšak „na základě individuální kalkulace docházíme k ceně vázaného výtisku Kčs 52,80“.

369 KOŽUŠNÍK, Čestmír. *Problémy teorie hodnoty a ceny za socialismu: vývoj cenové soustavy v ČSSR*. Praha: ČSAV, 1964, s. 159.

370 SÚA, fond MK, karton 164, sign. Publikace, ceny – stanovení, 1953–1956, Připomínky HPÚ–2 k druhému znění (červené opravy) výnosu NK o tvoření cen knih a hudebnin, č. j. 16.761/1955 – XV/2.

371 *Ceník maloobchodních cen za jednotku rozsahu a vazbu knih a hudebnin platný od 1. dubna 1956* (Praha: Ministerstvo kultury, 1956. 31 s.) stanovil deset skupin tiskovin: 1. politická a sociálně-ekonomická literatura; 2. učebnice, skripta, učební pomůcky a pedagogická literatura; 3. odborná literatura a jinde neuvedená; 4. zemědělská a lesnická literatura; 5. slovníky; 6. literatura o umění; 7. dětská a mládežnická literatura; 8. krásná literatura; 9. hudebniny; 10. ploché tisky a přílohy; a jako 11. vazby. V těchto skupinách byly pro jednotlivé druhy stanoveny ceny (v korunách) za vydavatelský arch, například u krásné literatury: 1. sebrané spisy klasiků – 0,66 korun; 2. vybrané spisy klasiků – 0,66; 3. klasická literatura v masovém vydání – 0,52; 4. Národní knihovna – 0,44; 5. současná domácí próza – 0,61 korun; 6. současná próza sovětská a zemí lidové demokracie – 0,57 korun; 7. současná próza ostatní – 0,66; [...] 14. klasická poezie – 2,53 (první VA), 0,79 (další VA); 15. poezie původní současná – 2,40 (první VA), 0,66 (další VA) atd. V 6. skupině, literatura o umění, „stál“ VA teoretických a historických děl a vědeckých publikací 1,17 korun. Sebrané spisy J. V. Stalina a K. Gottwalda byly určeny jednotně za jeden vázaný výtisk cenou 9 korun.

372 SÚA, fond MK, karton 164, sign. Publikace, ceny – stanovení, 1953–1956, Výnos ministerstva kultury z ledna 1955 o tvoření maloobchodních cen knih a hudebnin.

373 SÚA, fond MK, karton 155, inv. č. 212–215, ÚV KSČ 1955, Zpráva o ediční činnosti 1954 a edičním plánu 1955.

Nakladatelství tedy žádalo ministerstvo o schválení prodejní ceny ve výši 45 korun.³⁷⁴ Jindy naopak nakladatelství došlo k nižší ceně, než za jakou se prodával stejný titul opatřený třeba ilustracemi. I v takovém případě se cena upravovala na „cenu srovnatelnou“ – stejně jako u dalšího vydání téhož díla. Pro stanovení ceny druhého vydání spisů Karoliny Světlé *Ještědské romány I*, *Ještědské romány II* a *Ještědské povídky* neschválilo ministerstvo jeho kalkulaci podle nominálů (brožované vydání: 24,30 korun, 17,10 a 24,90) a SNKLHU muselo zachovat cenu prvního vydání (brožované vydání: 14,70 korun, 11,20 a 16,25).³⁷⁵

Nominály výrazně knihy zlevňovaly. Podle zástupce národního podniku Kniha, přítomného pravidelně od roku 1956 na zasedáních ediční rady, který referoval o prodeji a stavech zásob, se knihy prodávaly velmi lacino.³⁷⁶ Ladislav Fikar prosazoval pro ředitele nakladatelství pravomoc upravovat ceny knih o 10 % nahoru nebo dolů. Členové rady v nominálech viděli jednu z příčin omezené titulové nabídky. Jestliže totiž prodejní ceny neodrážely skutečné výrobní náklady jednoho titulu a přitom mělo nakladatelství plnit plánované ukazatele tržeb, zisku a odvodů do státního rozpočtu (zisky z prodeje titulů SNKLHU měly navíc pokrývat ztráty jiných státních nakladatelství) a zvyšovat takzvanou akumulaci, pak muselo snižovat jiný druh výrobních nákladů – omezovat počet titulů. Princip akumulace objasnil na zasedání ediční rady šéfredaktor Řezáč: „čím menší počet titulů, tím vyšší náklady jednotlivých knih a tím větší akumulace.“³⁷⁷

Jestliže tedy maloobchodní cena v centrálně-přídělovém systému měla zajišťovat rovnováhu mezi nabídkou a poptávkou, pak této rovnováhy bylo u knih dosahováno omezováním titulové nabídky. A jestliže typizací pouze SNKLHU

374 SÚA, fond MK, karton 164, sign. Publikace, ceny – stanovení, 1953–1956, 1955, Schválení cen knih pro SNKL a SNTL.

375 SÚA, fond MK, karton 164, sign. Publikace, ceny – stanovení, 1953–1956, 1955, Schválení cen knih pro SNKL a SNTL.

376 Platy vybraných vedoucích pracovníků SNKLHU podle náhrady platů z 29. 1. 1954: Kalaš – 2.280 korun, Řezáč – 2.140 korun, Bodner – 2.060 korun, Hodek – 1.700 korun, Franěk – 1.700 korun (podle SÚA, fond MK, karton 169, sign. HSV, SNKL, 1953–56(7), SNKL – schválení mimotarifních platů). Ceny v roce 1956: chléb žitný, 1 kg, 2,60; mléko, 1 l, 1,80–2,20 korun; maso hovězí zadní, 1 kg, 25 korun; dámské boty (pár), 156 korun, dámský kabát, 580 korun (podle *Statistická ročenka Republiky Československé 1958*, Praha: Orbis, 1958, s. 324–325).

377 Zápis z 2. zasedání ediční rady pro krásnou literaturu při SNKLHU 23. ledna 1956.

bylo oprávněno vydávat překlady děl krásné literatury, zúžil se nabízený sortiment knih na několik desítek titulů vydávaných ve velkých nákladech, které pak byly rychle rozebrány, jak ukazovaly údaje o prodeji, a mnohé tituly se tak staly úzkoprofilovým zbožím.

I přes vysoké náklady oznamoval zástupce podniku Kniha na ediční radě v hlášení o prodeji knih SNKLHU od roku 1956 stálý nedostatek děl krásné literatury: Z vydání v uvedeném roce označil 86 titulů za úzkoprofilové zboží. 15 titulů bylo podle jeho údajů rozebráno při první expedici. Na skladě pak zůstalo jen 25 titulů – z nich 6 postupně objednatelé rovněž rozebrali. V květnu 1957 zbývalo na skladě jen 15 titulů v celkovém nákladu 13.000 výtisků.

Srovnatelné údaje vykazoval také odbyt za rok 1957 i další léta.

Když tehdy Dagmar Steinová na poradě ediční rady uvedla, že „zahraniční odborníci byli překvapeni vysokými náklady“, ³⁷⁸ tak tito odborníci, pokud přijížděli ze států s volným trhem, zřejmě netušili, co v centrálně-přídělovém hospodářství v nakladatelské sféře znamená přiděl papíru, jmenovitě úkoly, akumulace, nominály, typizace, „zvyšování kulturní úrovně lidu“, řízení osobní spotřeby a že podle výše nákladu nelze přímo usuzovat na čtenářský zájem.

Pokud tedy měl být z důvodů akumulace titulový plán krácen, upozornil Jan Řezáč na zasedání ediční rady projednávající návrh plánu na rok 1958, ³⁷⁹ že se budou vyřazovat nerentabilní tituly. Průšek situaci sice chápal, zároveň se však domníval, že přece není možné řešit čtenářský nezájem o některé knihy „vydáváním titulů vyloženě kasovních“, a odmítal tudíž plnění úkolu rentability na úkor titulů orientální literatury, které podle něho na skladě nezůstávaly.

Na rozdíl od Průškova tvrzení se národní podnik Kniha v roce 1957 postavil proti novému vydání Mao Tunova románu *Šerosvit* v SNKLHU, protože stále skladoval staré vydání, které dokonce navrhl k zmakulování. Aby redakce vyhověla kulturněpolitickým tlakům na zastoupení orientálních literatur, navrhla tehdy přeradit titul do Klubu čtenářů, protože publikace této knihovny se nedistribuovaly prostřednictvím podniku Kniha a navíc se vydávaly ve vysokých nákladech.

378 Zápis z 13. zasedání ediční rady pro krásnou literaturu při SNKLHU 20. května 1957.

379 Zápis z 9. zasedání ediční rady pro krásnou literaturu při SNKLHU 21. ledna 1957.

Právě knihy Klubu čtenářů – protože se prodávaly přímo odběrateli – se podílely nejvyšší měrou na zisku, v roce 1955 přibližně dvěma třetinami, zatímco knihy krásné literatury tvořily zisk jen z jedné třetiny:³⁸⁰ „Pozoruhodný zisk vykazují knihy Klubu čtenářů. U 17 expedovaných titulů Klubu čtenářů docílili jsme dvojnásobek zisku jako u 110 knih krásné literatury. Rozhodujícím činitelem je skutečnost, že expedujeme knihy vydávané ve velkých nákladech přímo členům za spotřebitelskou cenu. Hospodářský úspěch druží se tak v tomto případě k nedocenitelnému užitku kulturně-politickému.“ Naopak na hranici ztrátovosti se pohybovaly knihy o hudbě a výtvarné publikace: „Nepatrný zisk u knih o hudbě a ztráta u knih výtvarných je důsledkem vysokých výrobních nákladů těchto úseků při nízkém počtu vydaných výtisků jednotlivých titulů.“³⁸¹

Na rozdíl od dřívější klubové praxe – například Družstevní práce –, kdy byl titul pro členy cenově zvýhodněn, klubové ceny v SNKLHU se určovaly nominálně stejně jako u knih nabízených v maloobchodě – jen se v něm podle klubových zásad neprodávaly. Největší užitek – v podobě zisku – tedy knihy přinášely státnímu rozpočtu, nikoli členům, jak tomu bylo u Družstevní práce. V roce 1958 měl Klub čtenářů 153.876 členů, pro něž bylo vydáno 18 knižních titulů v celkovém počtu 1.039.000 výtisků.³⁸²

Pouze v limitech směrnic hospodářské politiky vybudované na stranické ideologii mohl výši vydání zprostředkovaně, přes národní podnik Kniha, ovlivňovat předpokládaný čtenářský zájem. Poptávka se však zjišťovala jen u knih zařazených do edičního plánu. Od roku 1955 vydávala jednotlivá nakladatelství průzkumovou verzi edičního plánu, kterou distribuoval národní

380 Rozbor hospodářského výsledku za rok 1955 – podíl na zisku: 1. knihy Klubu čtenářů 66,80 %, 2. knihy krásné literatury 32,92 %, 3. knihy o hudbě 0,28 % (podle SOA, fond Odeon, karton 55).

381 Přehled o hospodářském výsledku některých nejvýnosnějších titulů (podle SOA, fond Odeon, karton 55) – uvedeno v pořadí od nejvýnosnějšího: Hugo, Chrám Matky Boží; Stašek, Blouznivci našich hor; Dreiser, Jennie Gerhardtová; Herrmann, U snědeného krámu; Dickens, David Copperfield; Balzac, Ztracené iluze; Cervantes, Don Quijote; Dreiser, Americká tragédie; Hašek, Črty, povídky, humoresky; Jirásek, Psohlavci; Hostomská, Opera. Příklady ztrátových titulů – v pořadí k nejztrátovějšímu: Jirásek, Husitská trilogie; Jirásek, Společenská dramata; Tajná kronika Mongolů; Koltjarevskij, Aeneida; Blok, Výbor z díla; Ostrovskij, Hry; Otázky literatury a literární kritiky; Hoffmeister, 100 let české karikatury (zřejmě kvůli navýšení nákladů na dodatečné vyřazování některých karikatur); Kára-Hegar, O sovětské ilustrační tvorbě.

382 SOA, fond Odeon, karton 60, Zpráva o výsledcích komplexního rozboru činnosti za rok 1958.

podnik Kniha „vybraným složkám“.³⁸³ Průzkum skutečného čtenářského zájmu bez ohledu na plán se neprováděl.

Ve zprávě o splnění plánu za rok 1957 komentující změny od prvního návrhu, sestaveného 16. června 1956, k sedmé verzi plánu, která vznikla až s ročním zpožděním, 27. srpna 1957, se k účasti velkoobchodního článku na úpravách edičního plánu uvádí: „První úpravy (verze z 31. října 1956) vyvolal průzkum edičního plánu prováděný podnikem Kniha. Přestože většinou došlo k oboustranné dohodě jak o titulové náplni, tak o nákladech, u některých knih a hlavně na úseku hudebnin, musela vzniklé spory řešit hlavní správa vydavatelství.“³⁸⁴

Podíl Knihy na ediční politice ani ředitel, ani šéfredaktor SNKLHU nepřijímali vždy pozitivně: „Musíme nejednou přistupovat na požadavky Knihy. Při jednání se často projevují tendence ‚obrátky zboží‘, tj. snaha prodávat zboží“ (Kalaš). Anebo ve stejné diskusi na zasedání ediční rady: „Nelze vyhovět živelnému zájmu trhu“ (Řezáč).³⁸⁵ Ediční rada sice doporučovala nakladatelství stanovit u publikací, které mají široký čtenářský okruh takový náklad, jaký uspokojuje jejich zájem – ten ovšem odčerpával přiděl papíru jiným titulům, což na druhou stranu odporovalo hledisku proporcionality zastoupení jednotlivých literatur. Jiřina Zumrová k otázce, jak se určovala výše nákladu jednotlivých titulů v SNKLHU, uvedla: „Když byl ediční plán v plné figuře, odjelo se autem na krajské ředitelství národního podniku Kniha, kam byli pozváni zástupci z okresů a knihkupci a kde proběhla debata o nákladu. Pak přišlo oficiální vyjádření – tím jsme se ale neřídili. Náklad se stanovil v nakladatelství a národní podnik Kniha musel odebrat vše. Do nakladatelství pak přicházelo hlášení o prodeji. Když se titul neprodal za sto čtyřicet dní, prohlásil se za ležák a ležáky se se souhlasem ministerstva odepsaly. Když zbývalo čtyři sta kusů, nestálo to za nabídkovou akci, jinak se titul znovu nabízel.“

Podle Mukařovského bylo čtenáře „nutno chápat reálně. Kupuje především to, co je třeba znát, má zájem o určité literární hodnoty.“ Realitou však bylo i to, že titul

383 SÚA, fond MK, karton 155, inv. č. 213, Koordinace vydavatelské činnosti nakladatelství, Ediční plány nakladatelských podniků na rok 1956 – průzkum.

384 SOA, fond Odeon, karton 59, Zpráva o splnění plánu za rok 1957.

385 Zápis 5. zasedání ediční rady pro krásnou literaturu při SNKLHU 25. května 1956. Není-li uvedeno jinak, citováno podle tohoto zápisu.

nebylo možné koupit, i když se nacházel v některém skladu: „doobjednávka čtenáře přes knihkupectví“ – uvedla Jiřina Zumrová – „nefungovala, i když sklady byly plné.“ O nepohotovosti velkoobchodu svědčil podle Kalaše například titul vydaný v Klubu čtenářů ve vysokém nákladu, jehož jiné vydání leželo ve skladech Knihy nerozebráno. Za nepružností distribuce se pak ovšem skrýval i skutečný čtenářský nezájem.

Přes původní výhrady k edičnímu plánu na rok 1957 při jeho hodnocení z hlediska vydaných titulů na 17. schůzi ediční rady 3. března 1958, z níž byl ovšem Průšek omluven, větší nevoli u některých členů vyvolal pouze vysoký náklad románu Jarmily Loukotkové *Navzdory básník zpívá* v Klubu čtenářů, k němuž prý literární kritika měla velké výhrady. Zařazení tohoto titulu zdůvodnil Řezáč ediční radě jako východisko z nouze, v níž se prý nacházela jak česká, tak sovětská soudobá próza, a zájmem čtenářů o první vydání. Jestliže ještě ediční plány na rok 1957 a 1958 byly redakční radě předkládány k posouzení v přibližně dvouletém předstihu, potom na rok 1959 a 1960 už jen maximálně rok předem.

5.2.3 Hospodářská ztráta

Ztrátu vykazovalo nakladatelství v případě vyřazení publikace z výroby nebo distribuce – ojediněle zjištěním defektního výtisku, většinou v důsledku změn stranického zájmu v oblasti „uspokojování kulturních potřeb lidu“. Přestože v plánu se s takovými ztrátami nepočítalo, vyřazení publikace z ideových důvodů ministerstvo nevyklučovalo: „Politické, hospodářské a kulturní poslání těchto výrobků [neperiodických publikací] vyžaduje nejen časté změny a úpravy edičního plánu, ale i časté úpravy ideového obsahu jednotlivých publikací, vyplývající z okamžitých politických, hospodářských a kulturních potřeb.“³⁸⁶ Odpis škod rozpracované a nerealizované výroby schvalovala hlavní správa vydavatelství nebo ministerstvo na základě zdůvodněných žádostí z nakladatelství, odpisy neprodejných titulů ze skladů velkoobchodu, k nimž

³⁸⁶ SÚA, ÚPV-T, karton 258, inv. č. 57/25–57/40, 1952–1953, Návrh vládního usnesení k zajištění rozvoje polygrafického průmyslu z 21. října 1953.

zřejmě rovněž docházelo i v SNKLHU,³⁸⁷ prováděl národní podnik Kniha.³⁸⁸

Žádosti o odpisy honorářových nákladů za záporné lektoráty, které by se daly rovněž předpokládat, nebyly zjištěny.

Protože mi jde o sledování účinků ideologické normy a přesunů odpovědnosti za její dodržování, uvedu především hospodářské ztráty politicky motivované a průkazně doložené na základě žádostí o odpis, nikoli odpisy honorářů například z důvodu úmrtí překladatele anebo škody způsobené nakladatelstvím převedením vydání do dalšího roku kvůli nedokončenosti přípravných prací. Jen pro srovnání zaznamenávám některé další odpisy provedené v roce 1955.

V roce 1955 vznikly škody při výrobě publikací ve dvou zjištěných případech: 2.000 korun při odstraňování politicky nežádoucích karikatur z publikace Adolfa Hoffmeistera *100 let české karikatury*, které bylo prováděno se souhlasem hlavní správy vydavatelstv, a 7.147,31 korun, jež stálo vytištění nového půlarchu a knihařské zpracování z důvodů dvojího odlišného rozhodnutí hlavní správy vydavatelstv o ceně knihy *Ještědské romány* Karoliny Světlé.³⁸⁹

Další ztráty vznikly zastavením výroby následujících publikací – cituji ve znění přílohy č. 18 k ročním výkazům za rok 1955.³⁹⁰ Vzhledem k tomu, že šlo o rozpracovanou výrobu, o vyřazení rozhodlo patrně nakladatelství:

Kalčev, *Na hranicích*, rok započetí výroby 1955, důvody zastavení: Politické důvody – vzhledem k normalizaci vztahů, souhlas HSV 50.252/55/SV2, ztráta 12.062,01 korun;

O literatuře a literární kritice, rok započetí výroby 1954, důvody zastavení: Velká část statí pozbyla v průběhu přípravy díla významu a stala se neaktuální, souhlas HSV 50.252/55/SV2, ztráta 8.918,18 korun;

387 „Plnění důležitého kulturněpolitického poslání vyžaduje vydávat některá díla vysloveně ztrátová v malých nákladech, mnohdy ještě distribucí v poslední chvíli snižovaných“ (SOA, fond Odeon, karton 55, Průvodní zpráva k ročním výkazům).

388 Ministerstvo kultury schválilo v roce 1955 odpis nadměrných zásob ve výši 38.617.000 korun. V roce 1956 odepsala Kniha po schválení ministerstvem neprodejně zásoby v tematické skupině 00 (politická literatura) ve výši 9.347.133,23 korun, v tematické skupině 01 (ekonomická literatura) 347.133,23 Kč (podle SÚA, fond MK, karton 160, sign. Tisk – Publikace odpisy 1956, Odpis a makulace zastaralé a neaktuální politické literatury, Odpis a makulace zastaralé a neaktuální ekonomické literatury).

389 SOA, fond Odeon, karton 55, Průvodní zpráva k ročním výkazům (Škody při výrobě publikací).

390 SOA, fond Odeon, karton 55, Příloha č. 18 k ročním výkazům za rok 1955.

Shakespeare, *Sonety*, rok započetí výroby 1955, důvody zastavení: Jedna ze dvou vyřazených ilustrací J. Zrzavého musela být honorována, souhlas HSV 60.151/55/SV2, ztráta 1.000 korun;

Naše vlast – album, rok započetí výroby 1953, důvody zastavení: Ze závažných důvodů bylo zastaveno vydávání děl originální grafiky, souhlas HSV 76.026/55/SV2, ztráta 8.917,30 korun;

Současné rumunské umění, rok započetí výroby 1953, důvody zastavení: Nebylo možno docílit potřebný obrazový materiál, souhlas HSV 10.598/56/SV2, ztráta 220 korun;

O methodologických otázkách ve výtvarném umění, rok započetí výroby 1953, důvody zastavení: V průběhu přípravy sborníku byly mnohé stati ze sovětských materiálů názorově překonány a vydání publikace nemohlo být uskutečněno, souhlas HSV 10.598/56/SV2, ztráta 4.693,20 korun.

Názorově byla zřejmě překonána i práce Fedora Soldána *Sociální malířství a sochařství* – a patrně nešlo jen o změnu úhlu pohledu ideologické normy. Podle žádosti o odpis škod v roce 1957 byla se Soldánem uzavřena smlouva a v červnu 1954 autor dodal rukopis. Lektorské posudky titul nedoporučily – Vojtěch Tittelbach označil práci za „snůšku faktů bez ladu a bez skladu“, záporné stanovisko vyjádřil i Vlastimil Rada.³⁹¹ Soldán však odmítal odstoupit od smlouvy, takže nakladatelství vyřazením titulu z nedokončené výroby vykazalo škodu 10.600 korun za vyplacený honorář.³⁹²

Další škoda – 1.003,50 korun³⁹³ – vznikla výplatou honoráře za studii Alfreda Kantorowicze *Životní román Leonharda Franka*, která nebyla publikována. Podle žádosti o schválení škody datované 1957 studie vznikla na základě objednávky při Kantorowiczově návštěvě Československa v roce 1956. Redakce prý nechala studii přeložit a chtěla ji uveřejnit ve čtvrtém nebo pátém čísle Světové literatury v roce 1957. Neotiskla ji však: „Autor studie uprchl do západního Německa.“³⁹⁴

Politické události v Maďarsku v roce 1956 způsobily odmítnutí textu Niklóse

391 SOA, fond Odeon, karton 7, Zápis ze třetí porady redakční rady výtvarného umění 5. 10. 1953.

392 SOA, fond Odeon, karton 58, Rozbor výsledků jiné realizace a výsledků nerealizačních, Ztráty při výrobě publikací.

393 SOA, fond Odeon, karton 58, Rozbor výsledků jiné realizace a výsledků nerealizačních, Ztráty při výrobě publikací.

394 SÚA, fond MŠK, karton 1751, sign. 28 Praha, Státní nakladatelství krásné literatury 1956–1957, Odpis škod SNKLHU, Žádost o odpis z 12. 11. 1957.

Szabolsciho Josef Attila v časopise Světová literatura: „Článek byl přijat před loňskými událostmi v Maďarsku, nyní nevyhovuje.“³⁹⁵

Honoráře odepsalo³⁹⁶ nakladatelství i za recenzi s ukázkou, kterou objednalo u Jiřího Konůpka, na román *Colères* francouzského spisovatele Vercorse, vydaný 1956. Recenze měla být uveřejněna v posledním čísle ročníku 1957 Světové literatury. V listopadu však vyšla jiná Vercorsova kniha, *P.P.C. (Pour prendre congé)*, která se prý stala „předmětem ostrého nesouhlasu francouzské pokrokové kritiky“. Podle této reakce se redakci zdálo že „Vercors se s francouzským pokrokovým hnutím rozešel“, a proto se rozhodla, že recenzi neotiskne. V roce 1958 však Vercorse vydal *Sur ce rivage*, dílo, které prý potvrdilo, že „Vercors zůstává příslušníkem pokrokového tábora“ a tak ji nakladatelství zařadilo do edičního plánu na rok 1959. Vzhledem k neaktuálnosti recenze na knihu *Colères* a protože se recenze nedala jinde uplatnit, žádala redakce o odpis nákladů. V roce 1958 požádalo nakladatelství o odpis honorářů vyplacených za práce na přípravě spisů Howarda Fasta,³⁹⁷ jehož dílo vycházelo v SNKLHU od roku 1955. Protože se prý v „průběhu minulého roku změnil zcela radikálně Fastův postoj k pokrokovému hnutí a hlavně vůči SSSR a Komunistické straně USA“, bylo na poradě vedoucích redaktorů rozhodnuto zastavit vydávání Fastových spisů. Kvůli vyloučení Henriho Lefebvrea z komunistické strany Francie v létě 1958 nebyla otištěna jeho úvodní studie k vybraným spisům Alfonse de Musseta a nakladatelství žádalo o odpis vyplaceného honoráře (3.000 korun) a odměny za překlad Věře Dvořákové (1.281,50 Kč). Práce byly dodány a proplaceny před Lefebvrovým vyloučením ze strany.³⁹⁸ Žádost o odpis honoráře (858 korun) podalo v roce 1958 nakladatelství také za překlad studie Anne Ubersfeldové Albert Camus neboli metafyzika

395 SÚA, fond MŠK, karton 1751, sign. 28 Praha, Státní nakladatelství krásné literatury 1956–1957, Odpis škod SNKLHU, Žádost o odpis z 12. 11. 1957.

396 SÚA, fond MŠK, karton 1751, sign. 28 SNKLHU 1958, Schválení škody na rozpracovaných titulech, Žádost o odpis z 9. 12. 1958. Dále citováno podle tohoto dokumentu.

397 Za editorský návrh paušál Stříbrnému 1.300 korun, zálohu na autorizace za tituly *Cesta svobody* a *Poslední hranice* 2.880 korun, zálohu na autorizaci za tituly *Zrození ve svobodě* a *Hrdí a svobodní* 1.080 korun, zálohu na autorizaci za titul *Příběh Loly* 720, překladatelské honoráře Jílkové 3.561,30 a Vrbovi 4.764 korun (podle SÚA, fond MŠK, karton 1751, sign. 28 SNKLHU 1958, Schválení škody na rozpracovaných titulech, Žádost o odpis z 23. 5. 1958.

398 SÚA, fond MŠK, karton 1751, sign. 28 SNKLHU 1959, Schválení škod vzniklých na rozpracovaných titulech v SNKLHU, Žádost o odpis nákladů z rozpracované výroby z 16. 12. 1958.

kontrarevoluce. Český překlad práce, která vznikla v souvislosti s udělením Nobelovy ceny Albertu Camusovi v roce 1957, měl být otištěn v prvním čísle ročníku 1959 časopisu Světová literatura. Vyřazení zdůvodnila hlavní účtárna SNKLHU tím, že „po událostech, které se seběhly kolem letošního udělení Nobelovy ceny Borisi Pasternakovi“ – Pasternak byl sovětským režimem donucen cenu udělenou v roce 1958 odmítnout –, „nepovažuje redakce za vhodné a správné obírat se v dohledné době na stránkách Světové literatury autory vyznamenanými touto cenou. Z těchto důvodů nevyhovuje nyní studie A. Ubersfeldové účelu, pro který byla napsána. Studie byla zadána k překladu B. Kaupové v září tohoto roku a překlad byl dodán dne 25. října t. r.“³⁹⁹

16. července 1959 požádalo nakladatelství o odpis škod u dvou publikací, *Rozmarné písničky Jana Jeníka z Bratřic* a sborníku *Jazz 58*.⁴⁰⁰ Jestliže do té doby k odpisu škod patrně postačovalo zdůvodnění, které nehledalo konkrétního viníka, pak od roku 1959 ministerstvo ukládalo, aby ve smyslu článků 15 a 39⁴⁰¹ vyhlášky ministerstva financí č. 205/1958 Ú.l. před provedením odpisu proběhlo v nakladatelství řízení, které by zjistilo příčinu „neupotřebitelnosti“, míru zavinění a viníka: „V případě, že by bylo zjištěno zavinění, bylo by nutno zahájit řízení o náhradě škody podle platných právních předpisů s tím zaměstnancem, který škodu zavinil.“⁴⁰²

Podle článku 39 v návaznosti na zákon č. 71/1958 Sb., o závazcích k náhradě škody způsobené zaměstnancem porušením povinností z pracovního poměru, se tedy podnik mohl a měl domáhat škod vzniklých vyřazením publikace z výroby a distribuce zásahem kontrolního orgánu z důvodu nedodržení ideologické normy na odpovědném redaktorovi.

Distribuce titulu *Rozmarné písničky* (editor Jaroslav Markl, náklad 2.040 výtisků, cena 15,10 korun) byla „pozastavena na pokyn sekretariátu ÚV KSČ“.⁴⁰³

399 SÚA, fond MŠK, karton 1751, sign. 28. SNKLHU 1959, Schválení škod vzniklých na rozpracovaných titulech v SNKLHU, Žádost o odpis z 30. 12. 1958.

400 SÚA, fond MŠK, karton 1751, sign. 28 SNKLHU 1959, Rozhodnutí o publikacích Jan Jeník z Bratřic, *Rozmarné písničky* a *Jazz 58*.

401 Čl. 15 – Nakládání s neupotřebitelným majetkem; Čl. 39 – Manka a škody.

402 SÚA, fond MŠK, karton 1751, sign. 28 Praha SNKLHU 1959, Návrh na vyřízení k čj. 34.501/59 z 6. 8. 1959.

403 SÚA, fond MŠK, karton 1751, sign. 28 Praha SNKLHU 1960, Schválení návrhu odpisů, Žádost o souhlas s odpisy z 25. 4. 1960.

Přestože rukopis, jak uvedl Josef Kalaš, „byl předběžně posouzen na hlavní správě tiskového dohledu ještě před odevzdáním do sazby a stránkové obtahy byly tímto dohlédacím orgánem schváleny k tisku dne 5. 12. 1958 a signální výtisk byl schválen 5. 2. 1959,⁴⁰⁴ odpovědnost za vyřazení publikace z distribuce podle vyjádření ministerstva k žádosti nakladatelství o převedení publikace do konzervačního skladu antikvariátu národního podniku Kniha prý nenesla hlavní správa tiskového dohledu, nýbrž nakladatelství: „Za obsahovou a ideovou stránku neperiodických publikací odpovídá váš podnik, nikoli HSTD.“⁴⁰⁵

Výsledky o řízení vzhledem k zavinění škody hlásil ministerstvu již nový ředitel SNKLHU František Nečásek:⁴⁰⁶ „při řízení podle čl. 15 vyhl. 205/58 bylo zjištěno, že příčinou neupotřebitelnosti není nekvalita vydané publikace nebo nedbalá redakční práce, ale obava z možného nežádoucího vlivu některých míst v publikaci na výchovu čtenářů, zejména mládeže.“ Vzhledem k tomu, že však u publikace došlo ke změně nákladu a oproti původní výši tisíc výtisků schválené hlavní správou tiskového dohledu jich vyšlo dvojnásobné množství, byla tato škoda připsána k náhradě redaktorům: „Odpovědným redakčním pracovníkům nelze klást za vinu sám fakt vydání publikace“, ale za škodu způsobenou vytištěním vyššího nákladu, než bylo oznámeno hlavní správě tiskového dohledu. Škoda ve výši 1.700 korun nakonec byla vzhledem k „poměru redakčních pracovníků k práci a socialistickému vlastnictví“ snížena na 600 korun. Protože publikace byla národním podnikem Kniha již zaplacená, bylo třeba částku velkoobchodu vrátit a škodu odepsat (17.566,32 korun), stejně jako u sborníku *Jazz 58*.

Sborník *Jazz 58* (pořadatel Jaromír Hořec, ilustrace a grafická úprava Jiří Rathauský, náklad 15.000 výtisků, cena 20 korun) hlavní správa tiskového dohledu k tisku rovněž schválila. Celý jeho náklad byl na pokyn IV. oddělení sekretariátu ÚV KSČ předán do konzervačního skladu antikvariátu národního podniku Kniha. Příčiny neupotřebitelnosti zjistil Nečásek v dlouhých výrobních

404 SÚA, fond MŠK, karton 1751, sign. 28. SNKLHU 1959, Rozhodnutí o publikacích Jan Jeník z Bratřic, Rozmarné písničky a Jazz 58, Dopis J. Kalaše z 16. 7. 1959.

405 SÚA, fond MŠK, karton 1751, sign. 28 Praha SNKLHU 1959, Návrh na vyřízení k čj. 34.501/59 z 6. 8. 1959.

406 SÚA, fond MŠK, karton 1751, sign. 28 Praha SNKLHU 1960, Schválení návrhu odpisů, Žádost o souhlas s odpisy z 25. 4. 1960. Dále citováno podle tohoto dokumentu.

lhůtách, kterými také zdůvodnil žádost nakladatelství o odpis: „Příčiny neupotřebitelnosti nespočívají v nedostatcích vytýkaných sborníku pracovníky ÚV KSČ (neaktuálnost a nevhodnost některých materiálů, zaměření sborníku převážně na materiály ze západních zemí a jejich objektivistické tlumočení, skutečnost, že sborník nereagoval na konferenci OIR o zábavné a taneční hudbě); příčinou těchto nedostatků je především dlouhá výrobní lhůta, během níž došlo k řadě významných změn jak z hlediska kulturně-politického, tak i čistě faktického.“ Vzhledem k těmto objektivním příčinám, nebylo podle Nečáskova názoru možné hledat vinu u zaměstnanců nakladatelství: „S přihlédnutím ke všem zjištěným skutečnostem nebyly shledány předpoklady pro zavedení řízení podle čl. 39 vyhl. 205/58 proti některému ze zaměstnanců. Žádáme proto o souhlas s odpisem částky 199.493,34 korun.“

Míra zavinění byla posuzována i v případě nevydaného sborníku *Václav Talich – Život a dílo*, který na objednávku nakladatelství sestavila Herberta Masaryková a dodala 20. ledna 1958. Práce byla lektorována a „pro nejasné stanovisko lektorů“, jak uvedl Nečásek v žádosti o odpis škody, „byl rukopis předložen IV. oddělení sekretariátu ÚVKŠČ, na jehož popud byly pořadatelce doporučeny zásadní změny v pojetí sborníku a ve výběru materiálu.“ Protože se prý „pořadatelce nepodařilo změny provést, nebyl rukopis odevzdán do sazby a příspěvky byly vráceny autorům. Pořadatelka sborníku požaduje na nakladatelství na úhradu nákladů spojených s pořízením sborníku celkovou částku 3.100 korun s tím, že z této částky plně uspokojí i nároky autorů příspěvků zařazených do sborníku. Při řízení podle článku 15, vyhl. 205/58 Ú.1. bylo zjištěno, že neupotřebitelnost rukopisu sborníku spočívá v současném všeobecně nevyjasněném stanovisku hodnocení Talichovy osobnosti a v nevhodnosti a neaktuálnosti publikování materiálů, které sborník obsahoval, jakož i v nemožnosti v současné době postihnout všestranně kriticky Talichův význam.“ Sborník sice podle Nečáskova měl „značnou dokumentární cenu“, vydání však označil za nevhodné. Škodu pak nepovažoval „za následek porušení povinností některého ze zaměstnanců podniku“ a žádal ministerstvo o souhlas s odpisem částky, která měla být Herbertě Masarykové zaplácena.

V roce 1960 bylo „z ideově-politických důvodů upuštěno od Dvořákovy skladby“ *My cizinou jsme bloudili*. Z ideových důvodů – vzhledem k udělení Nobelovy ceny Pasternakovi – byla patrně zrušena smlouva s Ladislav Fikarem na překlad Pasternakových básní, které se připravovaly k vydání pod názvem *Nové básně*. Odepsány byly také zálohy na autorizaci, překlad a za zrušenou sazbu titulu *Dramata* J. P. Sartra a za vyřazenou sazbu Petroniova *Satyrikonu* a určitě i další.

Domnívám se, že v návaznosti na vyhlášku 205/1958 Ú.l., o správě národního majetku, na jejímž základě mohlo být zahájeno řízení o náhradě škody,⁴⁰⁷ jestliže publikace neodpovídala pružné a nepředvídatelné ideologické normě a musela být vyřazena z výroby či distribuce, proběhly v nakladatelství politické prověrky,⁴⁰⁸ jejichž výsledky mimo jiné změnily strukturu redakce krásné literatury: „Jako výsledky prověrky a naší snahy zostřit ideový pohled na vydávané publikace rozhodli jsme se po dohodě se s. Zikou a po informaci pracovníků III. oddělení ÚV KSČ zrušit od 1. prosince 1958 funkci zástupce šéfredaktora v dosavadní formě.“ Tato funkce se prý stávala „administrativním dozorem nad prací sekretariátu“, a protože administrativa již prý byla zaběhnutá, bylo možné přenést odpovědnost za tuto práci na tajemníka redakce – Marii Šavrdovou.⁴⁰⁹ Ze své funkce se účastnila všech jednání, včetně schůzí vedení redakce, kde se sestavoval titulový plán. Namísto jednoho zástupce šéfredaktora byl pak vedle Rudolfa Lužíka jmenován druhý zástupce šéfredaktora, Zdeněk Štolba. Ten zároveň dostal pověření vést nově zřízenou redakci afro-asijských

407 „Normy zákonitě závazné jsou ty, které byly za závazné vyhlášeny vyhláškou v Úředním listě. Dodržování normy je kontrolováno a na nedodržení normy jsou trestní opatření (JETMAR, Lubomír. *Normalisace*. Praha: Ministerstvo hutního průmyslu a rudných dolů, 1953, s. 18).

408 K prověrkám srov. JUSTL, Vladimír. *Vladimír Justl: Ozvuky času...: rozhovor*. Praha: Akropolis, 2007, s. 96; Ad Prezydent Krokadýlů. *Kritická Příloha Revolver Revue*, 1997, roč. 9, č. 8, s. 99–120.

409 Tajemnice Marie Šavrdová, známa například z případu pozastavení vydání knihy Prezydent Krokadýlů, přišla do nakladatelství z Československého svazu žen, kde v letech 1950–1952 vykonávala funkci tajemnice. Vzdělání: 3 roky měšťanky, 2 roky Veřejné obchodní školy, 1/2 roční Watheimova obchodní škola. (Podle Evidenčního listu Marie Šavrdové, SÚA, fond MI-D, karton 101, inv. č. 380, sign. SNKL /mzdy/, Státní nakladatelství krásné literatury – úprava platů zaměstnanců.)

literatur a zastupovat šéfredaktora Světové literatury.⁴¹⁰ Rudolf Lužík místo Štolby vedl redakci české a slovenské literatury.⁴¹¹

Odpovědnost nejen za ideovou nezávadnost rukopisů, ale i za případné hospodářské škody v případě vyřazení titulu z výroby či distribuce přímo redaktorům ukládala vyhláška, jejíž vznik se váže k tomuto období: „Schválením rukopisu přejímá redaktor (případně jiný pracovník, který je podle zásad organizace podniku ke schválení rukopisu oprávněn) přímou odpovědnost za to, že rukopis bude v době přijetí odpovídat kulturněpolitickým úkolům a že jeho vydání bude pokud možno uvedeno v soulad s hlediskem hospodárnosti.“⁴¹²

410 SÚA, fond MŠK, karton 1751, 28 SNKLHU 1958, Schválení mimotarifních platů.

411 LUŽÍK, Rudolf. Redakce nakladatelství Odeon 1953–1967. In: *Odeon: 15 let krásné knihy*. Praha: Odeon, 1967, s. 90.

412 SOA, fond Odeon, karton 66, Komplexní roční dokumenty, 1960, Opatření zabráňující vzniku škod.

5.3 Norma v redakci

Ediční plán, jak uvedla Jiřina Zumrová, „sestavovala redakce ze zásobníku rukopisů, který tvořily schválené lektorské průvodky. Redaktor navrhoval své autory do různých edic a jakožto redigent určité edice zároveň sbíral podněty od jiných redaktorů. Ediční plán obsahoval asi 150 titulů a byl rozvržený v poměrech podle jazyků i podle edic. Na redakčních poradách pak každý redigent obhajoval počet titulů.“

Zatímco ediční radě předkládala redakce titulový plán v maximalistické verzi, uspořádané podle autorů a edic a s uvedením nákladu jednotlivých titulů, který v důsledku různých změn krátila, ediční plán schválený hlavní správou vydavatelství představoval podle ministerstva pro nakladatelství závaznou směrnicí, jejíž veškeré změny (titulu, nákladu, ceny, včetně vyřazení či přeřazení atd.) podléhaly schválení výměrem, které se stalo součástí plánu.⁴¹³ Praxe schvalování edičních plánů bez udělování následného výměru všem publikacím, nýbrž jen odchylkám oproti plánu, kterou ministerstvo zavedlo s potvrzením edičního plánu na rok 1954, zjednodušila povolovací řízení pouze zdánlivě. Nejenže svalovala odpovědnost za zařazení díla do edičního plánu a také za případné vyřazení díla zadaného do tisku na ředitele a šéfredaktora, respektive redaktora, ale zaváděla schvalování titulů do sazby ještě před potvrzením edičního plánu.

Například u edičního plánu na rok 1956 nakladatelství nejprve dopisem z 14. 1. 1955 požádalo o souhlas se zadáním do sazby 44 titulů (dalších 5 již bylo ve výrobě a 5 přeřazeno z edičního plánu 1955).⁴¹⁴ Kromě devíti titulů – o nichž si národní podnik Kniha měl vyžádat podrobnější informace – ministerstvo žádost schválilo. Jen výši nákladů požadovalo předběžně projednat s národním podnikem Kniha. Teprve v květnu 1955 oznámilo ministerstvo, že všechna nakladatelství vydají pro širší veřejnost své ediční plány na rok 1956 a Kniha provede průzkum poptávky. Jak a zda se výsledky průzkumu odrazily ve změnách titulů a ve výši nákladů navržené velkoobchodem, není z připomínek

413 SÚA, fond MK, karton 155, inv. č. 212, Ediční plány, Potvrzení edičního plánu na rok 1954.

414 SÚA, fond MK, karton 155, inv. č. 213, Koordinace vydavatelské činnosti, Seznam titulů do výroby ve II. čtvrtletí 1955 z edičního plánu 1956.

Knihy patrně. Nicméně nakladatelství provedlo na základě návrhů a požadavků velkoobchodu po vzájemném jednání v srpnu 1955 v první verzi edičního plánu řadu úprav, které předložilo ministerstvu kultury. Do 30. listopadu 1955 měl být ediční plán na rok 1956 (patrně za celé odvětví) předložen sekretariátu ÚV KSČ. Na ministerstvu tehdy došlo k odkladu do 15. prosince 1955⁴¹⁵ vzhledem k účasti ministerských úředníků na řepné kampani.

Až 14. ledna 1956, tedy rok po odeslání žádosti nakladatelství o povolení zadat tituly z edičního plánu 1956 do sazby, ministerstvo kultury, hlavní správa vydavatelství, ediční plán na rok 1956 předběžně schválilo bez připomínek jako závazný: „Tento plán je pro vaše nakladatelství závazný a jakékoliv změny je možno provádět jen s písemným souhlasem příslušného oddělení hlavní správy vydavatelství po předběžném projednání s n. p. Kniha a tiskárnou.“⁴¹⁶ V té době však již všechny publikace, u nichž se předpokládal rok vydání 1956, musely být vzhledem k dodacím lhůtám tiskáren v sazbě.

Největší slabinu v procesu výroby knih – soudě nejen z průběhu schvalování publikací, ale i z opakujících se stížností v zápisech z porad vedení – představovala pro nakladatelství práce tiskáren. Již podle usnesení 13. schůze vedení přípravného pracoviště Státního nakladatelství krásné literatury z 19. listopadu 1952⁴¹⁷ vznikl v nakladatelství požadavek, aby se splnění plánu hlásilo ve všech ukazatelích: to znamená vedle procentuálního vyčíslení počtu odevzdaných titulů do sazby také odevzdání sloupcových a stránkových korektur a imprimatur, a byla tak patrna „nesprávná představa o plánování a spolupráci

415 SÚA, fond MK, karton 155, inv. č. 213, Koordinace vydavatelské činnosti nakladatelství, Předložení edičního plánu – odklad termínu.

416 SÚA, fond MK, karton 169, sign. HSV, SNKLHU, 1953–56 (7), 1, Plán, Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění – předběžné schválení edičního plánu na rok 1956. Ediční plán na rok (šlo o 3. verzi) byl uspořádán podle tematických skupin s uvedením počtu titulů, výtisků (v tis.), dále VAT (vydavatelské archy tiskové), spotřebitelské ceny celkem a odbytu na n. p. Kniha (v korunách). Zde uvádím pouze údaje o počtech titulů a výtisků:

tematická skupina	počet titulů	počet výtisků (v tis.)
09 (knihy o umění)	38	250,8
12 (literární věda)	2	4,4
13 (krásná literatura)	130	2.091,3
16 (hudebniny)	270	1.0006,5
23 (reprodukce)	13	32,8
31 (pohlednice)	14	12.718,9
33 (omalovánky, vystřihovánky)	17	1.005,4
34 (obtisky)	7	37,3
celkem	541	18.283,7

417 SOA, fond Odeon, karton 12.

tiskáren“. Jestliže totiž do sazby bylo odevzdáno k uvedenému datu 89 % titulů, pak imprimováno jich bylo pouze 13,17 %.

Dlouhé dodací lhůty tiskáren, které prý byly způsobeny vysokými náklady jednotlivých titulů, potvrdila i Jiřina Zumrová: „Největším tlakem byly termíny z tiskáren. Tiskárna určovala výrobní lhůty i dodací podmínky. Tiskárna dávala rukopis do plánu, až když byl v tiskárně. V tiskárně se rukopisy hromadily, respektive tiskárny si rukopisy hromadily, výroba trvala rok.“

Při sestavování edičního plánu tedy muselo nakladatelství současně přihlížet k výrobním lhůtám, které zpomalovaly proces vydání, který ve fázi tisku ovlivňovaly další zásahy hlavní správy vydavatelství. Vráťm-li se k charakteristice změn provedených v edičním plánu na rok 1957, tak vedle úprav podle požadavků národního podniku Kniha a na základě úkolů vyplývajících ze státního plánu zasahovala hlavní správa vydavatelství do jeho obsahu ještě dvakrát: „nejdřív nám HSV oznámila, že tiskárna Orbis přeruší výrobu publikací Štech: *Navrátilovy Jirny* a Šíp – Kracker: *Sv. Mikuláš*, neboť musí zajistit tisk publikací pro Světovou výstavu v Bruselu. – Z téhož důvodu bylo současně provedeno snížení našeho přidělu papíru o 5.700 kg. Vzápětí na to snížila nám HSV přiděl papíru o dalších 21.000 kg papíru. Ke splnění tohoto úkolu jsme vyřadili z edičního plánu publikace: Sekera – *Panenská krajina* (nedodal včas rukopis) a Shakespeare: *Tragedie I*. Tyto změny byly promítnuty v páté (24. června) a v šesté (28. června) verzi plánu.“

Sedmá, poslední verze vznikla podle Zprávy 27. srpna 1957. „Důvodem pro její vypracování byl podstatný zásah do výroby publikací v tiskárnách, které v letních měsících započaly s tiskem nových velkoobchodních ceníků.⁴¹⁸ Při této úpravě bylo na rok 1958 přeřazeno celkem 23 titulů, současně byly do edičního plánu zařazeny ty tituly, jejichž vydání naopak tiskárny urychlily.“⁴¹⁹

418 V roce 1958 došlo k celkové úpravě velkoobchodních cen, při níž se přeceňovalo zhruba milion průmyslových výrobků. Srov. KOŽUŠNÍK, Čestmír. *Problémy teorie hodnoty a ceny za socialismu: vývoj cenové soustavy v ČSSR*. Praha: ČSAV, 1964, s. 153.

419 Zpráva o splnění plánu 1957, SOA, fond Odeon, karton 59.

5.3.1 Průvodky

Z uvedené evidence úprav titulového plánu na rok 1957, které vyvolala buď Kniha, nebo hlavní správa vydavatelství, lze usuzovat, že změny provedené na základě požadavků nadřízených orgánů se průběžně promítaly do edičního i hospodářského plánu, takže podnik stále plnil předepsané ukazatele. Naproti tomu změny, jejichž původcem bylo nakladatelství, se odepisovaly jako ztráty podniku, za něž se také hledal mezi zaměstnanci viník. Vzhledem k možným postihům, které plynuly z pozastavení výroby či vyřazení publikace z distribuce, se tak problematické tituly a autoři k vydání vůbec nenavrhovali – slovy Jiřiny Zumrové: „Autoři, kteří se nesměli vydávat, se nezařazovali.“

Každému návrhu na začlenění titulu do edičního plánu předcházelo lektorské řízení, které vedl redaktor. Ten, jak uvedla Jiřina Zumrová, „si nechával dělat až tři posudky. I když došly dva záporné, mohl na vydání trvat, ale pak musel jasně zdůvodnit, proč chce titul zařadit. Přestože redaktor měl v lektorském řízení hlavní slovo, o titulu nakonec rozhodl šéfredaktor svým konečným souhlasem se zařazením do edičního plánu.“ Právě šéfredaktor SNKLHU Jan Řezáč měl prý velkou zásluhu na uvedení různých titulů a autorů, které nejen protlačoval, ale i zaštiťoval.

Jako například v lektorském řízení v letech 1959–1963 s průvodkou evidovanou pod číslem 5332/59⁴²⁰ ke knize Warrena Millera *The Cool World (Prezydent Krokadýlů)*. Knihu provázel nejen spor o vydání, ale po roce 1989 i o autorství překladu,⁴²¹ kterého se nakonec domohl Josef Škvorecký ve vydání v roce 2010. Z lektorského řízení rozhodně nelze potvrdit, kdo knihu přeložil, víme-li, že nežádoucí autoři byli takzvaně pokrýváni a jejich jména zamlčována jak v knihách, tak při lektorském řízení a některé skutečnosti byly utajovány i mezi redaktory. Zápisy redaktora Škvoreckého přinejmenším svědčí o jeho úzké spolupráci s Janem Zábranou, pod jehož jménem překlad vyšel poprvé. Zatímco výpovědi Josefa Škvoreckého i některých dalších pamětníků otištěné v periodickém tisku v souvislosti se sporem o autorství vypovídají o průběhu

420 SOA, fond Odeon, karton 729. Dále citováno podle tohoto dokumentu.

421 Srov. Ad Prezydent Krokadýlů. *Kritická Příloha Revolver Revue*, 1997, roč. 9, č. 8, s. 99–120.

schvalovacího řízení i o rolích jednotlivých aktérů dramatičtější, nabízí archivní materiál sice neúplný a do určité míry právě z důvodu utajení zřejmě záměrně posunutý, přesto snad alespoň částečně doplňkový obraz. Mým záměr však není ukázat pomocí lektorské průvodky na autora překladu, ale doložit, jak bylo vedeno lektorské řízení proti ideologické normě, na niž dohlíželo několik nadřízených orgánů.

Pro každý knižní titul navržený k vydání byla založena takzvaná *lektorská průvodka* – předtištěný formulář (ve sledovaných letech šlo o dvojlist), který na přední straně obsahoval údaje identifikující dílo, dále označení navrhovatele a jména redaktorů zúčastněných na lektorském řízení a na zbývajících stranách rubriky pro jejich vyjádření o knize a o možnostech dílo publikovat. Vedle uvedených informací obsahovala titulní strana průvodky rovněž záznam o lektorování, a to jména autorů lektorských posudků, termín zadání a odevzdání posudků, informaci o výsledku lektorátu (kladný/záporný) a o výši honoráře.

Předkladatelem Millerovy práce *The Cool World* bylo podle průvodky 12. října 1959 Československé divadelní a literární jednatelství, které do redakce SNKLHU zaslalo poštou publikaci o rozsahu 241 stran, vydanou nakladatelstvím Boston, Little, Brown v roce 1959. Titul ve skutečnosti zřejmě navrhl Josef Škvorecký na základě četby recenze zveřejněné v časopise *Mainstream* v srpnu 1959.⁴²² Vydání náleželo zahraniční redakci, jejíž vedoucí redaktorka Dagmar Steinová přidělila vyřízení návrhu redaktoru Josefu Škvoreckému do 12. prosince 1959. Průvodku jako šéfredaktor podepsal Jan Řezáč. Knihu hodnotily dva posudky: kladný Františka Fröhliche (vráceno 10. 11. 1959), za který mu byl vypočten honorář 120 korun a záporný od Karla Komárka (vráceno 26. 12. 1959), jehož honorář nebyl v průvodce vyčíslen.

Na negativní stanovisko zareagoval odpovědný redaktor Josef Škvorecký obhajobou titulu, datovanou 12. 1. 1960. Několikařádková rubrika vymezená k takovému vyjádření odpovědného redaktora na zadní straně průvodky se v argumentačně obsáhlejších polemikách rozváděla v příloze – jako v tomto případě. Proti Komárkovu odmítavému postoji Škvorecký postavil svou obranu titulu na zdůraznění charakteru textu jako sociální výpovědi s vysokou

⁴²² Škvorecký tuto skutečnost v doslovu k vydání v roce 2010 neuvádí. Srov. MILLER, Warren. *Prezident Krokodýlů*. 3. vyd., v Argu 1., přehlédnuté. Praha: Argo, 2010, s. 227–236.

uměleckou úrovní a vsadil na průchodnost cenzurou poukazem na hlavní negativa knihy, jejichž zveřejnění – jak napsal – sice nebyla v souladu se stranickým zájmem, mohla však být vnímána jako doklad dekadence kapitalistického společenského systému.

„V této knize je vše, na co podle nedávného upozornění máme při lektorském řízení dávat obzvláštní pozor: prostituce, homosexualita, zločinnost mládeže, omamné jedy. Krom toho je v ní velmi mnoho umění a mravního rozhořčení; je to velký a přesvědčivý sociální dokument,“ zahájil Škvorecký svou obhajobu. Komárkovu odsudku románu za poplatnost „současné módě na západě přehnaným zdůrazňováním sexuálních otázek“ čelil argumentem, že dílo vůbec žádné otázky nezdůrazňuje, nýbrž zachycuje skutečnost. „A to je rozdíl,“ psal Škvorecký, „A fakt, který známe i odjinud než z krásné literatury, je, že dětská zločinnost, předčasný pohlavní život mladistvých, narkomanie, homosexualita a podobné věci jsou dnes jednou z nejvážnějších a v tomto smyslu i nejtypičtějších otázek amerického veřejného života.“ Zároveň naznačil možnost cenzurního zásahu přímo v redakci: „v knize téměř není to, co mají na tiskovém dohledu obzvlášť neradi: choulostivá slova, výrazy označující části těl a podobně. Těch několik slov nebo vět, která se vyskytují – a jde opravdu jen o slova a větičky –, by bylo lze překladem snadno zaretušovat, kdyby to bylo skutečně nutné.“

Dojmu, že „knihy je napsána rutinovaně jen proto, aby podráždila a zároveň aby nikoho vážně nerozzlobila, prostě aby šla na odbyt,“ kterého Komárek nabyl při četbě knihy, oponoval Škvorecký názorem, že naopak je kniha „klasickým příkladem vysoce politického umění, které je právě proto politické, že se v něm vůbec nemluví v politických tezích, ale líčí se prostě uměleckými prostředky skutečnost, která má tu výhodnou vlastnost, že není nikdy otřelá.“

Další Škvoreckého argumentace vedená v duchu ideologického boje proti kapitalistickému světu líčením jeho úpadku ve skutečnosti předjímala možné výhrady v povolovacím řízení a u tiskového dohledu: „Co chceme od americké literatury? Chceme jí a skrze ni vychovávat naši nedospělou mládež k ctnostné čistotě ve viktoriánském slova smyslu, anebo jí a skrze její vysoké umělecké mistrovství usvědčovat ze lži propagační teorie o lidovém kapitalismu,

o demokracii pro všechny, o prosperitě, blahobytu, lidské svobodě, o ideálech, které uskutečňuje atd. atd.? [...] Tedy: Chceme-li americkou literaturou suplovat příručky pohlavně-morální výchovy, pak knihu nevydávejme. Chceme-li jí bojovat za přesvědčení všech našich lidí o špatnosti kapitalistického světa, o jeho kořenné špatnosti, která se tak mnohdy skrývá za lesklou fasádou jeho nádhery i za mnoha jeho nespornými dílčími úspěchy a výhodami, pak tuto knihu rozhodně vydejme.“

Vedoucí redaktorka Dagmar Steinová ve svém vyjádření, jemuž bylo na zadní straně lektorské průvodky vymezeno několik řádků pod sdělením redaktora, vydání spíše nepodporovala: „Knihu jsem četla a je to opravdu silná kniha, která má více kladů než záporů. Rozhodně obraz je otřesný. Je ovšem ten problém ‚naturalismů‘, respektive psaní o aspektu života bezprizorných, které *nejdou* v souladu s představami o tom, co se má a nemá dělat. Fakt je, že se autor vyhýbá popisům. Ale je to problém. Tak nevím, co s tím. Přinejmenším ale recenzi s ukázkami. St. 8. 4. 1960.“

Přesto pod její váhavý postoj připsal šéfredaktor Jan Řezáč do lektorské průvodky svůj jednoznačný souhlas: „Závěr s. Škvoreckého je přesvědčivý. Jsem pro vydání v SSP v roce 1962! Najít výtečného překladatel: snad Igor Hájek?“ Kniha byla projednána a přijata na redakční poradě 21. dubna 1960 k vydání v edici Současná světová próza v roce 1962 a 28. dubna 1960 požádáno o smlouvu.

Kromě lektorské průvodky provázal rukopis průběhem řízení formulář (rovněž dvojlist) *lektorského a konzultačního listu k literárnímu aparátu titulu* – ovšem bez lektorských posudků. Vedle údajů o titulu, k němuž se aparát vázal, obsahoval určení druhu práce a jejího původce (u *Prezydenta Krokodýlů* šlo o „poznámku překladatele od Jana Zábrany“). Na vnitřních stranách dvojlistu se v části A, průběhu řízení, vyjadřovali k aparátu redaktor, redigent a šéfredaktor, a všichni znovu na zadní straně formuláře v části B, v závěrečném řízení. Ve svém vyjádření redaktora, pro něž byla v části A vyhrazena levá strana, k překladatelské poznámce od Jana Zábrany, ocenil Škvorecký vedle překladatelovy erudice jeho pochopení pro nutnost zaštitit dílo před možným zákazem:

„Překladatelská poznámka J. Zábrany je napsána s chutí, poeticky v úvodní části a věcně v části druhé, odborně překladatelské. Myslím, že pro pochopení a eventuální obranu knihy je velmi důležitá – s. Zábrana předem odráží možné námitky, které by proti knize mohly být vzneseny, a vysvětluje svou překladatelskou metodu. – Problematický se mi zdá citát z dopisu W. Millera překladateli. Je to totiž *soukromý* dopis, a nevím, jak by zveřejnění názorů v něm obsažených mohlo posloužit autorovi v USA. Z našeho hlediska je to ovšem citát velmi výmluvný a vítaný. – Poznámka je ovšem koncipována značně polemicky – mám dojem, že po vzoru Procházkova doslovu k Hroznům hněvu –, ale nejsou v ní tvrzení, za něž bych se nepostavil. Je mi líp, bude-li taková poznámka přímo v knize, protože eventuální napadači budou se muset vypořádat se Zábranovými argumenty (a to nebude tak snadné), a nikoli jen s bezbranným textem. Proto je mi velmi vhodné to, že Zábrana vypichuje *sociálně kritický* ráz díla a jeho vysokou *uměleckou* úroveň, protože věci jsou už takové, že některým lidem jedno ‚sprosté‘ slovo úplně překryje vlastní, někdy přímo revoluční obsah díla; a nejsou to ani tak prostí čtenáři, jako spíš čtenáři profesionální. – Po drobnějších úpravách, naznačených v textu, po rozhodnutí, co s citátem z Millerova dopisu, a po pravopisném sjednocení doporučuji tisknout. 20. 3. 61. J. Škvorecký“.

Druhá, pravá vnitřní strana zahrnovala vyjádření vedoucího redaktora⁴²³ a dále redigenta a šéfredaktora.⁴²⁴ Závěrečné rozhodnutí patřilo na této stránce šéfredaktorovi a nabízel tři možnosti: schvaluje se v předloženém znění – po drobnějších úpravách; přepracovat a předložit znovu k závěrečnému řízení; nelze vůbec použít. Následoval datum a podpis. Jan Řezáč schválil Zábranovu překladatelskou poznámku 23. března 1961.

Na zadní straně formuláře se lektorský a konzultační list v závěrečném řízení (B) uzavíral vyjádřením všech zúčastněných redaktorů – v případě Zábrany

423 „Doslov je v podstatě velmi dobrý, zanícený, obranně bojovný (to *není* na škodu). Rozhodně bych však zkrátila a i *pozměnila* celou pasáž o slangu děl v naší a americké literatuře a zaměřila se spíše na [*různost* ?] literární tradice, omezila výčet vzorů. jinak některé drobnější změny jsem vyznačila v textu. Po úpravách bude [*prima* ? – nečitelné]. 23. 3. 1961. ST.“

424 „To je výborně napsaný doslov. Po všech stránkách [*pamatuje* ?] *na všechno!* Citát z Millerova dopisu bych ponechal: [*kontext* ?] autora nijak neangažuje!“

poznámky se vyjádřil pouze odpovědný redaktor: „Autor provedl všechny připomínky. 29. 3. 1961, J. Škvorecký“.

Vyjádření odpovědného redaktora k titulu (na samostatném listu) shrnovalo u každého rukopisu práci vykonanou na jeho přípravě, včetně nedostatků textu anebo důvodů zdržení při předání do sazby: „Mimořádně obtížný a svérázný text originálu, psaný důsledně těžko srozumitelným argotem harlemských chuligánů, pro nějž není v češtině ekvivalentu, převedl překladatel skutečně obdivuhodně do vysoce stylizovaného jazyka, čerpajícího zejména z pražského páskovského argotu a z obecné vulgární češtiny. Překlad se čte jako originál, stylizace působí neobyčejně poeticky a skutečně umocňuje i ideové vyznění díla. – Překladatel projevil naprosté porozumění pro redaktorovy připomínky, o mnoha a mnoha problémech textu se s redaktorem přímo radil a text všemožně neustále zlepšoval. Po zredigování pak z vlastního rozhodnutí celý text románu přepsal na čisto, takže do sazby jde rukopis téměř bez oprav. – Překladatelův doslov je napsán bojovně, zaujatě pro věc, svěže a poutavě. Zaměřen je polemicky, jak u překladatelského díla tohoto typu není ani jinak možno. 28. 3. 1961.

J. Škvorecký.“ Přestože je vyjádření datováno na jaře 1961, průvodka do sazby až 11. prosince 1961.

Události, které zdržely předání rukopisu do výroby a které jsou známy i ze sporu o autorství, komentuje v jiné lektorské průvodce (29128/84),⁴²⁵ založené v souvislosti s vydáním realizovaným až v roce 1990, Jan Zelenka: „1. vydání se mělo uskutečnit v roce 1961. Rukopisu se však před zadáním do výroby zmocnila jistá pracovnice sekretariátu, zběžně jej prolistovala, oko jí padlo na několik nemravností a způsobila ‚výbuch, jenž dozníval dva roky‘. Teprve když byla kniha ‚zaštitěna‘ předmluvou profesionálního pedagoga Z. Taxe, smělo toto ‚svědectví o hanbě krásné Ameriky‘ vyjít – jenomže pouze pro ‚odborné a pedagogické účely‘ na subskripci v nákladu 3000 výtisků.“

Vysvětlující předmluvu, jejíž čtení a redakci v průběhu lektorského řízení komentují redaktori na jiném formuláři lektorského a konzultačního listu k literárnímu aparátu titulu, napsal tehdy Zdeněk Tax: „Soudruh Tax,“ píše zde Škvorecký ve svém vyjádření, „přepracoval po rozhovoru, který jsem s ním měl,

⁴²⁵ SOA, fond Odeon, karton 532.

svůj původní text. Přepřacování bylo důkladné a myslím, že velmi šťastné. Domnívám se, že se mu podařilo velmi důrazně naznačit spojitosti románu s našimi zájmy pedagogickými i význam, který může mít pro naše odborné pracovníky i rodiče. Z předmluvy dýchá upřímné zaujetí knihou i obsáhlé odborné znalosti a zaujetí vlastní prací vychovatelskou. – S. Tax mi dal právo stylisticky jeho text upravit pro potřeby redakce, což jsem učinil, a předkládám konečný výsledek této velmi příjemné a zajímavé spolupráce s externistou, jakých bych si přál mít více. 5. 12. 1961. J. Škvorecký.“

Předání rukopisu z redakce do výrobního oddělení postihoval další předtištěný formulář – *průvodka rukopisu do sazby*. Obsahoval pole pro evidenci technických údajů o knize a identifikaci titulu, včetně příloh a časového rozvrhu korektur. A to v záhlaví (cituji podle průvodky do sazby rukopisu Prezidenta Krokadýlů) – Ediční rok: 1962; Statistické číslo: 139; Tematická skupina: 13/9; Redakce: západních literatur; Vedoucí redaktor: Dagmar Steinová; Odpovědný redaktor: Dagmar Steinová [sic!]; Údaje o autorovi, o názvu a o vydání: první; Náklad: 5.250, tj. 5000 netto; Rozsah díla: 192 stran rukopisu, tj. 9,18 autorských archů, 0 autorských archů ilustrací; dále přílohy (vyjmenované k zatržení): patitul, titul, rub titulního listu, obsah, tiráž, obálka, přebal, text záložek,⁴²⁶ text na zadní stranu obálky, vazba, úvod, doslov, poznámkový aparát, seznam vydaných svazků, návrh grafické úpravy; a dále jiné přílohy (pro doplnění): jazykové pokyny, fotografie autora. Pak se uváděl název edice (Soudobá světová próza), redaktor edice (D. Steinová) a jméno grafika (Jiří Balcar). Následovala tabulka, kam se vpisoval počet dnů potřebných k provedení korektur ve sloupcích (tehdy už se neprováděly), na stránkách (10+1), a počet dnů na

426 Text přední záložky: Warren Miller – Prezident Krokadýlů – Přeložil Jan Zábrana – Na rohu 118. ulice zabili Krafase z party Krokadýlů. V Harlemu se schyluje k válce dvou chuligánských gangů. „Prezident“ Krokadýlů Duke zoufale shání peníze na „stříkačku“, pistoli, kterou mu nabízí pokoutní obchodník Flandák. Pokus okrást starou babrlinku Custisovou se mu nezdaří, nezbyvá než dát se najmout výrobcem marihuanových cigaret a prodávat je po harlemských ulicích. – Právě na této pouti peklem nekonečných ulic za vidinou „stříkačky“ poznává Duke – a čtenář s ním – všechna bizarní zákoutí milionového černošského města i jeho obyvatele, chuligány, gangstery, prodavače drog, prostitutky, náboženské fanatiky a podvodníky, černošské nacionalisty i sedřené černošské mámy, zkrátka ty, na něž se v „zemi demokracie“ žádné demokracie nedostalo. – Millerův román je nejotřesnějším svědectvím o tom, jak žijí černí občané USA v době sputniků, antibiotik a kybernetiky. Je to výjimečné dílo soudobé americké prózy, nad nímž si člověk znovu a znovu uvědomuje, že džungle kapitalismu zůstává džunglí, i když tam šelmy jezdí v cadillacích.

náhled (3+1) a u každé korektury počet požadovaných obtahů – u stránek (5x), u náhledu (2x). Formulář uzavírala kolonka Jiné připomínky: (Sázet úzkostlivě přesně dle rukopisu!), datum a podpisy. Výrobní oddělení převzalo materiál podle této průvodky dne 11. 12. 1961.

Na rubu průvodky do sazby ohlašovalo (19. 1. 1962) výrobní oddělení redakci termíny korektur: korektury stránek měly proběhnout od 30. 5. do 18. 6., náhled od 27. 6. do 1. 7., imprimatur 2. 7. 1962, pravděpodobný termín vydání byl stanoven na srpen 1962. Podle údajů dalšího formuláře, a to *průvodky k tisku*, však byl rukopis *Prezidenta Krokadýlů* předán k tisku až 29. června 1963, a v nákladu nižším o 2.000 výtisků, s jiným rozsahem autorských archů (9,43) a v zařazení mimo edice.

K tisku byl tedy rukopis vybaven dalším formulářem. *Průvodka rukopisu k tisku* obsahovala vedle technických údajů o rozsahu a o nákladu navíc pole pro vyplnění čísel povolení k tisku nadřízených orgánů – hlavní správy vydavatelstv a hlavní správy tiskového dohledu. Knihu Warrena Millera *Prezident Krokadýlů* schválila hlavní správa tiskového dohledu s číslem D-08*30183 – 26. 6. 1963, tedy tři dny před předáním do výrobního oddělení.

Data spojená na průvodkách do sazby a k tisku s povolovacími čísly hlavní správy vydavatelstv a hlavní správy tiskového dohledu potvrzují roční tiskárenské lhůty. Jiná průvodka, rukopisu Carla Goldoniho, *Komedie III*, která do sazby uvádí datum 20. 6. 1956 a číslo 41821/SV2/56, byla hlavní správou tiskového dohledu schválena k tisku s číslem D 571126 – 31. 5. 57.

5.3.2 Normy

Když v roce 1951 proběhla kampaň prověřování a zpevňování technicko-hospodářských norem, která měla přinést zvýšení produktivity práce a snížení vlastních nákladů v průmyslové výrobě,⁴²⁷ a normování mělo kromě výrobků zasáhnout i činnosti – v polygrafickém průmyslu šlo například o stanovení maximálního množství a doby trvání autorských korektur –, informoval

427 SÚA, karton 65, sign. Technika a výzkum normy, 1951–1953, Prověrka norem 1951.

o normách na redakční poradě nakladatelství Mír–Družstevní práce své kolegy také šéfredaktor Lenk.⁴²⁸ „Jak víte, musíme přejít na normy. Někdo by mohl říci, že pro naše poměry jsou nízké. Dnešní horečný způsob práce však musí skončit. Podle norem Svobody věnuje redaktor jednu třetinu pracovní doby na čtení a vyhledávání literatury. Kolik v tomto směru děláte vy?“ Svou představu tehdy uvedl také poslanec Vodička: „Já myslím, že se může vyskytnout rukopis, který si vyžádá velmi svědomitou úpravu, a když přečte redaktor tři stránky za den, má toho dost. Je již projednáno ve straně, že v zásuvce musíme mít připravené práce, kterými okamžitě vyplníme mezery ve vydávání.“ „Budeme to dělat tak,“ navrhl Lenk, „jak se to dělá v jiných nakladatelstvích, to znamená v klidu se posadit a prodiskutovat. To se ovšem nedá dělat za dnešní situace, která je v naší redakci.“

V průběhu roku 1953 zpracování rukopisů do knižní podoby upravily normy polygrafického průmyslu, vydané Úřadem pro normalizaci.⁴²⁹ ČSN 88 3750 *Knižní vazba* (platnost od 1. 5. 1953), ČSN 88 0410 *Korekturní znaménka* (od 1. 7. 1953), ČSN 88 4301 *Knižní výroba* (od 1. 7. 1953), ČSN 88 0220 *Úprava rukopisů pro knihy a časopisy* (od 1. 1. 1954). Tyto normy nahradily standard z roku 1932 ČSN 1100 *Objednávání a dodávání tiskových prací (s dodatkem o korekturách)*. Na rozdíl od této normy byly ty nové obsažnější a navíc odkazovaly k sovětskému protějšku, který Úřad pro normalizaci nezjistil pouze u normy o úpravě rukopisu. Zároveň se lišily pojetím závaznosti. Jestliže Československá norma z roku 1932 byla doporučením – „Tato norma byla vypracována, aby vyhovovala nejvšeobecněji, a doporučuje se dodržovati ji v celém rozsahu. Je-li nevyhnutelně třeba doplňků nebo odchylek, je věcí objednavatele a dodavatele, aby se o tom dohodli“⁴³⁰ –, pak nové normy byly pojaty direktivně. Norma *Knižní výroba* stanovila: „Norma jest závazná pro všechna nakladatelství, vydávající knihy, hudebniny a ostatní neperiodické publikace podle zákona 94/49 Sb. o vydávání a rozšiřování knih a hudebnin

428 SÚA, fond MI-D, karton 97, inv. č. 368, sign. Nakladatelství Mír–Družstevní práce (Čin, Nová osvěta), Organizace – majetkoprávní, 1951–1953. Zápis redakční rady, konané 16. 7. 1951.

429 SÚA, fond MK, karton 163, sign. Distribuce, 1955–1956, Základní podmínky pro dobavy a odběr neperiodických publikací.

430 ČSN 1100–1932. *Objednávání a dodávání tiskových prací (s dodatkem o korekturách)*. Praha: Československá normalizační společnost, 1932, s. 3.

a jiných neperiodických publikací.⁴³¹ Ve standardu *Knižní vazby* se zase k variantnímu řešení uvádí: „Výjimky z této normy povoluje úřad pro normalizaci na doporučení Hlavní správy polygrafického a gramofonového průmyslu, vydavatelství a knižního obchodu, při úřadu předsednictva vlády.“⁴³² Norma *Úprava rukopisů pro knihy a časopisy* navíc, jako jeden z technických požadavků na rukopis, ukládala zadavatelům textů do sazby a k tisku ručit vedle jazykové také za ideologickou a věcnou správnost rukopisů.⁴³³ Norma *Knižní výroba*, které se podřídila vizuální podoba veškeré tištěné knižní produkce, se odlišovala od prvorepublikové především možnostmi využití polygrafické nabídky: „Norma určuje závazné formáty papíru pro tisk publikací, využití stanovených formátů papíru maximální šířkou a výškou sazby, postavení stránky (sazby) na hrubý formát a množství papíru pro oříznutí na okrajích.“⁴³⁴ Norma vycházela ze čtyř formátů archů papíru – „převzala základní sovětský formát 84 x 108“ –, z nichž bylo odvozeno osm formátů publikací, a ze sedmi druhů papírů, u nich pouze v několika případech se připouštěla dvojí gramáž. Jak formát, tak gramáž byly předepsány pro každý druh literatury. Knihám krásné literatury (kam patřila poezie, próza, divadelní hry) byl předepsán výchozí formát 84 x 108 cm (70–80 g/m²) nebo 86 x 122 cm (60–70 g/m²), a tím i šířka sazby buď 21, nebo 17 cm. Ze čtyř formátů archů naopak mohl být vybírán papír pro tituly dětské literatury a vědních oborů, kam patřil i marxismus. Z úsporných důvodů norma u papíru doporučovala „všude tam, kde to povaha výrobku dovoluje, použít nižší gramové váhy“, která ovšem byla nedostatková. Naproti tomu prvorepubliková norma sice doporučovala při volbě vhodného papíru kvůli úspoře „volit formát po úřadě s knihařem, a to co možná normální podle normy ČSN 1010 Metrové formáty“, ⁴³⁵ zároveň umožňovala i jiná řešení: „Knihař ovšem může vyhovět každému přání zákazníka, co do formátu.“ V případě velikosti písma prvorepubliková norma nevydávala žádná omezení:

431 ČSN 88 4301. *Knižní výroba*. Praha: Vydavatelství úřadu pro normalisaci, 1953, s. 1.

432 ČSN 88 3750. *Knižní vazby*. Praha: Vydavatelství úřadu pro normalisaci, 1953, s. 1.

433 „Nakladatelství a vydavatelství odpovídají za ideologickou a věcnou správnost rukopisu (ČSN 88 0220. *Úprava rukopisů pro knihy a časopisy*. Praha: Vydavatelství úřadu pro normalisaci, 1953, s. 1).

434 ČSN 88 4301. *Knižní výroba*. Praha: Vydavatelství úřadu pro normalisaci, 1953, s. 1. Dále citováno podle této normy.

435 ČSN 1100–1932. *Objednání a dodávání tiskových prací (s dodatkem o korekturách)*. Praha: Československá normalizační společnost, 1932, 19 s. Dále citováno dle této normy.

„Každá tiskárna disponuje určitými druhy písma, z nichž si zákazník může vybrat.“ Naopak v normě *Knižní výroba* z roku 1953 jako základní písmo byl prý vzhledem „k všeobecné čitelnosti“ stanoven garamond pro sazbu všech textů a podle druhu literatury určen základní stupeň písma: 10 bodů pro všechny tematické obory, s alternativou 9 bodů pro literaturu velkého rozsahu, nebo 12 pro „význačná literární díla“. U dětské literatury norma povolovala čtrnáctibodové písmo.

Nová norma o knižní výrobě dále upravovala grafickou úpravu tak, aby co nejhospodárněji využívala plochu papíru a zároveň dbala na „estetický vzhled potištěné plochy papíru“. Při lámání publikací předpokládala úspornost: „jednotlivé kapitoly nebo oddíly budou začínat nahoře na stránce, další půjdou za sebou. Je nutno vymýtit titulky kapitol na samostatných stránkách.“ Při lámání básní „není podmínkou, že každá jednotlivá báseň musí začínat na nové stránce.“ Počet vakátů se měl snížit na nejnižší možnou míru. Grafické návrhy, které by se ustanovením normy vymykaly, měla schvalovat umělecká rada hlavní správy, jejíž členové byli pověřeni vykonávat v nakladatelství dohled z hlediska výtvarné úrovně vydávaných knih – pro SNKLHU byl jmenován členem umělecké rady hlavní správy František Muzika.⁴³⁶

Pokud jde o normování výkonů redaktorů v nakladatelství, vznikl na poradě ředitelů nakladatelství na ministerstvu v dubnu 1954 návrh vypracovat „zásadní směrnice a vyhlášky nutné pro práci nakladatelských podniků“. Deset⁴³⁷ požadavků zahrnuje i stanovení pracovního postupu při zpracování rukopisu. Výsledky práce komise na tomto zadání nebyly zjištěny.

Proces schvalování rukopisu v nakladatelství na jednotlivých redakčních úrovních byl evidován lektorskými průvodkami a předáním průvodky rukopisu

436 SÚA, fond MK, karton 143, inv. č. 202, Výstavba nakladatelských podniků, Dohled umělecké rady v nakladatelstvích.

437 Deset komisí složených ze zástupců jednotlivých nakladatelství mělo vypracovat směrnice a zásady pro práci nakladatelských podniků: 1) pracovní postupy při zpracování rukopisu, 2) cenové nominály neperiodických publikací, 3) směrnice pro výpočet autorského a vydavatelského archu, 4) statut nakladatelských podniků, 5) směrné lhůty nakladatelských korektur, 6) směrnice pro úpravu knižní tiráže, 7) návrh na nové tematické třídění, 8) návrh na úpravu normy výroby publikací (využití papíru), 9) úprava vyhlášky o povinných výtiscích, 10) směrnice a zásady výplat z neosobních fondů (podle SÚA, fond MK, karton 143, inv. č. 202, Výstavba nakladatelských podniků, Ustavení komisí pro řešení organizačních úkonů nakladatelského rezortu).

do sazby a k tisku. Dobu strávenou nad rukopisem při redigování rukopisu a při korekturách sazby zachycovaly výkazy vyplňované příslušnými redaktory. Proces schvalování rukopisu v redakci včetně časových limitů popsal pro sovětská nakladatelství V. V. Lemana v knize *Operativní plánování a evidence v nakladatelství*, kterou vydalo v českém překladu nakladatelství Svoboda v roce 1952. Přímá vazba na lektorské průvodky v SNKLHU není průkazná, protože časové limity jednotlivých etap schvalování v SNKLHU – zdá se – nebyly stanoveny, i když posloupnost prací včetně vymezení odpovědnosti vykazuje shodu se sovětskou normou: „V den, kdy rukopis dojde od autora, odevzdá jej vedoucí redakce k prohlédnutí a posouzení výkonnému redaktoru nebo recenzentu, přičemž redaktor i recenzent jsou určováni s vědomím a souhlasem hlavního redaktora nebo ředitele nakladatelství. Na základě závěru výkonného redaktora, posudků recenzentů (které musejí být předkládány písemně) se s rukopisem seznámí vedoucí redakce a sestaví odůvodněný písemný návrh buď na schválení rukopisu a jeho přijetí k vydání, nebo na odmítnutí vydání, nebo na vrácení autorovi k přepracování. S konečnou platností rozhoduje o rukopise hlavní redaktor nebo ředitel nakladatelství.“⁴³⁸

Podobnost časových limitů v SNKLHU se sovětskou normou naznačoval výkaz, uvádějící u každého titulu počet hodin odpracovaných na redakční přípravě rukopisu. Podle Lemana a sovětské normy se měl „proces redigování [...] nutně odrážet v redakční kartě, kde jsou zaznamenána data započetí a skončení redaktorovy práce. Tato lhůta musí být uvedena v měsíčním plánu práce redaktora. [...] Sekretář redakce nebo mladší redaktor, který vede kartotéku, denně vybírá kartičky, jejichž lhůta plnění uběhne za tři dny, a odevzdá vedoucímu redakce písemné *hlášení o stavu prací*.“⁴³⁹

Kromě výkazu hodin však v SNKLHU žádné kartičky, měsíční plány práce, dokonce ani limity, k nimž by se jednotlivé výkony poměřovaly, nebyly zjištěny. Výkazy, v nichž se evidoval počet hodin strávených na přípravě rukopisu a při korekturách sloupců a stránek, se patrně vyplňovaly jen do roku 1956.

438 LEMAN, Vladimír Vasil'jevič. *Operativní plánování a evidence v nakladatelství*. Praha: [s. n.], 1952, s. 51.

439 LEMAN, Vladimír Vasil'jevič. *Operativní plánování a evidence v nakladatelství*. Praha: [s. n.], 1952, s. 56 a 58.

Například výkaz nadepsaný Camoes, *Lyrika* (rozsah 7,39 vydavatelských archů, 7,07 autorských archů, textu 7,7 AA) uvádí:⁴⁴⁰

			popis úkolů	příprava RKP	sloupce	stránky	jiné
1956	16.–21. 7.	Hodoušek		8		6	
	23.–28. 7.	Hodoušek		14			
	8.–13. 10.	Binder			28		
	15.–20. 10.	Hodoušek			1,5		
	15.–20. 11.	Binder			6		
	12.–17. 11.	Hodoušek				17	
	3.–8. 12.	Hodoušek					5
	21.–26. 12.	Hodoušek					0,5
celkem				22	35,5	23	5,5

Celkem na titulu pracováno *81 hodin, průměr 10,96* hodin na 1 VA.

Mikszáth, *Poslední hradní pán* (rozsah 10,91 vydavatelských archů, 10,72 autorských archů, textu 10,72 AA):⁴⁴¹

			popis úkolů	příprava RKP	sloupce	stránky	jiné
1955	6.–11. 6.	Trdlíková		13,5			
	10.–18. 6.	Trdlíková		22			
	20.–25. 6.	Trdlíková		3,5			
	4.–10. 7.	Trdlíková		2			
	nečitelné	Trdlíková			14		
	24.–30. 10.	Trdlíková			27		
	31.–5. 11.	Trdlíková			6		
	2.–4. 12.	Trdlíková			12,5		
	5.–10. 12.	Trdlíková				23,5	
celkem				41	59,5	23,5	

Celkem na titulu pracováno *124 hodin, průměr 12,10* hodin na 1 VA.

440 SOA, fond Odeon, karton 690, inv. č. 519–609, Camoes – *Lyrika* – 1957.

441 SOA, fond Odeon, karton 729, inv. č. 492–593, Mikszáth – *Poslední hradní pán* – 1956.

Dickens, *Novoroční zvony* (rozsah 5,5 vydavatelských archů 5,38 autorských archů, textu 5,38 AA).⁴⁴²

			popis úkolů	příprava RKP	sloupce	stránky	jiné
1956	9.–15. 4.	Žilina		6			
	16.–21. 4.	Žilina		8			
	14.–20. 5.	Žilina		18			
	4.–9. 6.	Žilina		22			
	6.–11. 8.	Žilina			26		
	17.–23. 9.	Žilina				18	
	8.–13. 10.	Binder					0,75
celkem				54	26	18	0,75

Celkem na titulu pracováno 98,75 hodin, průměr 17,95 na 1VA.

Kolísající údaje o průměrném počtu hodin strávených v SNKLHU na přípravě jednoho vydavatelského archu nenasvědčují, že by zde časové normy práce limitovaly. Sovětský způsob měření výkonu pro redakční zpracování rukopisu naopak stanovil lhůty podle obtížnosti textu a vymezil osm kategorií náročnosti. Překládová literatura v dalším vydání, o niž ve všech výše uvedených příkladech šlo, by podle sovětské klasifikace náležela do první kategorie, v níž bylo na redakční práci vymezeno při rozsahu 6 vydavatelských archů 6 dnů (Novoroční zvony – 98,75 hodin), na 7–8 archů 8 dnů (Lyrika – 81 hodin), na 11–15 archů 15 dnů (Poslední hradní pán – 124 hodin).⁴⁴³ Při osmihodinové pracovní době by se tedy žádná z uvedených redakčních prací vzhledem k délce trvání do sovětské normy nevešla – ledaže by sovětská nakladatelství nedodržovala osmihodinovou pracovní dobu. Pokud by šlo o nové překlady, zvyšovala se norma při stejném rozsahu třikrát, na 18, 24 a 45 dnů.

Jinou představu o počtu titulů zredigovaných jedním redaktorem za rok nabízejí údaje uvedené Jiřinou Zumrovou. Jestliže v redakci krásné literatury podle jejího

442 SOA, fond Odeon, karton 694, inv. č. 606–732, Ch. Dickens – Zvony novoroční – 1956.

443 LEMAN, Vladimír Vasil'jevič. *Operativní plánování a evidence v nakladatelství*. Praha: [s. n.], 1952, s. 57.

sdělení pracovalo asi čtyřicet redaktorů, kteří připravili kolem sto padesáti titulů ročně, potom na jednoho redaktora připadly za rok necelé čtyři publikace.

5.3.3 Tiráž

Znění tiráže u publikací v jednotlivých edicích SNKLHU měl při vzniku nakladatelství určit Jan Řezáč.⁴⁴⁴ Její obsah se ovšem řídil požadavky směrnic a vyhlášek řídicích orgánů. Vedle základních jmenných a názvových údajů, údajů o vydání a počtu výtisků se zde tiskly informace odkazující k normám, stejně jako prodejní cena a schvalovací čísla hlavní správy vydavatelství a hlavní správy tiskového dohledu. Závěry zvláštní komise navržené v roce 1954 na ministerské úrovni pro vypracování znění tiráže sice nebyly zjištěny, avšak povinné položky lze vzhledem k normám identifikovat.

Například v tiráž vydání Dickensovy knihy *Zvony novoroční* v SNKLHU stojí na samém konci uvedena prodejní cena knihy a pod ní číselná zkratka 56/VIII-3. Po schválení ceníku v roce 1956 měla forma zápisu tohoto údaje – až do nové úpravy nominálů patrně po roce 1961⁴⁴⁵ – stejnou strukturu. Uváděla, že cena byla vytvořena podle Ceníku schváleného v roce 1956 a vypočítána pro knihu zařazenou zde do skupiny osm, krásná literatura, k položce tři, která označovala klasickou literaturu v masovém vydání. Pro ni byl v Ceníku stanoven nominál 0,52 korun⁴⁴⁶ za vydavatelský arch. Celková výše 2,86 Kčs za kartonovou vazbu tedy představovala násobek tohoto nominálu a počtu vydavatelských archů, kterých bylo 5,50.

Další údaj – 13/3 – označoval tematické třídění. Titul v něm náležel do skupiny 13 krásná literatura. Číslo 3 za lomítkem patrně odkazovalo na zařazení do skupiny klasické literatury v masovém vydání, stejně jako u položek Ceníku.

K normě *Knížní výroba* se vztahovaly údaje o typu sazby – garamond Baskerville – a o výchozím formátu papíru: 70 x 92.

444 SOA, fond Odeon, karton 12, 18. mimořádná schůze SNKLHU 7. ledna 1953.

445 Číselná zkratka v tiráži u knih vydaných v roce 1961 ovšem začíná číslem 63.

446 Srov. pozn. 371.

Rozsah publikace stanovil počet autorských a vydavatelských archů 5,38, respektive 5,50. Archy představovaly 36.000 písmen včetně interpunkce a mezer, u poezie 620 veršů.⁴⁴⁷

S údaji o tiskárně byla také spojena povolovací čísla hlavní správy vydavatelství a hlavní správy tiskového dohledu, u *Zvonů novoročních* 28498/56/SV2 (hlavní správy vydavatelství), a D 564255 (hlavní správy tiskového dohledu). Protože ministerstvo, respektive hlavní správa vydavatelství, potvrzovalo nakladatelství tituly hromadně do sazby dříve než schválilo celý ediční plán, nese vždy skupina publikací v tiráži stejné číslo hlavní správy vydavatelství. Toto povolení bylo uváděno na průvodkách rukopisu do sazby i k tisku, a tedy i v tiráži, jen do roku 1957. Schvalovací číselný údaj hlavní správy tiskového dohledu, který obsahovaly pouze průvodky rukopisu k tisku, se v tiráži objevuje až do roku 1969. Také Jiřina Zumrová potvrdila, že na hlavní správu tiskového dohledu se „korekturní obtahy posílaly do roku 1968“.

447 Vyhláška ministra kultury ze dne 30. března 1956 o tvorbě cen knih a hudebnin. In: *Ceník maloobchodních cen za jednotku rozsahu a vazbu knih a hudebnin platný od 1. dubna 1956*, Praha: Ministerstvo kultury, 1956. 31 s.

6 Závěr: Odpovědnost

Rok 1953, kdy vzniklo SNKLHU, je v literatuře o dějinách Československa označován slovy Ilji Ehrenburga⁴⁴⁸ za počátek „doby tání“. Ta nastala po Stalinově smrti v březnu 1953, a téměř tři roky prý „tento jev otrásal nosnými sloupy tehdejšího komunistického režimu, až uvolnil lavinu roku 1956.“⁴⁴⁹ Otřesy v době tání v důsledku změn pohledu stranické ideologie na některé společensko-ekonomické jevy a osobnosti se projeví v nakladatelství především v edičních plánech tak, že do nich byla některá díla a autoři dříve vyřazovaní začleněni a jiní z nich naopak vyloučeni. Tyto otřesy se však již odehrávaly v nové struktuře vydavatelské sféry, která umožnila u nakladatelských podniků během roku 1952 zavést takové nástroje řízení, jaké platily až do zhroutení ekonomického systému v roce 1989: to znamená schvalování edičního plánu podle vydavatelského zákona z roku 1949⁴⁵⁰ a centrální plánování hospodářské činnosti – dva nástroje řízení nakladatelské činnosti, jejichž protikladné působení zároveň vedlo k nefunkčnosti systému.⁴⁵¹ Tato nová vydavatelská struktura zároveň umožnila, aby pravidla, která byla dvěma nástroji řízení založena, určovala ediční praxi jak podniků, tak jednotlivců, a to nejen podle norem výrobních, ale především podle normy ideologické. Ideologická norma sice ovlivňovala profil nakladatelských edičních plánů ještě před centralizací, avšak teprve centrálně-přídělový, ekonomický systém, upevněný právě v roce 1953, umožnil v nakladatelské sféře aplikovat nadřazenost bez odpovědnosti pro mocenské orgány a odpovědnost pro jednotlivce vzhledem k neomezené moci.

Ještě do přijetí vydavatelského zákona v roce 1949 a také krátce po jeho schválení totiž zajišťovaly dohled nad tím, jaké knihy se budou vydávat,

448 Podle ŠULC, Zdislav. Jak se rodila, kam směřovala a proč byla potlačena tzv. Šikova reforma. *Acta Oeconomica Pragensia*, 2007, roč. 15, č. 7, s. 418.

449 KAPLAN, Karel. *Kronika komunistického Československa. Doba tání 1953–1956*. Brno: Barrister & Principal, 2005, s. 63. Jiřina Zumrová uvedla, že uvolnění po 22. sjezdu KSSS v roce 1956 se v nakladatelství „pociťovalo, nicméně do edičních plánů se vzhledem k dlouhým výrobním lhůtám promítlo až v dalších letech“.

450 „Po projednání edičního plánu na rok 1989 (verze 10. 2. 1988) v odboru knižní kultury MK ČSR a ve shodě se závěry kolegia ministra kultury ČSR potvrzuje MK ČSR na základě zákona 94/1949 Sb. ediční plán na rok 1989“ (SOA, fond Odeon, karton 1, Záznam projednání plánu na rok 1989 s nakladatelstvím Odeon, které se konalo na MK ČSR dne 2. 6. 1988).

451 „Základním dlouholetým problémem, který se stále prohlubuje, je nesoulad mezi edičním a hospodářským plánem“ (SOA, fond Odeon, karton 1, Rozvoj knižní kultury po XVII. sjezdu KSČ).

především kontrolní orgány, ministerstvo a Národní ediční rada česká. Po reorganizaci vydavatelské sféry v důsledku centralizace hospodářského řízení, která umožnila změnu systému ideologické kontroly, bylo vykonávání dohledu nad vydávanou produkcí a také odpovědnost za její ideovou nezávadnost přeneseno z nejvyšších orgánů na jednotlivce. Přitom nebyla oslabena kontrolní funkce vyšších a nejvyšších instancí – ministerstva, hlavní správy vydavatelství, hlavní správy tiskového dohledu, sekretariátu ÚV KSČ, které dodržování norem hlídaly a jejich porušování trestaly.

Jestliže tedy norma *Úprava rukopisů pro knihy a časopisy* stanovila jako podmínku jazykovou, ideologickou a věcnou správnost rukopisů před jejich odevzdáním do sazby, pak odpovědnost ve spojení se jménem redaktora v tiráži zakládala, stejně jako ostatní údaje v tiráži odkazující k normám, normativní vztah. V případě užití jazyka měl být text redigován s ohledem na nejnovější vydání *Pravidel českého pravopisu*,⁴⁵² kritérium ideologické správnosti však stanoveno nebylo, přesto za ni byla požadována záruka právě na jednotlivých redaktorech. Vznikla tak zcela paradoxní situace: na nedefinovatelnou ideologickou normu byla vázána odpovědnost a její porušení podléhalo trestu. Z hlediska individuálního jednání, které odpovědnost předpokládá, to znamená, že není-li ideologická norma definována, a přesto její porušení podléhá trestu, ocitá se jedinec ve stavu permanentního ohrožení trestem, jestliže jedná. Ve snaze vyhnout se trestu přijímá ‚náhradní‘ jednání, které předpokládá schopnost předjímat ideologickou proměnlivost.

Pominu-li otázku prospěchu, nabízí se tu jedna z možných odpovědí na otázku Jiřího Brabce: „proč tolik významných umělců a předních badatelů vycházelo těmto tendencím vstříc, proč vstupovali do služeb těchto požadavků.“⁴⁵³ Ze strachu – jakéhokoli. Strach z nepředvídatelných proměn stranické ideologie a z trestu za nedodržení nedefinovatelné ideologické normy působil jako

452 „Rukopisy musí být jazykově správné. Pro posouzení jejich správného pravopisu jsou rozhodující poslední vydání Pravidel českého pravopisu, po případě slovenského pravopisu a Příruční slovník jazyka českého, respektive obdobný slovenský slovník“ (ČSN 88 0220. *Úprava rukopisů pro knihy a časopisy*. Praha: Vydavatelství úřadu pro normalisaci, 1953, s. 1–2).

453 BRABEC, Jiří. Estetická norma a historie literatury v totalitním systému. In: *Zlatá šedesátá: česká literatura a společnost v letech táni, kolotání a... zklamání: materiály z konference pořádané Ústavem pro českou literaturu AV ČR 16.–18. června 1999*. Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR, 2000, s. 12.

„regulující energetický princip“ a „řídil úsudek jedince“ v jeho rozhodování –
nikoli však spontánním, nýbrž regulovaném mírou strachu, vlastní cenzurou.

Prameny:

Státní ústřední archiv Praha

- fond Ministerstvo informací (MI)
- fond Ministerstvo informací – dodatky (MI-D)
- fond Ministerstvo kultury (MK)
- fond Ministerstvo školství a kultury (MŠK)
- fond Ministerstvo vnitra – tajné (MV-T)
- fond Úřad předsednictva vlády – tajné (ÚPV-T)

Státní oblastní archiv

- fond Odeon

Literatura:

Ad Prezydent Krokadýlů. *Kritická Příloha Revolver Revue*, 1997, roč. 9, č. 8, s. 99–120. ISSN 1211-118X.

BAREŠ, Gustav a KROFTA, Jan, ed. *Listy o kultuře*. Praha: Svoboda, 1947. 45 s.

BAUER, Michal. *Ideologie a paměť: literatura a instituce na přelomu 40. a 50. let 20. století*. Jinočany: H & H, 2003. 359 s. ISBN 80-7319-028-1.

BAUER, Michal. *Souvislosti labyrintu: kodifikace ideologicko-estetické normy v české literatuře 50. let 20. století*. Praha: Akropolis, 2009. 601 s. ISBN 978-80-86903-97-2.

BROUKALOVÁ, Zdeňka. *Bibliografický soupis knih vydaných SNKLU v letech 1953–1962*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1964. 491 s.

BRABEC, Jiří, Estetická norma a historie literatury v totalitním systému. In: *Zlatá šedesátá: česká literatura a společnost v letech tání, kolotání a... zklamání: materiály z konference pořádané Ústavem pro českou literaturu AV ČR 16.–18. června 1999*. Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR, 2000. 420 s., s. 11–18. Edice K; sv. 5. ISBN 80-85778-27-0.

Ceník maloobchodních cen za jednotku rozsahu a vazbu knih a hudebnin platný od 1. dubna 1956, Praha: Ministerstvo kultury, 1956. 31 s.

ČSN 1100–1932. *Objednání a dodávání tiskových prací (s dodatkem o korekturách)*. Praha: Československá normalizační společnost, 1932, 19 s.

ČSN 88 0220. *Úprava rukopisů pro knihy a časopisy*. Praha: Vydavatelství úřadu pro normalizaci, 1953, 10 s.

- ČSN 88 0410 *Korekturní znaménka*. Praha: Vydavatelství úřadu pro normalizaci, 1953, 8 s.
- ČSN 88 3750. *Knižní vazby*. Praha: Vydavatelství úřadu pro normalizaci, 1953. 12 s.
- ČSN 88 4301. *Knižní výroba*. Praha: Vydavatelství úřadu pro normalizaci, 1953. 10 s.
- eas, Literární tvorba – spolupráce na přestavbě společnosti. *Lidové noviny*, 1948, roč. 56, 24. 11., s. 4–8.
- ENGLIŠ, Karel. *Teleologie jako forma vědeckého poznání*. Praha: F. Topič, 1930. 162 s.
- GIDDENS, Anthony. *Capitalism and Modern Social Theory: An Analysis of the Writings of Marx, Durkheim and Max Weber*. Repr. Cambridge: Cambridge University Press, 1971. 261 s. ISBN 0-521-08293-5.
- GOLDMANN, Josef. Zásady hospodářského plánování. In: PŮČEK, Zdeněk, ed. *Plánování – ekonomický zákon socialismu: sborník*. 2. vyd. Praha: Orbis, 1949. 202 s., s. 56–75.
- GROSSMAN, Jan. Poznámky k dialektickému materialismu v kritice, estetice a umění. *Generace: revue pro umění, život a společnost*, 1945, č. 1, listopad, s. 16–20.
- GROSSMAN, Jan. Nové umělecké myšlení. In: *Aktiv: sborník nového uměleckého myšlení*, roč. 1. Praha: Mladá fronta, 1945, s. 7–21.
- GROSSMAN, Jan. O socialistickém realismu. *Generace: měsíčník pro umění, život a společnost*, 1946, č. 7–8, červenec, s. 35–36.
- GROSSMANN, Jan. Maloměšťáctví a socialismus v umění. *My 46: týdeník Svazu české mládeže*, 1946, roč. 2, č. 13, s. 4.
- HÁJEK, Jiří. *Generace na rozhraní: studie a poznámky o umění, životě a společnosti*. Praha: Mladá fronta, 1946. 141 s. Edice Studie; Sv. 4.
- JANÁČEK, Pavel. *Literární brak: operace vyloučení, operace nahrazení, 1938–1951*. Brno: Host, 2004. 412 s. Teoretická knihovna; sv. 11. ISBN 80-7294-129-1.
- JETMAR, Lubomír. Normalizace. Praha: Ministerstvo hutního průmyslu a rudných dolů, 1953. 232 s. Příručky odboru školení a výchova kádrů; Sv. 15.
- JUSTL, Vladimír. *Vladimír Justl: Ozvuky času...: rozhovor*. Praha: Akropolis, 2007. 309 s. Osobnost. ISBN 978-80-86903-57-6.

KALINOVÁ, Lenka. *Společenské proměny v čase socialistického experimentu: k sociálním dějinám v letech 1945–1969*. Praha: Academia, 2007. 363 s. ISBN 978-80-200-1536-5.

KAPLAN, Karel. *Kronika komunistického Československa. Doba tání 1953–1956*. Brno: Barrister & Principal, 2005. 768 s. ISBN 80-86598-98-5.

KAPLAN, Karel a TOMÁŠEK, Dušan. *O cenzuře v Československu v letech 1945–1956: studie*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny Akademie věd České republiky, 1994. 183 s. Sešity Ústavu pro soudobé dějiny Akademie věd České republiky; Sv. 22. ISBN 80-85270-38-2.

KNAPÍK, Jiří. *Únor a kultura: sovětizace české kultury 1948–1950*. Praha: Libri, 2004. 359 s. Otazníky našich dějin. ISBN 80-7277-212-0.

KNAPÍK, Jiří. *V zajetí moci: kulturní politika, její systém a aktéři 1948–1956*. Praha: Libri, 2006. 399 s. ISBN 80-7277-316-X.

KOPECKÝ, Václav. *Knihy do rukou lidu!: Zákon o vydávání a rozšiřování knih, hudebnin a jiných neperiodických publikací: Projevy a dokumenty*. Praha: Ministerstvo informací a osvěty, 1949. 41 s. Malá knihovna informací; Sv. 17.

KOMENDA, Bohumil. *Ekonomická funkce a působení velkoobchodních cen*. Praha: Ekonomický ústav ČSAV, 1963. 58 s. Materiály Ekonomického ústavu ČSAV; R. 1963. Čís. 1.

KOMUNISTICKÁ STRANA ČESKOSLOVENSKA. ÚSTŘEDNÍ VÝBOR. *Protokol IX. řádného sjezdu Komunistické strany Československa: v Praze 25. – 29. května 1949*. Praha: Ústřední výbor KSČ, 1949. 575 s.

KONRAD, Kurt. Svár obsahu a formy: marxistické poznámky o novém formalismu. *Středisko*, 1934, roč. 4, č. 2, červenec–srpen, s. 56–63.

KONRAD, Kurt. Realismus bez perspektiv. *Středisko*, 1934, roč. 4, č. 3, září, s. 133–134.

KONRAD, Kurt. *Ztvárněte skutečnost: Výbor studií a článků Kurta Konrada*. Praha: Československý spisovatel, 1963. 427 s.

KOPECKÝ, Jan, ed. *Účtování a výhledy: sborník prvního sjezdu českých spisovatelů*. Praha: Syndikát českých spisovatelů, 1948. 355 s.

KOSÍK, Karel. Hegel a naše doba. *Literární noviny*, 1956, roč. 5, č. 48, s. 3.

KOSÍK Karel, Přeludy a socialismus. *Literární noviny*, 1957, roč. 6, č. 10 a 11, s. 3 a 6.

KOSÍK, Karel. *Dialektika konkrétního: studie o problematice člověka a světa*. 3. vyd. Praha: Academia, 1966. 191 s.

- KOUREIL, Miroslav, ed. *Sjezd národní kultury 1948: sbírka dokumentů*. Praha: Orbis, 1948. 340 s. Kulturněpolitická knihovna; sv. 6.
- KOŽUŠNÍK, Čestmír. *Problémy teorie hodnoty a ceny za socialismu: vývoj cenové soustavy v ČSSR*. Praha: ČSAV, 1964. 358 s.
- KOŽUŠNÍK, Čestmír a KOMENDA, Bohumil. *Zbožní výroba a zákon hodnoty v socialistické společnosti*. Praha: SNPL, 1961. 28 s. Na pomoc propagandistům v kroužcích politické ekonomie.
- KRYŠTOFEK, Oldřich, ed. a NOHA, Jan, ed. *Od slov k činům: sjezd československých spisovatelů 4.–6. března 1949*. Praha: Orbis, 1949. 236 s. Kulturně politická knihovna; Sv. 7.
- KUSÁK, Alexej, MOHYLA, Otakar, ed. a KLOMÍNEK, Miroslav, ed. *Kultura a politika v Československu 1945–1956*. Praha: Torst, 1998. 663 s. Malá řada kritického myšlení. ISBN 80-7215-055-3.
- LEMAN, Vladimír Vasil'jevič. *Operativní plánování a evidence v nakladatelství*. Praha: [s. n.], 1952. 131 s.
- LEONTĚV, N. A. *Politická ekonomie socialismu v dílech Lenina a Stalina*. Praha: Orbis, 1949. 76 s. Malá knihovna sovětské vědy; Sv. 10.
- LIST, Vladimír. *Normalizace*. Praha: Česká matice technická, 1930. 223 s. Svět a práce; Sv. 20.
- MILLER, Warren. *Prezident Krokodýlů*. 3. vyd., v Argu 1., přehlednuté. Praha: Argo, 2010. 236 s.
- MUKAŘOVSKÝ, Jan. *Estetická funkce, norma a hodnota jako sociální fakty = Fonction, norme et valeur esthétiques comme faits sociaux*. Praha: Fr. Borový, 1936. 85 s. Úvahy a přednášky; Sv. 4.
- MUKAŘOVSKÝ, Jan, Estetika jazyka (1940). In: MUKAŘOVSKÝ, J. *Kapitoly z české poetiky. Díl první, Obecné věci básnictví*. 2., dopl. vyd. Praha: Svoboda, 1948. 349 s., s. 41–77. Kmen.
- MUKAŘOVSKÝ, Jan. Estetická norma (1937). In: MUKAŘOVSKÝ, J. *Studie z estetiky*. Praha: Odeon, 1966. 371 s. Estetická knihovna; sv. 3.
- NEJEDLÝ, Zdeněk. O realismu pravém a nepravém. In: *Čtení o socialistickém realismu: Pro kulturní složky ROH*. Praha: Ústřední kulturně-propagační komise ÚRO, 1948. 27 s., s. 10–15. Příručky Závodních Klubů; Č. 4.
- Normalizace: orgán úřadu pro normalizaci*. Praha: Průmyslové vydavatelství, 1952, roč. 1., č. 1–12.
- Odeon: 15 let krásné knihy*. Praha: Odeon, 1967. 161 s.

- PIL'NJAK, Boris Andrejevič. *Nezhašený měsíc*. Praha: Mladá fronta, 1968. 277 s.
- PŘIBÁŇ, Michal, ed. *Z dějin českého myšlení o literatuře: antologie k Dějinám české literatury 1945–1990. I. 1945–1948*. Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR, 2001. 518 s. Dokumenty; sv. 1, ISBN 80-85778-34-3.
- REZEK, Petr. Předmluva. In: *Spravedlnost jako zdatnost*. Praha: OIKOYMENH, 1996. 109 s., s. 7–8. PomFil; sv. 5. ISBN 80-86005-04-6.
- ŘEZÁČ, Jan. *Deliria aneb Malá příprava pozůstalosti. I*. Praha: Concordia, 2004. 234 s. ISBN 80-85997-24-X.
- Socialistický realismus: sborník*. Praha: Jarmila Prokopová, 1935. 184 s. Knihovna Levé fronty; Sv. 9.
- SORABJI, Richard. Aristotelés o důležitosti rozumu pro zdatnost. In: *Spravedlnost jako zdatnost*. Praha: OIKOYMENH, 1996. 109 s., s. 24–56. PomFil; Sv. 5. ISBN 80-86005-04-6.
- Statistická ročenka Republiky Československé 1958*, Praha: Orbis, 1958. 488 s.
- STEINOVÁ, Dagmar. *Vzpomínání*. Praha: G plus G, 2007. 236 s. ISBN 978-80-86103-99-0.
- SUTNAR, Ladislav a VLČKOVÁ, Lucie, ed. *Družstevní práce – Sutnar, Sudek*. Praha: Uměleckoprůmyslové museum, 2006. 250 s. ISBN 80-7101-066-9.
- ŠÁMAL, Petr. Beletrie, ženský komunistický tisk a problémy kontinuity (na příkladu *Rozsevačky*). In: JAREŠ, Michal, ed., JANÁČEK, Pavel, ed. a ŠÁMAL, Petr, ed. *Povídka, román a periodický tisk v 19. a 20. století: sborník příspěvků ze symposia pořádaného oddělením pro výzkum literární kultury ÚČL AV ČR v Praze 13.–14. října 2004*. Praha: ÚČL AV ČR, 2005. 275 s., s. 145–169. Edice K; sv. 10. ISBN 80-85778-47-5.
- ŠIK, Ota. *Ekonomika, zájmy, politika: jejich vzájemné vztahy do socialismu*. Praha: Nakladatelství politické literatury, 1962. 587 s.
- ŠIK, Ota. *K problematice socialistických zbožních vztahů*. Praha: ČSAV, 1964. 400 s.
- ŠIK, Ota a KAZDA, Josef. *O některých ekonomických zákonech: ke studiu díla J. V. Stalina Ekonomické problémy socialismu v SSSR*. Praha: SNPL, 1953. 160 s.
- ŠTOLL, Ladislav. *Třicet let bojů za českou socialistickou poesii: referát pronesený na pracovní konferenci Svazu československých spisovatelů dne 22. ledna 1950*. Praha: Orbis, 1950. 155 s.

ŠTOLL, Ladislav a VLAŠÍN, Štěpán, ed. *Umění a ideologický boj. 1. 1945–1959*. Praha: Svoboda, 1972. 319 s.

ŠULC, Zdislav. *Stručné dějiny ekonomických reforem v Československu (České republice) 1945-1995*. 2. vyd. Brno: Doplněk, 1998. 117 s. ISBN 80-7239-005-8.

ŠULC, Zdislav. *Stát a ekonomika: příspěvek k teorii hospodářské politiky*. Praha: Karolinum, 2004. 349 s. ISBN 80-246-0817-0.

ŠULC, Zdislav. Jak se rodila, kam směřovala a proč byla potlačena tzv. Šikova reforma. *Acta Oeconomica Pragensia* 2007, roč. 15, č. 7, s. 417–431.

URX, Eduard. *Umění a proletariát*. Praha: Československý spisovatel, 1979. 374 s. Kritické rozhledy. Velká řada; sv. 27.

VÁCLAVEK, Bedřich. *Tvorbou k realitě: studie k problematice současné české literatury*. Olomouc: Index, 1937. 99 s. Směry a proudy; sv. 3.

VÉVODA, Rudolf. „Nechci být kůlem vyhlášek“ (František Halas a jeho politická cesta po roce 1945). *Kritická příloha Revolver Revue*, 1997, roč. 9, č. 9, s. 160–170.

VLAŠÍNOVÁ, Drahomíra, ed. *Prameny: utváření teorie socialistického realismu v české meziválečné literatuře: manifesty a stati*. Praha: Československý spisovatel, 1978. 557 s. Kritické rozhledy. Velká řada; sv. 25.

ZAHRÁDKA, Miroslav. *Dogmata a živý literární proces: jak vznikala úzká norma socialistického realismu a jak s ní ruská literatura bojovala*. Olomouc: Miroslav Zahrádka, 1992. 80 s.

ZELENÝ, Jindřich. *O logické struktuře Marxova Kapitálu: příspěvek ke zkoumání základních logických otázek současného marxismu*. Praha: ČSAV, 1962. 238 s.

ŽDANOV, Andrej Aleksandrovič. *O umění*. Praha: Orbis, 1949. 118 s. Umění a život; Sv. 1.